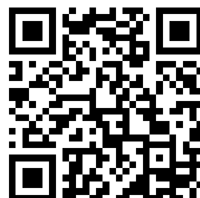
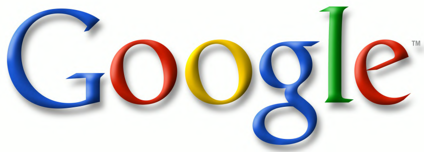

INDIANENSIS UNIVERSITATIS SIGILLUM
LUX
ET VERITAS
MDCCCXX

HISTORISK TIDSKRIFT

FÖR

FINLAND

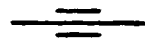
ÅRG. 7 1922

UTGIVEN AV

P. O. VON TÖRNE

UNDER MEDVERKAN AV

CARL v. BONSDORFF, K. K. MEINANDER, GEORG SCHAUMAN
M. G. SCHYBERGSON, ALMA SÖDERHJELM

HELSINGFORS, 1922

HELSINGFORS
MERCATORS TRYCKERI AKTIEBOLAG
1 9 2 3

Innehållsförteckning.

Uppsatser:

Meddelanden och aktstycken:

Översikter och granskningar:

Rättelse:

Sid. 119 rad 5 uppifrån, sista ordet bör vara »lägre» (ej »högre»).

De västerbottniska områdenas förening med Finland.

Av

ERIC ANTHONI.

Genom fredsslutet i Fredrikshamn förenades som bekant en del av Västerbottens län med det till ryska riket avträdda Finland. Det var områdena mellan den forna länsgränsen för Västerbottens och Uleåborgs län samt älvarna Torneå och Muonio, bestående av Torneå stad, delar av Neder-Torneå, Karl Gustavs, Över-Torneå och Enontekis socknar samt Sodankylä m. fl. lappmarksförsamlingar.

Dessa områdens förening med Finland medförde åtgärder, vilka länge sysselsatte regering och myndigheter. Det är för dessa åtgärder jag nu går att redogöra.

De västerbottniska områdena synas ända till fredsslutet ha stått i en annan ställning till de ryska erövrarna än det egentliga Finland. Finland hade i krigets början förklarats såsom oskiljaktigt förenat med det ryska riket och behandlats i överensstämmelse därmed. Man hade sålunda bl. a. fordrat trohetsed av dess invånare till den ryska kejsaren, men i gengäld därför så mycket som möjligt sökt lätta »de nya undersåtarnas» ställning under krigstiden.[1] — De västerbottniska områdena däremot tillhörde det egentliga Sverige och behandlades som besatt område. Därifrån uttogs sålunda en ej obetydlig brandskatt[2], och invånarna hade där ända till fredsslutet sluppit att avlägga trohetseden till segerherren.[3] Det är därför helt naturligt, att de finländska myndigheterna tidigare ej befattat sig med förvaltningen i de västerbottniska områden.

---

[1] Se »Handlingar rörande förvaltningen i Finland 1808.»

[2] Reg. kons. pleni prot. 22. I. 1814. Se vidare nedan.

[3] Jfr nedan reg. kons. påbud till landsh. i Uleåborg. 7. XII. 1809.

I fredsfördraget hade Sverige avstått från de finländska länen och en del av Västerbotten. Det hade härvid underförståtts, att det västerbottniska området skulle förenas med Finland, ehuru sådant icke uttryckligen stadgats.[1] I överensstämmelse härmed beslöt också regeringskonseljen den 14 nov. 1809, samma dag fredsfördraget föredrogs in pleno, på framställning av generalguvernören att förena dessa områden med Finland. Det stadgades nämligen, att de i administrativt avseende skulle höra till Uleåborgs län, i judiciellt under Vasa hovrätt och i ecklesiastikt till Åbo stift. Samma dag utgingo skrivelser till respektive myndigheter med tillkännagivande härom och med befallning om vidtagande av åtgärder för verkställande av beslutet.[2]

Landshövdingen i Uleåborgs län anmodades att med det snaraste vidtaga författning därom, att invånarna med det första avlade trohetseden till kejsaren, samt att för övrigt fordersammast inkomma med förslag »till den tillökta delens av länet civila styrelse» och att tills vidare förordnande hunnit meddelas vidtaga »den anstalt, som kunde finnas nödig och lämpelig». Jag har mig ej bekant något närmare om dessa åtgärder, vilka ej synas föranlett längre omgångar.[3]

I skrivelsen till Vasa hovrätt förständigades hovrätten att vidtaga liknande åtgärder: att inkomma med förslag, »till hvilken Domsaga, berörde del af Wästerbotten, med afseende å orternas läge och Innevånarenes beqvämlighet läggas kunde», ävensom »om den jemkning af Tingslagen, som deraf torde blifva nödvändig»; samt »att utsätta till hvilken Domsaga och hvilket Tingslag den tillkomne Westerbottniske delen bör höra», tills nådigt stadgande därom kunde ankomma.[4]

---

[1] Fredsfördraget 17. IX. 1809 Art. IV och V jfrda med Art. VI. Uttalandet om de rättigheter den ryska monarken skänkt de forna svenska undersåtarna borde naturligtvis gälla också Västerbotten.

[2] Reg. kons. pleni prot. 14. XI. 1809. Generalguvernören hade dessutom gjort framställning om samma sak till högsta ort, varifrån jakande svar avgavs den 30. XII. gla stilen 1809. R. K. plen. prot. 15. I. 1810.

[3] Vid kyrkostämman i Neder-Torneå den 3. II. 1810 nämnes Jacob Heickell såsom vice kronofogde och i Finlands statskalender för år 1811 är han upptagen såsom kronofogde i Torneå fögderi. RK BD 165/63 1810.

[4] Kejs. Brev till Vasa hovrätt 14. XI. 1809. Ankom 6. XII. 1809.

Frågan om jurisdiktionens provisoriska ordnande var särdeles brådskande, då de vidsträckta områdena, som omfattade delar av Neder-Torneå med Karl Gustavs, Över-Torneå och Enontekis samt hela Enare, Utsjoki, Sodankylä och Kittilä eller ej mindre än 7 tingslag, saknade all rättslig vård, sedan de blivit skilda från den svenska delen av Västerbottens norra domsaga, inom vilket område även deras förra häradshövding, lagman Ekorn, blivit kvarboende.[1]

I beslut av den 7 december skred Vasa hovrätt därför omedelbart till ett provisoriskt ordnande av domstolsväsendet i omhandlade områden.[2] Dessa områden borde tillsvidare »lyda under Kemi Domsaga, nämligen Neder Torneå, Karunge Hietaniemi, Öfver Torneå, Pajala och Muonionniska Socknar samt Juckasjärvi, Enontekis, Enare och Utsjoki Lappmarker till Kemi Sockens tingslag, däremot skulle Sodankylä och Kittilä tingslag av Kemi lappmark tillhöra Kemiträsk tingslag. Invånarna i de västerbottniska områdena skulle underrättas om detta beslut, varjämte rådstuvurätten i Torneå skulle erhålla meddelande om dess ställande under Vasa hovrätts jurisdiktion.

Vasa hovrätt hade fattat detta beslut utan närmare kännedom om de lokala förhållandena i de nytillkomna trakterna. Därom vittnar bl. a. den omständigheten, att Juckasjärvi tingslag omnämnes i hovrättens beslut, ehuru det helt och hållet förblev på svenska sidan. På bristande lokalkännedom kan det ock till en del ha berott, att invånarna från de sju västerbottniska tingslagen sammanfördes under tvenne av Kemi domsagas tingslag, vilket på grund av de stora avstånden till tingsställena säkert medförde många olägenheter. Snart blev också hovrätten nödsakad att justera sitt beslut och invånarna i de västerbottniska områdena fingo åter besöka sina gamla tingsställen.[1]

Samtidigt som hovrätten fattade beslut om den provisoriska organisationen av rättskipningen, anmodade den landshövdingen i Uleåborg att ifråga om den framtida rättsvården i Västerbotten

1 Om den tidigare judiciella indelningen. Hofcalender för år 1809 och skrivelse av landshövdingeämbetet i Uleåborg 28. VIII. 10. Statsark. BD 245/47 1816.

2 Wasa hovrätts civila protokoll 7. XII. 1809.

höra vederbörande domare och allmoge samt att insända deras utlåtande jämte eget betänkande.[2] Sedan hovrättens föreskrifter blivit verkställda, inkom landshövding Ehrenstolpe med slutligt yttrande den 4. IV. 1811.[3]

Enhälligt hade allmogen motsatt sig en förening med Kemi domsaga på grund av de stora vägalängderna och yrkat på bibehållandet av de tillkomna tingslagen under en domsaga. Och både kronofogden och landshövdingen förenade sig om detta yttrande. Tingslagen kunde icke minskas till antal, varför arbetet för häradshövdingen i händelse av en förening med Kemi domsaga bleve alltför betungande, då Kemi domsaga utom de sju nytillkomna tingslagen omfattade sex tingslag. En särskild domare bleve därför nödvändig för de västerbottniska områdena, säger kronofogden Heickell, med vilken även landshövdingen förenar sig. Neder-Torneå tingslag kunde väl förenas med Kemi domsaga, men då bleve lönen i den återstående delen för ringa för en domare. Däremot skulle en domare för samtliga västerbottniska tingslag där kunna hava sin utkomst; i nödfall kunde Kemi tingslag förenas med den nya domsagan. Därigenom bleve lönen i de bägge domsagorna i det närmaste lika. Den nya domsagan borde ställas under Vasa hovrätt och Uleå lagsaga, varjämte lagmanstinget borde hållas i Torneå för Lappmarkens avlägsenhets skull, ansåg landshövdingeämbetet.

Vid sammanträde den 22 april 1811 fattade hovrätten beslut om hemställan i ärendet.[4] Hovrätten omfattade i huvudsak landshövdingens utlåtande.[5] Kemi domsaga, den enda, till vilken »den conqueterade» delen av Västerbotten kunde läggas, kunde icke sammanslås med detta område utan svåra olägenheter. »Ej eller instämde det med en Domares arbetsförmåga at i en gränsort, der i synnerhet brottmålen ökas, utan hinder i parter-

1 Närmare uppgifter härom saknas. Dock förrättades redan den 15. X. 1810 ting i Neder-Torneå. Häradsrättsprot. i statsarkivet. Meddelandet om att hovrätten senare nödgades förordna skild domare för vintertingen antyder även samma förhållande. Se nedan.

2 Vasa hovrätts civ. prot. 7. XII. 1809.

3 Statsarkivet BD 245/47 1811.

4 Vasa hovr. civ. prot.

5 Vasa hovr. brevb. 22. IV. 1811.

nes rätt och ärendenas jämna lopp, medhinna flere göromål än dem, som förekomma i de Västerbottniska Tingslagen.» Därför hade hovrätten också »till Vinter Tingens förrättande derstädes varit föranlåten förordna särskild Domare uppå anhållan derom af Domhafvanden i Kemi Domsaga.»[1] Därför borde de västerbottniska tingslagen utgöra en domsaga, endast med den ändring i tingslagen, att i enlighet med invånarnas förslag Pajala och Muonioniska kapell måtte förenas med Enontekis till ett tingslag. — Vidare tillstyrkte hovrätten, att den blivande domaren i den föreslagna nya domsagan jämlikt KB 16. XI. 1804 och 5. X. 1807 angående häradshövdingarna i Kajana, Salo m. fl. domsagor måtte lämnas tillstånd »at, till dess utväg funnes till tjenligt Härads-höfdinge Boställe åt sig af Öfverlopps jord uparbeta et nytt hemman samt emedlertid upbära räntor efter ett helt mantal beräknade.» Därjämte föreslogs, att han av allmänna statsmedel skulle tilldelas en större penningavlöning än vanligen en häradshövding på stat bestodes i ersättning för den tingsgästningsspannmål han emot andra dylika ämbetsmän komme att sakna. Slutligen ansåg hovrätten den nya domsagan böra läggas under Wasa och Uleå lagsaga och lagmanstinget i Uleåborg.

Regeringskonseljen tillstyrkte hovrättens förslag efter överläggning den 11 juni 1811,[2] och i reskript av den 17 september biföll kejsaren i allt till detsamma.[3] Den ersättning för bristande tingsgästning, som föreslagits åt den nya häradshövdingen, bestämdes till 500 rubel silver. Härmed var organisationen av rättsväsendet i Västerbotten avslutad, och hovrätten kunde gå att lediganslå häradshövdingetjänsten i Torneå domsaga.[4]

De ecklesiastika förhållandena i den avträdda delen av Västerbotten voro än mera invecklade än de judiciella, och organisationen av kyrkoväsendet därstädes tog lång tid.

Redan innan regeringskonseljens påbud om detta områdes förening med Åbo stift hade blivit fattat, skred Åbo domkapitel

[1] Jämför ovan. I de lappska tingslagen hölls endast ett ting om året, vintertinget.
[2] R. K. pleni prot. 11. VI. 1811.
[3] KB i Vasa hovrätt.
[4] Vasa hovrätts civ. prot. 27. XI. 1811.

till åtgärder beträffande det västerbottniska kyrkoväsendet. Den 1 nov. 1809 förordnade domkapitlet sålunda i anledning av ett inträffat dödsfall en interimspredikant till Torneå stad, och samma dag beslöts att genom kontraktsprosten i Kemi prosteri Mathias Castrén anskaffa underrättelser om tillståndet i Västerbotten.[1] När sedan regeringskonseljens skrivelse av den 14. XI. 1809 inkom[2] med liknande innehåll som de ovan refererade förordnandena till Vasa hovrätt och landshövdingen i Uleåborg, anmodade domkapitlet[3] landshövding Ehrenstolpe och prosten Castrén att i kyrkostämmor höra befolkningen i de västerbottniska församlingarna.

Dessa kyrkostämmor försiggingo också i närvaro av prosten Castrén och ombud för landshövdingen den 3, 4 och 6 februari 1810 med menigheten i samtliga genom riksgränsen delade församlingar och i närvaro av representanter även från svenska sidan.[4] I anledning av tanken på en delning av församlingen utefter riksgränsen uttalade i Neder-Torneå »alla närvarande, ingen enda undantagen, att dett vore deras hjertelige önskan att så framdeles som härtils få utgöra en och samma Församling med den på västra sidan Elfven belägna delen av Pastoratet, utan att någon förändring i dett som angår Kyrkoväsendet, hvarken i en eller annan omständighet skulle företagas.» Och liknande uttalanden gjordes även i övriga församlingar. Det sades »att största olägenheter och lidanden skulle förorsakas, utan att den ringaste förmon deraf skulle hvarken i ett eller annat afseende tillflyta.»[5] Det framhölls, att hemmanen endast låge på Torneå och Muonio älvs stränder och att så snart man lämnade älvstranden åt öster, så mötte endast »ödemarcker af flere mils sträcka, hvarföre de

[1] Åbo domkap. prot.

[2] Åbo domkap. ark. Kejs. brev. Inkom. 6. XII. 1809. I skrivelsen hette det bl. a., att »då genom den i ofvannämnda måtto stadgade Riksgränsen, en del Tracter och Byar förmodel. blifvit skilda ifrån de Socknar och Kyrkogäld, hvartill de förut lydt Consist till Oss i underdånighet inkommer med project om regleringen af Kyrkoväsendet i den Westerbottniska delen af Stiftet.»

[3] Åbo domk. brevbok 6. XII. 1809.

[4] Kyrkostämmoprotokollen åtfölja BD 165/63 1810 i Statsarkivet.

[5] Kyrkostämmoprotokollet för Över-Torneå, Hietaniemi och Pajala församlingar. Kst. prot. i Karl Gustavs.

nya Församlingarne komme att utgöra väl långa men ovanligen smala sträckor och rimsor.»[3] I övrigt ställde bristen på kommunikationer hinder i vägen för slika långsträckta församlingars organisation, då det vore »alldeles omöjligt att upgöra någon Landsväg på östra sidan af Torneå elf för de höga och branta bergen och stenhölster, sancka kärren, de alltför många större och mindre bielfvar som fölle i den stora Elfven och den höga vårfloden.»[1] Vidare hade en stor del av församlingarnas medlemmar ägor på bägge sidor om gränsen och vore dessutom delägare i det gemensamma laxfisket, varför de beständigt komme att ha gemenskap med varandra.[2] Slutligen framhölls, att allmogen omöjligen mäktade med kostnaderna för nya kyrkors och kyrkoherdebols uppförande, vilka bleve en följd av den finländska delens skiljande från den svenska andelen av Västerbotten.[3] Prästerskapet i församlingarna förenade sig i detta utlåtande, förbehållande sig likväl sina rättigheter i händelse av församlingarnas delande, och prosten Castrén, som insände protokollen till domkapitlet, gav framställningarna sitt understöd.[4]

I sitt utlåtande i anledning av de hållna kyrkostämmorna uttalade domkapitlet, att det icke varit i tillfälle att skaffa sig den lokala kunskap som ämnets vikt krävde. »Men alldenstund berörde församlingars innevånare yttrat enhällig önskan att ej mindre hädanefter än hittills få deltaga i de för detta gjorda kyrkoförrättningar med den på vestra delen af Torneå elf belägna delen af pastoraten utan någon förändring i det som angår kyrkoväsendet för framtiden, och att det således måtte förblifva på sätt sådant länge öfligt varit uti några i förre riksgränsen i Savolax belägne samt mellan Ryssland och Sverige för detta styckade församlingar,»[5] så hemställde domkapitlet om bifall härtill.[6]

Domkapitlet hade med denna sin vädjan till förhållandena

---

[1] Kyrkostämman i Över-Torneå.

[2] Kst. i Neder-Torneå, i Karl Gustavs och Över Torneå.

[3] Kst. i Neder-Torneå.

[4] Kst. prot. Neder-Torneå.

[5] Se härom Finska kyrkohistoriska samf. prot. och meddel. V.1904—1905 s. 249. Kyrkliga förhållanden i Borgå stifts östra gränsförsamlingar 1780. Meddel. av K. G. Leinberg.

[6] Åbo dkap. brevbok. 9. V. 1810.

vid den forna riksgränsen troligen hoppats finna stöd för västerbottningarnas önskemål.

Att domkapitlet härvid misstagit sig, skulle emellertid snart visa sig. I fredsföredraget[1] hade det stadgats, att en invånare i Finland inom 3 år borde optera för Sverige eller Finland och inom denna tid avhända sig sin egendom inom det främmande riket. Den strävan att avbryta förbindelsen mellan Finland och det gamla moderlandet, som kom till synes i detta stadgande, måste naturligtvis också göra sig gällande i fråga om den ecklesiastika indelningen.

När ärendet kom före i regeringskonseljen,[2] hade ecklesiastikexpeditionen bl. a. yttrat, att det föreslagna projektet »i Religieust afseende vore något stötande, då de olika Staternas Undersåtar skulle deltaga i förböner för desse Staters och Regenters välgång. En Christen borde och kunde bedja godt för alla i gemen; men då det Högsta Wäsendet anropades om Välsignelse öfver visse Riken och Personer, måste väl om sådant åkallande ej skulle blifva en tanklös Ceremonie, menniskjor med stridiga politiska Intressen, ej kunna med ostörd Religionskänsla deltaga i stridiga önskningar. Åtminstone vore så starkt välde över sinligheten icke att vänta hos en öfver sinliga känslor föga upphöjd Allmoge. Dock skulle Läraren som tillhör 2:ne Stater härvid befinna sig uti än brydsammare omständigheter vid förestafningen till sine Åhörare af dessa icke blott särskildte, utan ock ofta till meningen stridiga Böne-Formulairer.» En präst skulle dessutom såsom medborgare och tjänsteman i staten ej sällan ha att befrämja verkställigheten av regentens befallningar ej allenast i ekonomiskt, utan ock i politiskt avseende. Såsom undersåte av stater med olika intressen måste han alltid i sådan händelse befinna sig i en obehaglig ställning. Tidigare exempel vore ej fullt jämförliga. Dock hade prästerskapets erfarenhet i de sedan freden i Åbo delade församlingarna ej varit den gladaste. »Altid lefde ett sådant Prästerskap i en slags fruktan, att oaktadt all använd försigtighet misshaga den ena eller andra Regenten, och kunde sluteligen genom händelser, som det ej förmått styra, se sin ofärd beredd. Att ej förtiga det

[1] Art. X.

[2] Reg. kons. pleni prot. 27. VI. 1810.

för Regenterne sjelfve vore af vigt, att alla deras tjenstemän, i synnerhet på en Gränse ort, kunde i hänseende till deras trohet och odelade tillgivenhet, fullkomligen påräknas.»

I överensstämmelse med detta yttrande avfattades också regeringskonseljens framställning till högsta ort.[1] Det framhölls att inrättandet av nya församlingar öster om riksgränsen väl skulle åsamka kronan utgifter för några nya kyrkor och prästbol ävensom för att göra prästerskapet på den finländska sidan gränsen »skadeslösa» för deras livstid, för vad de i löneinkomster kunde förlora. Men den kostnad, som härigenom uppkomme, uppvägdes mer än väl av de fördelar, som uppstode av att H. K. M:s undersåtare bleve i gudstjänst och kyrkogång åtskilda ifrån de svenska. Man framhöll »den förvillelse, som hos en enfalldig Allmoge möjeligen kan upstå av stridiga Bud och befallningar, som i samma Församlingar av särskilde Staters Regenter och Embetsmän till efterlefnad kungjordes», samt den ordning och redighet, som kunde vinnas genom nya församlingars inrättande. I händelse av bifall till regeringskonseljens förslag om det västerbottniska kyrkoväsendets skiljande från det svenska, ansåg konseljen det lämpligt, att en särskild prästman förordnades att biträda vid den just förestående gränsregleringen mot Sverige och där samråda om den ersättning, som de båda rikenas undersåtar borde erlägga för gemensam kyrkoegendom, som stannat på deras sida om gränsen. Samtidigt kunde han få i uppdrag att uppgöra projekt till kyrkoväsendets ordnande i Västerbotten. På denna regeringskonseljens framställning anlände jakande svar (25. IX).[1] Konseljen fick sig dessutom uppdraget att utse nämnda prästman och att förse honom med instruktion.

Sedan förslag inhämtats av domkapitlet i Åbo[2] utsåg regeringskonseljen prosten Castrén att biträda gränsregleringskommissionen vid överläggningarna om den gemensamma kyrkoegendomens delande mellan församlingarna. Därjämte hade han att i samråd med landshövdingen uppgöra lämpliga förslag till kyrkoväsendets organisation.[3]

Vid gränsregleringskommissionens överläggningar[4] fastställdes så en tid av tre år, under vilken invånarna på ömse sidor om grän-

---

[1] BD 165/63 1810 i statsarkivet. Daterad 9. V. 1810.

sen skulle få besöka sina forna kyrkor mot att bidraga till prästerskapets underhåll. Efter tre år skulle sedan ersättning utbetalas för den gemensamma kyrkoegendomen liksom även för gemensamma tingshus, magasin m. m.

De tre år, under vilka det gemensamma kyrkoväsendet skulle fortbestå, visade sig emellertid vara för få. Det drog betydligt längre ut på tiden, innan man på ömse sidor fick de nödiga nya kyrkorna uppförda och kyrkoväsendet ordnat. Sedan vederbörande församlingar blivit hörda om de nya församlingarnas inrättande, prosten Castrén och landshövdingen i Uleåborg[5] ävensom domkapitlet i Åbo avgivit sina yttranden,[6] fattade regeringskonseljen beslut om hemställan till högsta ort.[7]

Regeringskonseljen föreslog nu förenandet av »den ryska delen» av Karl Gustavs eller Karungi församling såsom ett särskilt kapell med Neder-Torneå pastorat. Kapellanen borde av kronomedel få ett bidrag av 17 tunnor spannmål till sin avlöning, varjämte nödigt understöd borde anslås till kyrka och anskaffande av kapellansbol. Vidare borde med finländska statsmedel tvenne kyrkor och ett predikohus uppföras inom Över-Torneå församling. I Muonioniska, som jämte Enontekis skulle utgöra ett särskilt pastorat, vars pastor skulle åtnjuta 50 tunnor spannmål och 14 rubel 40 kop. silver i kronolön, bleve det också nödvändigt att bygga en kyrka på kronans bekostnad. Därjämte borde en kateket med 100 rub. s. anställas för Enontekis lappmark. Den 5 mars 1812 utfärdades slutligen i huvudsaklig överensstämmelse med detta förslag en förordning om regleringen av kyrkoväsendet i Västerbotten. Kateketens lön bestämdes till 150 rubel silver och till de nya kyrkobyggnadernas uppförande anslogs en summa av 27,582 rubel 10 $^{2}/_{3}$ kop. i silver.

Länge drog det dock ut på tiden, innan de beslutade kyrkobyggnaderna hunnit bliva färdiga, och därför blev det nödigt

1 Statsarkivet BD 165/63 1810.
2 Åbo domk. Kejs. brev, dat. 25. IX. 1810.
3 Reg. kons. pleni prot. 22. X. 10. Åbo domk. Kejs. brev 22. X. 10.
4 Gr. regl. trakt. 8 (20) X. 1810. Art. III.
5 BD 246/47 1811.
6 Åbo domk. prot. 20. III. 11. Brevb. för samma dag.
7 Reg. kons. plen. prot. 9. IX. 1811.

att förlänga den tid, under vilken kyrkoväsendet skulle vara gemensamt på bägge sidor om gränsen. Vid överläggningar, som fördes mellan landshövdingarna på ömse sidor om gränsen, beslöto dessa bl. a. hos sina regeringar föreslå en förlängning på 3:ne år, räknat från 1 maj 1816. Om detta ej bleve möjligt, borde avtalet om det gemensamma kyrkoväsendet uppsägas i god tid, minst tvenne år i förväg.[1] Intet avtal synes kommit till stånd, men ännu så sent som den 19. XII. 1818[2] förfrågar sig senaten, om tillståndet i de västerbottniska församlingarna tilläte kyrkoväsendets särskiljande från gemenskapen med de svenska områdena. Vid denna tid hade arbetet på de nya församlingarnas organisation skridit så långt, att domkapitlet kunde förordna om syn i desamma[3] och då prästämbetena i Turtola, Kolari[4] och Över-Torneå kunde anslås lediga samt Muonionniska kyrka blivit invigd, var organisationen av kyrkoväsendet slutförd, och vid samma tid torde gemenskapen med områdena på västra sidan om riksgränsen upphört.

Redan tidigare hade de gemensamma ekonomiska förbindelserna avvecklats. Sedan prosten Castrén förordnats[5] att i enlighet med gränsregleringstraktaten överenskomma om den ersättning, som borde tillfalla rikenas undersåtar för de av dem tidigare till underhållande av kyrkor, prästbol, magasin och hospital samt andra publika byggnader erlagda utgifter, samt för att därjämte emellan sagda kyrkor dela de dem tillkommande klockor, prästskrudar m. m. samt kassor, försiggick en uppskattning av de ömsesidiga förpliktelserna. Neder-Torneå och Enontekis församlingar befunnos då stanna i skuld till svenska sidan, medan Över-Torneå, Pajala, Hietaniemi och Karl Gustavs församlings andelar på den svenska sidan hade att betala till den finländska andelen inalles 2,255 Rd 17 sk. sv. bco. Emedan invånarna i Enontekis lappmark utgjordes av utfattiga lappar föreslog regeringskonseljen i sitt utlåtande om den slutna överenskommelsen,[1]

[1] Ehrenstolpe till K. Sen. 2. X. 15. BD 110/17 1817 i statsarkivet.
[2] K. S. plen. prot. 19. XII. 1818.
[3] Åbo dk. brevb. 13. I. 1819.
[4] Åbo dk. prot. 5. V. 1819.
[5] Åbo dk. Kejs. brev. 12. XII. 12. Reg. kons. pleni prot. samma dag.

att den summa av 764 Rdr. 24 sk. 6 rst. sv. banco, som de hade att erlägga till den svenska andelen skulle erläggas av statsmedel. Och[1] emedan Neder-Torneå socknebor genom arméernas fram- och återmarsch samt längre vistande å denna glest bebodda och fattiga trakt fått vidkännas svåra förluster, »utom att de, såsom de enda inom Finnland, måst, enligt föregifvande erlägga till Kejserliga arméen brandskatt av sjutusende Rdr Bco, utan ock sedermera varit hemsökte af flere på hvarannan följande missväxter, om sanningen hvaraf Ombudet äfven intygat», så föreslogs, att kronan även skulle erlägga det ersättningsbelopp som på dem ankomme med 2,423 rdr 13 sk. sv. banco. I reskript av den 8 februari 1816 bifölls regeringskonseljens förslag, varjämte det stadgades, att ett mindre anslag 99 rdr 8 rst. skulle utbetalas för en del inventarier, som de finländska församlingarna gått i mistning om genom gränsregleringstraktatens bestämmelser.[2]

Fredsfördraget hade betraktat det närmare uppgåendet av gränsen som en senare verkställighetsåtgärd.[3] Under loppet av år 1810 utsågos så kommissarier å ryska sidan för detta ändamål. Då ordnandet av förhållandena vid den nya riksgränsen ej kunde försiggå utan sakkunnigt biträde från finländsk sida, anmodades de finländska myndigheterna att utse ett lämpligt ombud att biträda de ryska gränsregleringskommissarierna. Generalguvernören Steinheil gav då regeringskonseljen i uppdrag att utse ett sådant ombud och att förse honom med nödig instruktion.[4] Konseljen utsåg härtill konrektor Bange. I samma dag,[5] den 16 juli 1810, utfärdad instruktion anbefalldes Bange att skyndsamt bege sig upp till riksgränsen för att där biträda gränskommissarierna med alla nödiga underrättelser om landets lagar och författningar m. m. Med anledning av att hemmansägarna hade tillhörigheter på bägge sidor om gränsen och att »en sådan ägoblandning ansågs föranleda flerfaldiga oordningar och tvister, ej att förtiga olämpligheten deraf, att undersåtare komme att skatta till sin Öfverhet för ägor, som ligga inom främmande makts område, så

[1] Reg. kons. pleni prot. 22. I. 14.
[2] K. S. plen. prot. 9. III. 1816.
[3] Art. V. mom. 5.
[4] BD 117/57 1810.
[5] Reg. kons. pl. prot.

ansågs ett utbyte av ägor bliva nödvändigt.» Härom borde anmälan göras hos gränskommissarierna, i händelse frågan ej annars komme upp. En provisorisk kalkyl borde uppgöras över de på bägge sidor om älvarna belägna ägor, som komme att gå i utbyte. Ett ordentligt skifte skulle vid detta tillfälle icke åsyftas, men Bange borde giva kommissarierna alla de upplysningar i avseende å skattläggning och skiften, som tarvades. Vidare borde han införskaffa upplysningar om laxfisket, vilket lämpligast torde idkas samfällt framdeles likasom tillförene. Härom borde också invånarnas åsikt särskilt inhämtas. Slutligen borde Bange se till att gemensamma tingshusbyggnader och kassor delades.

I rapporter till regeringskonseljen redogjorde Bange utförligt för sin verksamhet. De upplysningar han lyckades inhämta utvisade,[1] att »intet fullkomligt ägobyte blefve möjligt, om ock ersättning för de förlorade skulle gifvas på några och Tjugu, ja, närmare Trettijo mils afstånd», och »att Kejs. Ryska Kronan vida mera jord tillfölle, än som med lika beskaffad mark kunde. Kongl. Sv. undersåtarne ersättas, äfven som att hela Byalag, så på ena som andra sidan Riksgräntsen skulle gå alldeles i mistning af äng, om Fredsfördraget efter Bokstafven värckställdes.»

Med anledning härav och på grund av ett från svenskt håll tidigare gjort förslag att undersåtarna på ömse sidor om gränsen, i likhet med vad fallet varit efter 1743 års fred, »om ej på annat sätt, så åtminstone emot erläggande af en viss proportionerad skatt» måtte få begagna sina ägor som hittills, ingingo de ryska ombuden med hemställan härom till kejsaren, men erhöllo härpå ett nekande svar.

Då frågan om ägobytet upptogs till ny behandling, framhölls av Bange, att ett utbyte bleve omöjligt, så länge den djupaste strömfåran i enlighet med fredsfördraget skulle åtskilja ägorna, emedan de största förlusterna härrörde av större och mindre i älvarna belägna ängsholmar. Då man befarade, att flere byalag alldeles skulle gå under i annan händelse, hemställde gränsregleringskommissarierna, att alla jordägare mot särskild avgift skulle bibehållas vid sina ägor på holmarna i gränsälvarna. Sedan jakande svar ankommit, kunde gränsregleringskommissionen fatta

---

[1] Bange 5. X. 1810. BD 6/222 1810.

beslut i ägobytesfråga.[1] Även i övrigt ledde överläggningarna mellan gränsregleringskommissarierna snart till resultat. Gränsen uppgicks enligt fredstraktatens allmänna bestämmelser, överenskommelse träffades om fri kommunikation i gränstrakterna; så skulle invånarna öster om älven äga rätt att som förut begagna landsvägen till Ö. Torneå, som löpte väster om gränsen, laxfisket skulle bedrivas gemensamt såsom förut o. s. v.[2]

I ägobytesfrågan hette det bl. a.: »Då Torneå m. fl. Elfvar utgöra gränsen emellan bägge Rikena, följer deraf, att de hädanefter äfven skola åtskilja all enskild egendom (toute propriété particulière), belägen på de bägge motsatta stränderna, så att den, som deraf är i besittning, skall vara förbunden att lemna endera sidan Elfven.» I anledning av gränsinvånarnas särskilda läge skulle tiden för ägobytet för deras räkning utsträckas till fem år i st. f. de tre år, som härför varit bestämda i fredstraktaten. Medels ömsesidiga utbyten, som skulle övervakas av vederbörande ämbetsmän, skulle ägoskiftet ske. »Såsom en följd af de Höga Contraherande Magternes omtanke för deras Undersåtares väl» tillförsäkrades dessa för alltid besittningen av ägorna på öarna »oaktadt dessa Öar äfven skulle genom gräns-linien komma att tillhöra den motsatta sidan.» — Blandade ägor på närbelägna öar eller inom rymden av någon stor ö skulle så vitt görligt utbytas mot varandra — Innehavarna av ägor på öarna skulle efter skedd ägoreglering gemensamt betala en viss bestämd avgift för varje ö till den makt, till vars område ön genom fredsslutet kommit.

Den 8 mars 1813 anbefallde regeringskonseljen landshövdingen i Uleåborgs län, Ehrenstolpe, att efter överläggning med landshövdingen i Norrbotten, Ekorn, vidtaga anstalter för verkställigheten av beslutet om ägobytet. Redan vid det första sammanträdet yppade sig oenighet om tillämpningen och tolkningen av gränsregleringstraktaten, men avgörandet i de tvistiga punkterna uppsköts, och det överlämnades till jordägarna å ömse sidor att genom frivilliga överenskommelser bedriva ägobytet.[3] När sedan

---

1 Bange 28. I. 11. BD 2/328. 1811.

2 Gränsregleringstraktaten 8/20 XI. 1810, tryckt i Suomi 1843; se även Martens, Supplément au recueil des principaux traités, Tome V.

3 Sammanträdet försiggick 8. VI. 1813 i Torneå. BD 110/17 1817.

efter skedda frivilliga byten ett nytt sammanträde hölls i ägobytesfrågan, befunnos åsikterna omöjliga att förena, och tvistefrågorna hänskötos till regeringarna för diplomatiska underhandlingar.[1] Då överenskommelse ej heller på denna väg stod att vinna, utsågos kommissarier för överläggning i alla tvistefrågor, som uppstått i gränstrakterna. Till kommissarie å rysk sida utsågs överste Herman Wärnhjelm, och senaten fick i uppdrag att utfärda instruktion för denne, vilken i det följande avgav rapporter och inhämtade befallningar genom senaten.[2] Efter långvariga underhandlingar slöts slutligen den 17 januari 1821 en tilläggstraktat till gränsregleringstraktaten av 1810,[3] och härefter fortlöpte ägobytet utan större svårigheter, så att det var slutfört i början av år 1823,[4] varefter Wärnhjelm, ånyo utsedd till kommissarie, undertecknade ägobytesförhandlingarna den 26 sept. 1823.[3]

Det var den redan av Bange förutsedda svårigheten att skaffa ersättning för de förlorade ägorna, som framkallade tvistigheterna. Dessutom uppstod meningsolikhet beträffande de avvittrade skogar och betesmarker, tillhöriga Torneå stad, vilka förblivit å svenska sidan. — Vid det frivilliga ägobytet, som försiggick under åren närmast efter 1813, hade jordägarna mångenstädes utbytt sina ägor å fasta landet mot ägor å holmarna i gränsälvarna. Denna åtgärd ansågs till en början av landshövdingarna på ömse sidor stridande mot gränsregleringstraktatens ordalydelse, och en liknande mening gjorde sig gällande också i regeringskonseljen.[1] Emellertid befanns det snart, att ett dylikt utbyte bleve nödvändigt för ägoförhållandenas ordnande, och landshövdingsämbetet i Uleåborg förordade nu tillåtelse för jordägarna att utbyta sina ägor även på holmarna. I regeringskonseljen yrkade endast prof. Schultén understödd av presidenten Tandefelt på förord för förslaget, »så mycket mera som dessa öars bibehållande till begge undersåtares bifall eftergifvit är»,[2] men konseljen vidblev sitt tidigare beslut, sålunda hållande sig endast till gränsreglerings-

1 BD 110/17 1817. Sammanträdet i Torneå 2. X. 1815.
2 K. S. plen. prot. 31. VII. 1820.
3 Rydberg, Sveriges och Norges traktater. I.
4 K. S. plen. prot. 7. IV. 1823.
1 Reg. kons. pleni prot. 15. II. 1814 och 23. I. 1815.
2 Reg. kons. pleni prot. 23. I. och 19. II. 1814.

traktatens uttryckliga stadgande och förbiseende dess syfte. Sedermera inkom landshövding Ehrenstolpe efter de frivilliga ägobytenas avslutande med meddelandet, att den svenska delegaten lovat ingå med en anhållan till sin regering om tillåtelse till de omtvistade ägobytena och att jordägarna även inlämnat en ansökan i sådant syfte, vilken ansökan enligt landshövdingarnas åsikt förtjänte bifall. Stadgandet om holmägornas bibehållande borde ej få en tillämpning rakt motsatt den åsyftade,[1] jordägarnas fördel. I anledning härav beslöt senaten att överlämna ärendet till avgörande på högsta ort, och när instruktion för överste Wärnhjelm sedermera utarbetades, fick han tillåtelse att i nödfall tilllåta byte av ägor på holmarna, och en liknande bestämmelse inflöt också i den slutliga överenskommelsen.[3]

Ännu svårare att bringa till slut var frågan om ersättningen för Torneå stads skogar. Redan vid överläggningarna i Torneå den 18. VI. 1813 hade borgmästar Cajanus å Torneå stads vägnar yrkat på ersättning för de ungefär 5,000 tunnland mark, dels skog, dels betesmark, oberäknade impedimenter, som vid skedd avvittring tilldömts Torneå stad. Häremot invände emellertid det svenska ombudet, att ett utbyte av skogsmark »emot gränsregleringstraktatens tydliga innehåll» ej kunde komma i fråga.[4] Och senare utvecklade han närmare sin ståndpunkt sålunda, att något utbyte av skogsmark eller ersättning därför icke blivit genom gränsregleringstraktaten ifrågasatt, emedan endast ömsesidiga utbyten av jämngoda vederlag däri åsyftats,[5] vari även svenska regeringen i avgiven befallning styrkte honom. Och vid de sista överläggningarna mellan Ehrenstolpe och Ekorn vidhöll den sistnämnde sin åsikt, att endast odlad mark borde utbytas mot odlad.[6] Regeringskonseljen, som underrättats om den svenska ståndpunkten, insände meddelande härom till högsta ort med det uttalande, att Ekorns förklaring icke vore grundad å

[1] Sammanträde i Torneå 2. X. 1815. BD 110/17 1817.

[2] Reg. kons. pleni prot. 16. XII. 1815.

[3] K. S. pleni prot. 4. IX. 1820. Konv. 17. I. 1821 art. 1 mom. 2. Rydberg.

[4] BD 110/17 1817.

[5] Reg. kons. pleni prot. 23. I. 1815.

[6] Reg. kons. pleni prot. 5. II. 1814. 19. II. 1814.

traktaten, där det uttryckligen stadgades, att »egendom och tillhörigheter skola, till ägarenas gemensamma förmån, frånskiljas genom ömsesidiga utbyten — — samt ämbetsmännen i orten tillse, att rättvisa vederfares envar vid dessa avhandlingar, ävensom vid oundgängeliga försäljningar och köp av jord,» varav följde, att någon skillnad icke blivit gjord emellan åker och äng samt skog och utmark.[1]

Då underhandlingarna på diplomatisk väg åter vidtogo, framhölls å svensk sida,[2] att det vid gränsregleringstraktatens ingående ej varit fråga om utbyte av skogar. Om skogar av detta slag kunde på enahanda sätt innehavas som ängarna, så skulle därav följa, att Kengis bruk på svenska sidan skulle bibehållas vid sina privilegier till de skogar, som i alla tider lytt under detta bruk, men vilka numera vore belägna på ryska sidan. Ett utbyte av skog mot äng hade tydligen icke varit avsett, då ingen överenskommelse om nyttjorätten under övergångsåren träffats utom för ängsmarkerna och då det under de fastställda villkoren var omöjligt att bestämma, huru ett utbyte av äng mot skogsmark skulle ske. Häremot framhölls av Ehrenstolpe, att Kengis bruk endast ägt kolningsrätt i de omgivande skogarna, medan sockneborna ägt rättighet att begagna skogarna till husbehov,[1] och därjämte yrkade man på utbyte enligt de gemensamma storskiftesförordningarna.[4]

Så stod saken, då kommissarier ånyo tillsattes att överenskomma om en konvention till verkställande av gränsregleringstraktaten. I den under Mannerheims ledning uppgjorda instruktionen för ombudet Wärnhjelm föreskrevs bestämt, att utbyte borde ske både av åker, äng och skogsmark,[5] såvida denna var avvittrad. Skog och utmark borde få gå i utbyte mot äng enligt gällande storskifteslagar.[6] Från beräkning borde dock undantagas de inom Finlands område belägna skogar, vilka blivit begag-

---

1 2. X. 1815. BD 110/17. 1817.
2 Memorial av Ekorn 23. VI. 1816. BD 110/17 1817.
3 20. VI. 1817. BD 110/17 1817.
4 K. S. pleni prot. 31. VII. 1820.
5 K. S. pleni prot. 4. IX. 1820 § 4 i instr.
6 § 5 i instr.
7 § 7.

nade för Kengis och Svanstens bruk, såvida de ej för enskild egendom kunde anses, utan blivit upplåtna endast till nyttjorätt mot rekognition. Det svenska ombudet Peyron medgav nu, den 14 sept., att utbytet borde sträcka sig till skog, som var avvittrad, dock ej sådan som ej blivit avskild till enskilda hemman. Därför skulle Torneå stads mark, om den vore donerad, ehuru avvittrad, ej gå i utbyte, emedan den ej kunde komma under benämningen enskild jord. Wärnhjelm försökte då försvara stadens rätt med hänvisning till att jorden blivit skänkt såsom evärdelig egendom av stadens grundläggare och att den alltsedan blivit nyttjad av staden med samma enskilda äganderätt, som de till staden donerade hemman, vilka densamma innehaft ända till fredsslutet. Vidare hade denna mark blivit avvittrad redan långt före freden och landshövdingen hade stadfäst avvittringen.[1] Det svenska ombudet inväntade emellertid instruktion från sin regering, och i slutet av december kunde Wärnhjelm meddela, att den svenska regeringen gått in på att betrakta den omtvistade skogsmarken såsom behörigen avvittrad och således ovillkorligen underkastad utbyte.[2] Då överenskommelse samtidigt blivit träffad i övriga frågor, kunde konventionen undertecknas den 17 jan. 1821.

Konventionen,[3] vilken åtföljdes av en instruktion för de lantmätare, som skulle fullfölja ägobytet, innehöll stadganden om utbyte av de gemensamma ägorna på holmarna. Sedan holmägorna blivit skiftade, så att var ö så vitt möjligt innehades endast av jordägare från ett rike, skulle sådana holmar, som till äventyrs komme att ligga inom främmande makts territorium, (qui se trouveront situées sur le territoire étranger) utbytas mot motsvarande holmar på motsatta sidan (Art. I). Vidare funnos bestämmelser om holmägors utbyte mot ägor på fasta landet (Art. II mom. 1), om inlösen av icke utbytta ägor enligt värdering och gradering (Art. II mom. 3), om kompromissrätt för snabbt slitande av tvister (Art. III) o. s. v. Så hade då överenskommelse i minsta detalj träffats, och i deklarationen av den 26 sept. 1823 bekräftades ägobytet slutgiltigt.

---

1 K. S. plen. prot. 12. X. 1820.
2 K. S. plen. prot. 11. I. 1821.
3 Rydberg, Sveriges och Norges traktater. I.

I rapport till senaten meddelar Wärnhjelm sedan resultatet av det skedda ägobytet.[1]

Detsamma hade avlupit så, att svenska kronan hade att erhålla en summa av 1,552 Rdr Bco. Holmägarna hade inom sydligaste delen av skiftesområdet kunnat skiftas, så att vardera rikets undersåtar inom egen gräns fått sitt fulla vederlag, endast med ett obetydligt undantag, medan längre norrut holmar å båda sidor om gränsen kommit att besittas av det andra rikets undersåtar emot erläggande av den i gränsregleringstraktaten överenskomna suveränitetsavgiften.

Överallt hade vederlag ej funnits att tillgå, varför även enskilt lidande blivit tillskyndat. Sålunda hade Torneå stad och Björkö byalag förlorat resp. 3,852 tl 26 1/2 kl och 1,684 tl 29 688/100 kl. Ehuru ersättningarna härför voro betydliga, skulle stadens och byalagets undergång endast en kortare tid kunna avlägsnas, ansåg Wärnhjelm, om de ej finge ersättning i jord annorstädes, och han föreslog lämpliga åtgärder härtill. Övriga överloppsjordar kunde däremot lätt ersättas vid ett skeende storskifte.

Huru med dessa åtgärder fortgick är mig ej bekant; beträffande Torneå stad hade redan tidigare anstalter träffats för anskaffande av ny donationsjord,[2] men i huvudsak var organisationen av landsdelen slutförd. Ännu återstod det visserligen att bygga en landsväg på östra sidan om gränsen för att göra invånarna oberoende av den svenska landsvägen, ännu var ju fisket i floden gemensamt, men organisationen av den nytillkomna landsändan var i stort sett fullbordad. —

Återstår ännu att beröra de grundsatser, som under organisationsarbetets lopp gjorde sig gällande.

Så vitt möjligt sökte man bevara befolkningen vid det gamla. Detta var ju naturligt bl. a. redan på den grund, att befolkningen i de flesta fall hördes. Detta visade sig sålunda särskilt vid organisationen av rättsväsendet, då ett förslag av t. f. domhavanden Westman om sammanslående av en del lappska tingslag förkastades.[1] Och ej heller ryggade man tillbaka för utgifter, som härav kunde åsamkas statsverket.

---

[1] Pleni prot. 10. XI. 1823.

[2] K. S. 10. XI. 1823.

Det var likväl en annan synpunkt, som i de flesta fall övervägde och som också lät den tidigare nämnda synpunkten träda tillbaka. Det var strävandet att på allt sätt avbryta gemenskapen med Sverige. Vid fredsunderhandlingarna hade de ryska underhandlarna emot de svenska ombudens förslag genomdrivit bestämmelsen, att invånare i Sverige och Finland skulle optera för ettdera landet och avyttra sin egendom inom det andra riket.[2] Man ville tydligen genom detta avbrytande av förbindelserna för framtiden försvaga tillgivenheten för det gamla moderlandet. — Därför skulle utbytet av ägorna bedrivas enligt fredsfördraget trots de närmast intresserades och de lägre myndigheternas önskningar; därför skulle också nya församlingar bildas och nya kyrkor uppbyggas trots allmogens och prästerskapets böner i motsatt riktning och trots de utgifter, som därav skulle uppstå. Därför kunde ej heller det förslag, som gjordes av de svenska myndigheterna om upprättande av ett gemensamt arkiv i Torneå för de handlingar, vilka voro gemensamma för områdena på ömse sidor gränsen, vinna gehör, utan i stället bestämdes det, att avskrifter av dessa handlingar skulle ombestyras.[3] Därför hade ju också den omedelbara skriftväxlingen mellan de finländska myndigheterna och de svenska, vilken den första tiden efter fredsslutet försiggått, avbrutits trots de många praktiska svårigheter, som härigenom uppstodo vid avvecklingen av de gemensamma ärendena.[4] Och endast synnerligen vägande omständigheter kunde förmå regeringen att frångå denna sin ståndpunkt.[5]

Att praktiska synpunkter även kunde tala för ett dylikt fullkomligt avskiljande av de finländska och svenska angelägenheterna behöver väl ej särskilt nämnas. Men då man tager i betraktande förhållandena vid riksgränsen efter 1743 års fred, då församlingar och enskildas områden tillhörde de olika rikena, och då man därtill betänker, att de svenska myndigheterna vid upprepade tillfällen föreslogo, att förhållandena skulle få förbliva vid det gamla, det forna, kan man ej tveka om, att den politiska

---

1 BD 245/47 1811.
2 Hamnström, E., Freden i Fredrikshamn s. 96.
3 Reg. kons. plen. prot. 5. II. 1812 och 20. IV. 1812.
4 Reg. kons. pleni prot. 13. IX. 1810.
5 Reg. kons. pleni prot. 31. VIII. 1811 och 20. IV. 1812.

synpunkten härvid alltid främst var bestämmande. Detta tyckes också framgå av de ord, varmed professor von Haartman i regeringskonseljen avstyrkte upprättandet av det gemensamma landskapsarkivet i Torneå.[1] Han yttrade bl. a.: »ehuruväl några fördelar kunde vara, att påräkna, genom besparing af den kostnad, som skulle åtgå till handlingarnas afskrifvande, dock som olägenheterna syntes vida mer betydande, dels i afseende å andre omständigheter, som vore för vidlyftige att närmare bestämma, samt så vida ändamålet, att vederbörande lättast och säkrast måtte äga åtkomst till nödige Documenter, lämpligast vunnes derigenom, att afskrifter af de handlingar, som vid de förut gemensamme Domstolarne funnos och icke kunde för hvardera Rikets andelar åtskiljas — — skulle tagas och särskilt i Ryska området förvaras, ehvad kostnad till dessa handlingars afskrifvande ock kunde åtgå; — ty och då härtill än kommer, att H. K. M. i alt som rört ifrågavarande gränse orter sökt förekomma sammanblandning af Ryska och Svenska undersåtares intressen» — här följer en hänvisning till den kyrkliga förvaltningens särskiljande — »så vore dock detta förslag mindre lämpeligt och oförenligt med den princip, som i afseende å Ryska och Svenska undersåtares åtskilda rättigheter och skyldigheter förut blivit följd.»

Liksom i detta så ryggade man i andra fall ej heller tillbaka för de utgifter, varmed statskassan därigenom belastades. Och de västerbottniska områdenas fattiga och av kriget utblottade läge förmådde regeringen att låta statsverket umgälla kostnader, vilka egentligen ej hade ålegat detsamma. Att utgifterna för nyorganisationen i dessa områden ej voro alldeles obetydliga, torde av det föregående framgått. Visserligen kunde en del av dem möjligen ersättas genom de överloppsjorder, som kommo i statens hand; visserligen voro många engångsutgifter, men i alla fall fanns också här ett av de många utflöden, genom vilka den vid Borgå lantdag beräknade behållningen av statsverkets inkomster snart förbyttes i deficit. Och de fattiga trakterna i norr skulle än föra med sig nya utgifter för statsverket.

Den grundsats om de finländska intressenas avskiljande från de svenska, som följdes vid alla organisationsåtgärder i de väster-

[1] Reg. kons. pleni prot. 5. II. 1812.

bottniska områdena och som hade sitt yttersta upphov i monarkens vilja, hade även ett gott stöd inom regeringskonseljen och senaten. T. ex. vid utfärdandet av instruktionen för Bange handlade regeringskonseljen i sådan anda utan att till synes några högre befallningar anlänt.[1] Det fanns tydligen en fullt medveten strävan att åstadkomma Finlands slutgiltiga avskiljande från Sverige och att slita förbindelserna västerut. Ett sådant tillstånd på gränsen, som rått efter freden i Åbo, kunde ej få fortfara nu. I Gamla Finland, som saknade egen styrelse, hade det kunnat förefinnas, men i Finland, som begynt ett liv, i låt vara, nog så efemär självständighet, där var det omöjligt. Nu gällde det att hävda självständigheten mot väster redan för att visa härskaren i öster sin lojalitet och sin goda vilja att börja ett nytt statligt liv.

Om sålunda det nyvaknade statsmedvetandet också framträdde bakom åtgärderna beträffande Västerbotten, kan det ej heller förbigås, att detta medvetande till en början på en del håll var trevande och osäkert. Därom vittnar särskilt terminologien hos de finländska ombuden. Sålunda träffar man ofta motsättningen rysk-svensk. Rektor Bange talar sålunda[2] om bönderna på den finländska sidan om gränsen under benämningen »ryska bönder» och i det ovanciterade uttalandet av prof. v. Haartman talas det om »ryska» och »svenska» undersåtar. Detta kan ju delvis bero på att Finland i sina utrikes relationer ju endast var en del av det ryska riket och att den terminologi, som användes vid underhandlingarna i Torneå påverkat exempelvis Bange. Men då denne kallar Torneå-bönderna »ryska bönder», beror det säkert också därpå, att medvetandet om att Finland var en *särskild* del av det ryska riket var ganska svagt. Förut hade man varit svensk såsom medborgare i det svenska riket och på sin höjd finne i egenskap av invånare i komplexen av de finländska landskapen; nu var man rysk undersåte såsom hörande till det ryska riket. Oklarheten och osäkerheten i fråga om Finlands statligt nationella ställning under de första åren av föreningen med Ryssland framträder så mycket tydligare, då man jämför exempelvis Wärnhjelms rap-

---

1 Jfr ovan.
2 BD 2/328 1811.

porter med Banges eller med Haartmans ord i regeringskonseljen. Aldrig rubriceras Finlands invånare hos Wärnhjelm som ryska undersåtar. Det heter å ena sidan »svenske och norske invånare» och å den andra sidan »H. K. M. undersåtare».[1] Det talades om »finska området», »finska jordägare» och i motsats därtill om »svenska området», »svenska kronan» o. s. v.[2] Det finnes här alltså ett fullt medvetet bruk av ordet »finsk», syftande på finländsk statstillhörighet i motsats till det svenska; en utveckling har försiggått, som markerar ett klart avskiljande från det stora ryska riket.

Ett annat tecken på det finländska statslivets större avskiljande från det ryska kan man spåra i formen för underhandlingarna med de svenska ombuden om förhållandena vid gränsen. Vid underhandlingarna om gränsregleringstraktaten 1810 äro de finländska ombuden, en Bange och en Castrén, endast rådgivare för de ryska underhandlarna. Då konventionen med tillägg till denna traktat ingicks, är finländaren Wärnhjelm kejsarens ombud och förses med instruktioner och befallningar av och genom senaten. 1810 gällde det att uppgå gränsen mellan det svenska och ryska riket; därav nödvändigheten av de ryska ombudens närvaro. 1820—21 upptogs till behandling endast ärenden rörande Finland och Sverige, varför en finländare såsom ombud och senaten såsom uppdragsgivare voro naturliga. På samma sätt voro ju ungefär samtidigt eller senare även Rehbinder, v. Troil, v. Haartman o. a. jämte ryska representanter ombud vid fördrag,[3] vilka ingingos mellan Sverige och Ryssland och vilka helt eller delvis rörde Finland. Men därmed hade Finland även i utrikespolitiskt, närmast handelspolitiskt avseende, nått en viss självständighet, därmed betonades ytterligare Finlands särställning inom det ryska riket. Det var traditionerna från föreningen med Sverige, som framkallat dessa särskilda underhandlingar, det var således dessa svenska traditioner, som också på detta sätt bidrogo att avgränsa Finland från det stora riket i öster.

---

1 K. S. pleni prot. 11. XII. 1820.
2 K. S. pleni prot. 10. XI. 1823.
3 R y d b e r g, Sveriges och Norges traktater I.

Några uppgifter om äldre tiders kärrodling i vårt land.

Av

K. R. MELANDER.

Från vilken tid kärrodlingen i vårt land förskriver sig, är numera svårt att avgöra. Men faktiskt är, att mot slutet av medeltiden en början till kärrodling förefunnits åtminstone i södra Finland. Det är troligt, att det andliga ståndet även på detta område såsom på många andra varit de världsligas föregångare och tagit initiativ till kärrens odlande. Med säkerhet känna vi, att dikning redan under början av 1300-talet förekommit på de andliga tillhörig jord, och dikningen är ju den främsta betingelsen för kärrodling. Det andra momentet i kärrkulturen, nämligen markens brännande, har vårt folk känt från uråldriga tider. Dess äldsta åkerbruk var ju svedjebruket.

Den tidigaste handling, i vilken dikning omnämnes, är av år 1325 och gäller ett hemmansbyte mellan biskop Bengt samt smeden Håkan och hans hustru. Biskopen avträder då åt de sistnämnda sin gård i Pemar socken mot deras hemman i Salo. Men vid avträdandet förbehöll sig biskop Bengt av hemmanet i Pemar en av diken omgiven »löth».[1] Det sistnämnda ordet betyder egentligen betesmark, men användes även i bemärkelsen mark, fält. Denna sista betydelse torde väl i detta fall komma i fråga. Det förefaller nämligen såsom om biskopen lagt speciellt värde på detta jordstycke, antagligen emedan den nämnda dikningen var början till ett nyodlingsföretag. Till de egentliga hemodlingarna hörde »löthen» troligen ej, då i sammanhang med den gårdens

---

[1] Åbo domkyrkas Svartbok n:o 40, s. 26 (Kustö $^{7}/_{5}$ 1325); Hausen, Medeltidsurkunder, I delen, s. 128.

åkrar ej nämnas. En tillfällig åkerodling på mera högländ och torr mark torde ej heller avses, ty djupare plöjda vattenfåror voro enligt tidens uppfattning tillräckliga för att från fälten bortleda regn- och flödvatten. Därför år möjligheten av en påbörjad kärrodling i detta fall tänkbar, ehuru det är svårt att på grund av de ringa till buds stående uppgifterna göra några slutsatser. Först ungefär halvtannat sekel senare eller år 1479 påträffar man i våra medeltidshandlingar en uppgift om ett odlat kärr, nämligen en ängsodling. Detta år testamenterade bonden Jap Olsson i Ingå socken åt sin hustru Christin och hennes barn tre nyare ängar, och bland dem såsom den tredje i ordningen »Spanghe kerres engh.» Detta ängsnamn förekommer ej mera i Ingå, men under min vistelse därstädes sistlidna sommar framställdes för mig antagandet att med Spangekärrsäng möjligen avsågs de så kallade Spannängarna. Dessa ligga på vänstra sidan om den landsväg, som från Ingå kyrkoby leder till Lojo, i en dalsänka, vilken genomflytes av en liten bäck och förefaller att tidigare ha varit kärr. En äldre allmogeman ville även påminna sig i sin ungdom ha hört benämningen Spangängarna, men andra äldre personer påstodo bestämt, att de aldrig hört detta namn på ängarna i fråga. För att få saken utredd genomgick jag på Nylands lantmäterikontor bevarade äldre kartor för Dalby och Storhovgård, på vilkas mark Spannängarna ligga. Jag hade även turen att på en av lantmätaren Ihn åren 1768 och 1769 uppgjord karta över Dal, Storhovgård och Böhle finna namnet Spångängarna. Formen Spangängarna är dialektisk, emedan i Ingå-dialekten *å* i detta fall uttalas såsom *a*. På den nyssnämnda kartan ser man även, att en spång eller vinterväg går över ängarna. Dessa Spångängar omnämndes även i en kartabeskrivning till en redan förkommen karta av år 1745 över Storhovgård och Dal. [2]

Numera äro dessa Spang- eller Spannängar torrlagda och odlas i växelbruk. Man kan endast av den mylla, som ännu finnes ovanom lerlagret se, att platsen fordom varit ett kärr. Genom vår tids djupplöjning och troligen även tidigare lerslagning har

[2] Hausenska avskriftsamlingen i Finlands statsarkiv; Nylands läns landmäterikontors arkiv, Kartor och kartbeskrivningar från 1700-talet över Hovgård, Böhle och Dahls byar.

dock den gamla kärrmyllan på sina ställen mycket uppblandats med lera. Men ej långt från dessa ängar finnas för närvarande ouppodlade kärr. Ännu på ovannämnda Ihns karta kallas den på motsatta sidan av Lojovägen belägna ängen »Dahls långkärren» och fortsättningen på Stor Spångäng i den motsatta riktningen kallas på samma karta »Stor Hovgårds kärreng» och dess fortsättning åter »Dals Gris kärreng».

Men i historiska handlingar träffar man även på andra kärrodlingar, som härröra från medeltiden. Så omnämnes år 1639 en kärräng, vilken tillhörde Matias Forbus' i Skomarböle bosatta bönder. Denna kärräng hade övitsböleborna flere år tidigare tillägnat sig. Men enligt en lagmansdom av år 1403 som stadfästs av domaren Jöns Larsson år 1561, voro skomarböleborna rätta ägare till ängen. Denna kärrodling hade sålunda existerat redan år 1403. I ett dombrev av år 1627 omnämnes en kärräng Rahkionjoenperä i S:t Mårtens socken, antagligen en del av den i samma socken befintliga Rahkiosuoängen. I dombrevet uppges om den, att den 122 år tidigare, eller således år 1505, hade överförts till det hemman, som då ägde den. [1]

Även från andra delar av vårt land nämnas i 1500-talets handlingar kärrodlingar i form av kärrängar. Endast från det s. k. Kexholms län, som omfattade den karelska delen av Kuopio län samt den östra eller Ladoga sjö omgivande delen av Viborgs län, saknas uppgifter under 1500-talet. Men sedan detta län genom Stolbovafreden blivit en bestående del av vårt land, börjar även i de historiska handlingarna framträda meddelanden om en kärrodling, som antagligen redan tidigare existerat. Sålunda omnämnes i Sakkola och Rautus socknars tingsprotokoll för år 1625, att ett odlat kärr, som går under namn av »måsabruk», skulle tillfalla den ena av två grannar i en by, medan denne åter borde lämna den andra grannen, som avstod sin andel däri, ersättning för hans »omak», d. v. s. för arbetet på kärrets odlande. År 1634 omnämnes åter i Sakkola tingsprotokoll, att fyra nämndemän skiftat en »morasåker» mellan tvenne delägare. [2]

[1] Borgå läns dombok 1636—43, Perno ting $^{6}/_{9}$ 1639.

[2] Kexholms läns dombok 1623—39, Sakkola och Rautus ting $^{23}/_{8}$ 1625; D:o Dombok, Sakkola ting $^{22}/_{9}$ 1634.

Under 1600-talet bliva uppgifterna om ängskärr och kärrodlingar i vårt land vanligare. Det är domböckerna, som under detta sekel innehålla en mängd korta meddelanden om sådana. Men det oaktat fanns ännu en myckenhet orörda kärr, som man satte så litet värde på, att de ibland oskiftade fingo bilda gränsen mellan olika gårdars jord. Så nämnes år 1648 såsom rågräns i Idensalmi församling kärret Kalasuo, och likaså Märkänoro kärr i Iittis socken år 1656. I Ilmola socken förekommer ännu år 1670 ett kärr såsom råställe. Men dylika fall äro dock att betrakta mera såsom undantag, ty i synnerhet under senare hälften av 1600-talet började man sätta värde på kärren. Esomoftast möter läsaren i domböckerna tvister om äganderätten till kärrmarker samt om delning av tidigare samfällda kärr. Så hade t. ex. rågrannarna i det nämnda Kalasuo för avsikt att börja odla det. Å andra sidan ser man, att år 1648 vid Nyby, år 1653 vid Padasjoki och 1654 åter vid Nyby och Itis socknars gemensamma ting förtroendemän utsågos för att mellan samägare dela dels ännu oodlade, dels till odling upptagna kärr. [1]

Även påträffar man i domböckerna uppgifter om att odlingsbara kärr föryttrats. Sålunda sålde år 1633 några kyröbor (synbarligen storkyröbor) åt en lappobo en del kärr. Om äganderätten till dessa kommo kyröborna därpå i tvist med vöråborna. Det förefaller såsom om lappoborna redan tidigt visat håg för kärrbruk, då de köpte kärrmark utom sin egen sockens område. År 1644 erlades för en del av Trännå kärr i Pernå socken 10 daler kopparmynt. Men redan under senare hälften av 1500-talet har jag träffat på fall av försålda kärr. [2]

Vid valet av kärr för en blivande kärrodling sökte man väl främst sådana, som hade ett naturligt utlopp eller eljest lätt kunde uttorkas. Så torde t. ex. bäcken i Spångängskärret varit ett naturligt utfall för vattnet. Med jämförelsevis liten möda kunde vid kärrets uppodlande diken grävas, som utmynnade i den, och

[1] Hollola härads dombok 1643-49, ting med en del av Nyby socken $^{7}/_{6}$ 1648. Samma härads dombok 1649—51; Padasjoki ting $^{26}/_{11}$ 1653 samt Nyby och Iittis ting $^{29}/_{3}$ 1656; Nyslotts läns dombok 1639—43, Idensalmi ting 1 och $^{2}/_{12}$ 1640; J. Koskimies Lapuan pitäjän historia, s. 64.

[2] Öster-Norrlands dombok 1634—39; Vörå ting $^{25}/_{2}$ 1633; Borgå läns dombok 1644—49 fol. 21, Perno ting 26 och $^{27}/_{3}$ 1644.

antagligen blev även bäckens strömfåra då ställvis fördjupad. Möjligen var även den tidigare nämnda Rahkionjoki ett naturligt utfall för vattnet i Rahkionjoenperääng. Andra kärrängars namn tyda redan på ett naturligt utfall för vattnet, där utloppsfåran blott behövde förstoras och få tillflöden från sidorna för kärrets torrläggning. Så omnämnes t. ex. år 1604 i Pyttis socken ängen Långfallsmossa och år 1632 i Helsinge socken en kärräng med namnet Långfallet, vilken synes hava funnits redan 1538.[1]

Rörande tillvägagåendet vid kärrodlingar får man flere ehuru knappa meddelanden ur 1600-talets domböcker. Synnerligen ofta omnämnes, att personer hade rödjat och dikat kärr. Men även uppgifter om kärrbränning förekomma.

Kärrodlingen i vårt land synes under 1600-talet även uppträtt i form av såkallat kyttlandsbruk. I Veckelaks tings protokoll för år 1642 läses nämligen, att samtliga Sippola-bor begärt stångfall och skifte i sin by på en »måsa», som var oduglig till »kytisland» och skulle envar bliva delaktig i mossan efter sin »skäl och andel». Oaktat detta kärr ej lämpade sig för kyttlandsbruk, synes det åtminstone delvis varit uppröjt och kanske redan odlat, ty i protokollet tillägges: »Men Jöran Marcusson skall behålla det han i samma mossa upprödt haver och Anders bekomma sin lott därjemte.» Antagligen avsågs med detta kyttlandsbruk ett förnyat brännande av ett redan rödjat och odlat kärr.[2]

I vårt land kände man på denna tid ännu icke en rationell kärrodling, utan blott bränning av jordytan. Det var först under sistförflutna århundrade detta tillvägagående kom till användning i vår kärrkultur, ehuru man redan under 1700-talet teoretiskt uppgjort planer för dylik odling och kanske även i någon mån praktiskt experimenterat därmed. Så framlade den äldre Jakob Stenius i ett på 1740-talet till landshövdingen över Savolax och Kymmenegårds län inlämnat betänkande, »Korta anmärkningar, huru kärr, måssor och sumpland kunna utan eldens nyttjande uppodlas», ett förslag till kärrodling på detta nya sätt. Men se-

---

[1] Borgå läns dombok 1604; Pyttis ting $^{29}/_{7}$ 1604. D:o län dombok 1628—35; Helsinge sockens ting $^{2}/_{2}$ 1632.

[2] Viborgs och Kymmenegårds läns dombok 1640—44, Veckelaks ting $^{19}/_{8}$ 1642.

nare förordade han åter eldens användande i ett år 1762 tryckt svar på svenska vetenskapsakademiens prisuppgift »Om orsakerna till mossa på engarna och huru den bäst skall kunnas utrotas.»[1]

Till bolåkrar på hemmanen torde under 1500- och 1600-talen högst sällan kärr upptagits. Exempel på ett sådant förhållande har jag ej funnit i handlingar från dessa sekel. Men skred man därtill, måste kärret legat så nära gården, att en fortsatt odling i bredd med de gamla bolåkrarna lätt gick för sig och platsen med lätthet kunde fås torrlagd. I de allra flesta fall torde man hava åtnöjt sig med att efter kärrets uppdikande och brännande taga från det så många skördar, som jordens växtkraft tillät. Därefter lämnade man det till gräsväxt och använde den forna åkern såsom äng. Om utsått höfrö var det den tiden ej fråga, utan gräset fick så sig självt. [2] När gräset börjat växa i tillräcklig mängd, övergick kärret sålunda till äng. På de kärrängar, där gräsväxten var ymnig, avlägsnade man antagligen buskar och småskog, när sådana började bliva ett hinder för höslåttern. Man fördjupade väl även då och då några av den forna kärrodlingens huvuddiken för att kunna hålla ängen någorlunda torr. På andra kärr, där gräsväxten ej var så givande eller avlägsenhet från byn försvårade deras vidmakthållande, lät man dikena gro igen och upphörde, om de övergått till ängar, med höslåttern, såsnart bärgandet till följd av mossbelupenhet ej mera lönade sig. Ett exempel på

---

[1] A. R. Saarenseppä (Cederberg), Kuvauksia Pohjois-Karjalan maataloudellisista oloista, I s. 132 och 133.

[2] I Tyskland var det även ställvis sed att, sedan åkern varit sådd tre till fem år, efter den sista skörden lämna den till gräsväxt. Detta var fallet isynnerhet i Schleswig-Holstein, där landets fuktiga klimat befordrade gräsväxten. Men då under 18:de seklet klöverodlingen vann allt mera terräng, började man i Schleswig-Holstein vid det sista utsädet jämte spannmålsfrö så klöver och gräsfrö, varigenom man övergick till verklig gräsodling. I Tyskland synes man först under senare hälften av 18:de seklet börjat ivra för en rationell klöverodling. Till Tyskland liksom England kom klöverodlingen från Holland. I Sverige torde klöverodling förekommit på några ställen redan under förra hälften av 18:de seklet. I vårt land synes man tagit i hop med klöverodlingen i början av 19:de seklet (von der Goltz, Gesschichte der deutschen Landwirtschaft, I, s. 474; Elfving, De viktigaste kulturväxterna, s. 142).

ett sådant förhållande har jag påträffat i Pellosniemi sockens tingsprotokoll av år 1640. En karl var då anklagad för att synbarligen utan jordägarens tillstånd hava på nytt uppdikat en gammal »mossa åker» om fyra kappland och sått i den råg. Följande året, 1641, avgjordes åter på Sääminge och Sulkava socknars ting en tvist om äganderätten till en öde (således övergiven) kärräng, som man synbarligen hade för avsikt att börja odla. Benämningen mossaåker i det förra fallet ger anledning till antagandet, att kärret ej använts som äng före övergivandet. [1]

Under 1500- och 1600-talen förefaller kärrodlingen att hava varit till allra största delen ett enkelt rovjordbruk, som utan att söka underhålla jordens växtkraft grundligt utsög den. Därför kunde man träffa på kärr av det sistnämnda slaget, vilka lämnats att stå oanvända till dess jordens växtkraft åter börjat tilltaga. De voro då att likställa med de den tiden mycket allmänna svederna, från vilka man tog så många skördar de kunde frambringa och sedan lämnade dem att skoglöpa, för att efter ett större antal år åter hugga dem till sved. Många sveder synas även under de nu i frågavarande århundradena någon tid använts såsom ängar, förrän de fullständigt övergåvos. [2]

Ännu år 1797 klagar Porthan i sin uppsats »Tankar om Fin-

---

[1] Nyslotts läns dombok 1639—43, Pellosniemi sockens ting 19 och $^{20}/_{10}$ 1640; samma dombok, Sääminge och Sulkava socknars ting $^{11}/_{10}$ 1641.

[2] En ärad anmälare i denna tidskrift av min lilla uppsats »Suoviljelyksen aikaisemmista vaiheista maassamme» har framhållit, att man antagligen kan skilja mellan ett äldre stadium i vår kärrkultur, då genom nödtorftig dikning en del kärr förvandlades till naturliga ängar, samt ett senare, som gick ut på ett åtminstone skiftesvis intensivare bruk av kärren. De källor, som stått mig till buds, lämna dock ej stöd för ett sådant antagande. Före 1600-talet har jag ej påträffat några uppgifter om tillgången vid kärrodling, utan endast namn på kärr och kärrängar. Såsom redan sagts, äro även uppgifterna från 1600-talet rörande tillgången vid kärrodling mycket knappa. Jag har möjligen själv i någon mån givit anmälaren anledning till hans supposition genom mitt uttalande i uppsatsens slut om tillandningar och ovan kärr belägen tämligen uttorkad jord. Men tillandningarna bestå i vårt land ofta av lerjord, som utan dikning kan bliva äng. Även den av mulljord bestående uttorkade marken ovanför ett kärr kan mången gång användas såsom äng utan föregående dikning. Men om mossa förekom i rikligare mängd på ställen av nu berörd art, kom såsom jag av erfarna agronomer hört, enligt det primitiva kärrbruket bränning till användning.

lands uppodling» i följande ordalag över tidens på utsugning riktade kärrodling. »Med brännandet af kärren fortfares så länge som någon matjord är qvar. Sedan lemnas de att i sekler blifva onyttiga och att emellertid samla vatten och syra, då det ej vidare lönar mödan att underhålla dikena, och kärren blifva åter småningom tillhåll för en skadlig sommarkyla. Så hushållas på åtskilliga ställen i Savolax.» [1]

En av huvudorsakerna, varför man under 1500- och 1600-talen ej var synnerligen böjd att av kärrodlingarna skapa bestående odlingsmarker, voro väl de den tiden så vanliga frosterna, som naturligtvis mest härjade i låglänta, kärriga trakter. Under dessa tvenne århundraden fanns det i vårt land orter, där frosten var en årlig gäst, och fall omnämnas i domböckerna, då nya åkrar måste upprödjas och de gamla av frosten ständigt härjade fälten övergivas. Sådant var förhållandet med ett kronohemman i Aurajärvi by av Ruovesi socken som någon tid legat öde. Då det sommaren 1681 åter upptogs av en nybyggare, var denne tvungen att upprödja ny bolåker på ett lämpligare ställe, emedan den förra bolåkern, som bestod av dålig sandjord, årligen hemsökts av frosten. [2]

Dock är det föga troligt att någon jordbrukare under 1500- och 1600-talen börjat en kärrodling blott för att få ängsmark och avstått från att beså kärret med säd. Kärrets dikande och skogens fällande, om denna vuxit någorlunda grov, äro så pass tunga arbeten, att odlarene näppeligen åtnöjde sig med en god höskörd efter flera års väntan, sedan gräset sått sig och börjat växa rikligare. Kärrodlingarna gåvo nämligen så länge jordens växtkraft var god en vida rikligare skörd än bolåkrarna, och sällan förstörde frosten i vårt land mera än en bråkdel av årsväxten. Undantag voro blott de stora nödåren, såsom i början av 1600-talet, i synnerhet året 1601, åren under förra hälften av 1630-talet samt de svåra missväxtåren i slutet av samma århundrade.

Många kärrodlingar i froståmma trakter torde nog avsett

[1] Denna uppsats, som uppgives vara författad av H. G. Porthan, ingår i Åbo Tidningar för år 1797 n:o 11.

[2] Övre Satakunta dombok 1681—85, Ruovesi och Keuru ting 4, 6 och $^{7}/_{6}$ 1681.

ökning av gårdarnas ängar, sedan kärren en tid först använts såsom åker. Därpå kan jag anföra följande exempel. Rörande ett frälsehemman i Karvia by i Ikalis socken, som blivit öde, uppgav nämnden vid Tavast-Kyrö och Ikalis ting år 1678 att där fanns moras nog till »höslag och ängesrödsle». Om hemmanets odlingar meddelades, liksom om otaliga andra ödeshemman, att kölden på dem gjorde skada. Möjligen hade just platsens frostömhet föranlett hemmanets lämnande i ödesmål. [1]

Av sädesväxter, som jag sett omnämnda såsom sådda på kärr-odlingar, är rågen, likasom kornet, det allmännaste. Därjämte förekomma havre och ärter. Möjligen såddes även andra odlingsväxter, främst sådana, som odlades på svederna. Vad växtföljden beträffar, har jag såsom första odlingsväxter å kärr anträffat råg och korn. Ofta var kärret, sedan det bragts i odlingsbart skick, alla år besått. Sålunda omnämnes år 1634 i Nyby socken ett kärr, å vilket man de två första åren hade sått korn samt det tredje havre och ärter. Det är antagligt att uppodlade kärr, förrän de lämnades till gräsväxt, voro odlade under långt flere än tre år. Det fanns nämligen under 1500-talet i Savolax enligt dess räkenskaper av 1543 sveder, från vilka odlaren tog 6—8 skördar. Från västra Finland har jag från 1674 uppgift om en sved i Letala socken, som en karl brukat på socknens gemensamma utmark i nio år. Skulle häradsrätten ej dömt honom att upphöra med brukandet av sveden, hade han kanske fortsatt därmed ännu något år. Om denna sved under de nämnda åren legat i träde, uppges ej. Då kärren i regeln hava större växtkraft än svederna, är det troligt, att från dem ännu flere skördar kunde tagas, i synnerhet om de efter något år brändes på nytt. [1]

De kärrodlingar jag berört i denna uppsats tillhörde dels enskilda personer, dels grupper av odlare, som antagligen samfält skridit till arbetet och valt för sin odling ett på gemensam mark beläget kärr. Enligt vår tids uppfattning kan detta ju förefalla något främmande. Men faktiskt var förhållandet sådant. Något

[1] Övre Satakunta dombok 1675, 1678, 1679, 1680, Kyrö och Ikalis ting 29, 30, 31/8 1678.

[1] Hollola och Hattula häraders dombok 1634—1639; Nyby ting 3/4 1634; Nyslotts läns räkenskap 1543, vol. 6134, fol. 1; Vemo och Nedre-Satakunta dombok 1674, 1675, 1677, o. 1678, Letala sockens ting 1 och 2/6 1674.

större antal delägare i en gemensam kärrodling har jag ej påträffat. En dylik tillhörde ett byalag eller några enskilda personer, vilka varit samägare i kärrmarken. I här berörda tiders handlingar ser man ofta exempel på gemensamma sveder och ängar. Delningen av skörden från en samfällt huggen sved berodde på, i vilken grad de olika delägarna tagit itu med svedjearbetet samt i vilken proportion de voro ägare av marken. I detta senare fall voro större hemman i en by ju såsom större jordägare berättigade till en rundligare del av skörden än små hemman. Å gemensamma ängar delades det bärgade höet mellan delägarne så, att dessa fingo hösåtar eller hölass i proportion till sina andelar. Deras deltagande i höslåttern skulle även, vad arbetsstyrkan beträffar, motsvara andelarnas storlek. Flere gemensamma kärrodlingar övergingo ju ganska snart till ängar, vilkas höskörd, om de fortforo att vara gemensamma, synbarligen delades på nyssberört sätt.

Av de i det föregående meddelade uppgifterna framgår sålunda, att en kärrkultur förefunnits i vårt land redan under medeltiden, men att den varit av mycket primitiv art. Icke ens under de två första århundradena av nyare tiden synes den i någon nämnvärd grad höjt sig över denna ståndpunkt. Det var först i medlet av 1700-talet man med allvar började utarbeta planer för en rationellare kärrkultur, och först under 1800-talet fingo dessa nyare idéer allmännare spridning.

Meddelanden och Aktstycken.

Till den indelta militärens historia.

I.

Den år 1868 upplösta indelta finländska militärens krigsminnen.

De under Krimkriget på allerhögsta befallning formerade nio indelta finländska skarpskyttebataljonernas huvuduppgift var utan tvivel försvaret av fosterlandets kuster.

Sommaren och hösten 1855, då Rysslands väldiga kamp mot de allierade sjömakterna, England och Frankrike, syntes antaga en ytterst häftig karaktär, fingo delar av våra indelta trupper sitt elddop i affärer med fienden.

Dessa i och för sig rätt oblodiga strider under vilka den finländske soldaten med heder bestod provet och dokumenterade sig som en käck krigare och säker skarpskytt, utgöra vår sista indelta militärs enda krigsminnen från dess c:a trettonåriga tillvaro.

Jag relaterar här de skilda affärernas förlopp, enligt mig tillgängliga, såväl tryckta som handskrivna källor. [1]

I. Affären vid Fredrikshamn $^{21}/_{7}$ 1855.

Befarande engelska anfall mot Fredrikshamn, hade den högsta militära ledningen i Finland, sommaren 1855, beordrat till orten 4:e Kuopio indelta bataljon (c:a 350 man) samt ett ryskt sappör- och artil-

---

[1] Borodkin, M., Striden vid Finlands kuster 1854—55 (1905). H. II. Gripenberg, G. A., Finska Kadettkåren och dess kamratskap (1912), sid. 54.

Schulman, Hugo, Händelserna i Finland under Krimkriget åren 1854—1855 (1905).

Anteckningar ur f. d. finländska officerares tjänsteförteckningar.

lerikommando. Enligt Borodkin bestod hela garnisonen av 398 man. Denna styrka kommenderades av chefen för ovansagda finländska trupp, överstelöjtnant A. W. Tavaststjerna,[1] en i krigets hårda skola utbildad officer, som deltagit uti såväl polska upprorets kuvande 1831 som i ungerska kampanjen (1848—49).

Den 20 juli s. å. ankrade på stadens redd en liten engelsk flottilj, bestående av en fregatt, ett ångfartyg, en korvett och en kanonbåt. Påföljande dag kl. 10 f. m. ordnade sig fartygen i stridslinje och öppnade en häftig artillerield mot strandbatterierna på den s. k. Tjärholmen, invid stadens hamn. Enligt t. f. direktorns för Finska kadettkåren rapport av den 23 juli s. å., fortgick kanonaden under tvenne timmar, varunder såväl bomber som brandraketter riktades mot staden och i synnerhet mot kadettkårens byggnader. Träffsäkerheten hos engelsmännen var dock ej synnerligt god, att döma av att endast smärre å Tjärholmen belägna hus skötos i brand. Fienden möttes av en stark kanonad från det ryska artilleriet samt av de indelta skarpskyttarnas säkra eld och retirerade, medförande ett av sina fartyg rätt illa skadat. Under affären blevo åtta man blesserade, ingen dödsskjuten. Antagligen gälla dessa uppgifter stadens garnison, då ju engelsmännens förluster omöjligt kunnat av direktorn för kadettkåren konstateras. —

Uti sin rapport till kejsaren om denna affär uttalar sig överbefälhavaren, generaladjutant Berg mycket komplimenterande om Tavaststjernas ledning av striden, hans personliga mod och rådighet. Vidare berömmes med de mest ampla ord bl. a. de finländska indelta skarpskyttarnas tapperhet och stora uthållighet. På rapporten behagade monarken egenhändigt teckna: »Framställning göres om de officerare, vilka utmärkt sig. Åt alla tacksägelse i dagordern; åt underbefäl och manskap 1 rubel pr. man. Tre utmärkelsetecken åt artilleristerna, två åt kompaniet, som utgjorde betäckning.»

Under affären utmärkte sig speciellt, förutom överste Tavaststjerna, följande officerare vid Kuopio bataljon: major B. L. Forstén[2], kapten J. D. Palander[3], stabskapten O. A. Ahnger[4], löjtnant G. M. Duncker[5], underlöjtnant I. B. Appelberg[6] samt underlöjtnant A. Schoultz.[7] — Av dessa blev Tavaststjerna kort därpå befordrad till överste och underlöjtnant Schoultz till löjtnant. Major Forstén erhöll Stanislaiordens 2:a kl. med svärd.

---

1 f. 1807, d. 1875 som generalmajor.
2 f. 1817, d. 1886 som överstelöjtnant.
3 f. 1818, d. 1881 som major.
4 f. 1822, d. 1894 som överste och polismästare i Wiborg.
5 f. 1820, d. som kapten.
6 f. 1831, d. 1868 som stabskapten.
7 Sedermera, under några år, chef för 30:e Mohla reservkompani.

II. Affären vid Wasa i augusti 1855.

Denna ingalunda ofarliga affär förbigår, egendomligt nog, Borodkin uti sitt annars så förtjänstfulla arbete. Hugo Schulman däremot tecknar i sin ovannämnda publikation några konturer av striden.

En av de första dagarna av augusti anlände till skärgården utanför Wasa engelska korvetten »Firefly» (befälhavare kapten Otter). Här jagade korvetten tvenne finländska handelsfartyg och lyckades kapa dem. Efter slutförd bragd avsände Otter en kanonslup i riktning mot den s. k. Smulterön, för att medelst congreweska raketter förstöra därvarande byggnader. Engelsmännens onda avsikter observerade emellertid den vaksamme chefen för några kompanier av Wasa indelta skarpskyttar, stabskaptenen M. F. af Enehjelm.[1] Han var ej sen att ge befallning om täta gevärssalvor mot kanonbåten, som snart var tvungen retirera till korvetten. — Under striden stupade signalisten vid Wasa bataljon Lindqvist.[2] — För sin rådighet hugnades sedermera af Enehjelm med Stanislai ordens 3:e kl. med svärd. —

III. Affären vid Gamlakarleby $^{3}/_{9}$ 1855.

I likhet med föregående år fingo staden Gamlakarlebys garnison och käcka borgare även år 1855 tillbakaslå ett anfall av engelska flottan. Militärmyndigheterna hade dock nu i god tid vidtagit nödiga åtgärder för ortens försvar. Dess relativt fåtaliga garnison, sammansatt av delar av 21:a (ryska) finländska linjebataljonen samt batterier av ryska grenadierartilleribrigaden, hade före affärens början blivit förstärkt med delar (?) av 2:a Wasa och 3:e Uleåborgs (?) indelta skarpskyttebataljoner.[3] Som högsta lokala chef för dessa trupper fungerade generalmajor O. L. Blom,[4] som under Krimkriget var ställd till generaladjutant Bergs disposition. Wasa skarpskyttar kommenderades

---

[1] f. 1821, d. 1875 som major.

[2] Lindqvist är sannolikt den enda dödsskjutna finländska indelta krigare under hela kampanjen (1854—56).

[3] Enligt gen. Borodkin deltogo i försvaret bl. a. *tvenne* indelta bataljoner. Om så är, voro dessa helt säkert 2:a Wasa och 3:e Uleåborgs. — Hugo Schulman däremot antyder i sitt arbete, att garnisonen var sammansatt av bl. a. *delar* av Wasa bataljon. Han hade själv, enligt muntligt meddelande till författaren, sett sin fader i spetsen för Wasa indelta gossar tåga genom Kronoby kyrkoby på väg till Gamlakarleby sommaren 1855. — Sannolikt deltogo uti sagda affär ett par kompanier från de båda trupperna och sannolikt voro de återstående delarna av bataljonerna placerade i smärre kommenderingar längs kustremsan Gamlakarleby—Wasa och Gamlakarleby—Uleåborg.

[4] f. 1798, d. 1877. Nobil. von Blom 1855. Sedermera guvernör i Wasa län.

av sin energiske och tappre chef, överste A. L. C. Schulman[1]. Artilleriet åter leddes av överstelöjtnanten, furst Aktschurin. —

Den 2 september erhöll general Blom visshet om, att ett engelskt tvåmastat krigsfartyg nalkades Gamlakarleby. Ortens garnison gjordes därför beredd till strid. Redan dessförinnan hade man vid havsstranden uppkastat bestyckade mullbatterier. En del batteriers manskap utgjordes av sjömän samt några av stadens borgare med den från föregående års kampanj för sitt mannamod och nit så bekante kommerserådet Donner i spetsen. Överste Schulmans käcka skarpskyttar bildade jägarked längs stranden och inväntade med otålighet stridens början.

Under iakttagande av stora försiktighetsmått närmade sig påföljande dag kl. 11 f. m. den engelska ångaren staden. Från fartyget utsattes sju kanonslupar, som öppnade eld med granater och congreweska raketter. Garnisonstrupperna besvarade emellertid elden med stor framgång, ehuru engelsmännen översållade stranden med projektiler och läget till en början var ganska kritiskt för ortens försvarare. Så kreverade t. ex. en granat alldeles nära den plats, där Schulman ledde jägarkedens rörelser, dock lyckligtvis utan att förorsaka någon skada. Affären, som avslutades med fiendens reträtt kl. omkring 6 e. m., medförde ganska kännbara förluster för engelsmännen. En av deras kanonbåtar var svårt skadad och själva krigsfartyget hade även erhållit ett skotthål, som omöjliggjorde fortsatt strid. Av försvararne stupade ingen, och endast några få blesserades lätt. För utmärkelse under denna affär dekorerades bl. a. överste Schulman med Stanislai ordens 2:a kl. med svärd. —

II.

Kejsar Alexander II i lägret vid Parola 29—30 juli 1863.

Enligt av generalguvernören över Finland, baron Rokassowsky utfärdad order skulle såväl finska gardesbataljonen som samtliga nio indelta finska bataljoner i början av juli[2] 1863 sammandragas till lägermöte vid det från Alexander I:s vistelse i landet 1819 minnesrika *Parola* (*Lill-Luolais*) i närheten av Tavastehus.

Förutom dessa tio bataljoner inhemska trupper skulle uti lägermötet deltaga: 1:a (ryska) Finländska fältartilleribatteriet, 85:e (ryska)

[1] f. 1819, d. 1890 som generallöjtnant.

[2] Enligt en dåtida tidning passerade 2:a Wasa bataljon på väg till Parola den 2 juli Tammerfors, där truppen med musik hälsade Finlands *första*, nyssbyggda ångbåt »Ilmarinen», med vilken bataljonen kostnadsfritt transporterades över Näsijärvi.

Wiborgska infanteriregementet (antagl. tvenne bataljoner) samt en avdelning kosacker. — Till högsta chef för samtliga i lägret församlade trupper utsågs inspektören för finländska militären, generalmajoren vid H. M:s svit friherre Ernst von Willebrand[1] som den 12 juli anlände till lägret och s. d. utfärdade sin första dagorder, vari bl. a. stadgades, att samtliga infanteritrupper skulle formeras uti tre regementen. Yngre stabsofficerarena skulle i tur tjänstgöra som dejourer på lägret och subalternofficerarena på regementena. — Ledningen av hälsovården påfördes gardesbataljonens skicklige och energiske läkare, hovrådet Gustav Winter[2], som lät iordningställa tvenne provisoriska militärlasarett, det ena i Tavastehus, det andra uti Vuorentaka by.

I medlet av juli erhöll baron von Willebrand det hedrande officiella meddelandet, att Finlands storfurste, kejsar Alexander II, i egen hög person skulle komma att besöka lägret, någon dag i slutet av samma månad. För att med heder kunna bestå provet under kejsarmönstringen påbjöd därför detachementchefen flitiga övningar i exercis, målskjutning samt en- och tvåsidiga manövrer under den jämförelsevis korta tid, som stod till buds.

Tisdagen den 28 juli avreste kejsaren på sitt ångfartyg »Standard» från Kronstadt till Helsingfors. Uti monarkens svit befunno sig bl. a.: hans höga söner, storfurstarna Alexander[3] och Vladimir[4], hertig Nikolaj av Leuchtenberg, krigsministern, generaladjutanten Miljutin, t. f. marinministern, viceamiralen Krabbe, tyske militäragenten i S:t Petersburg, överste von Loën.

Till Helsingfors ankom Alexander s. d. kl. 9 e. m. — Likt en brud hade huvudstaden klätt sig i högtidsskrud, beströende kejsarens väg från landningsbryggan till slottet med blommor. Omkring kl. 10 samma kväll for monarken med sitt följe till järnvägsstationen för att med extra tåg avresa till Tavastehus, dit han anlände under natten till den 29 juli.[5]

Samma dag kl. 1 e. m. besökte Alexander jämte sin lysande omgivning lägret och anställde parad med trupperna. Det ovanliga skådespelet hade till slätten vid Parola lockat en synnerligen stor publik. Såväl monarken som hans son Alexander voro iförda finska gardesbataljonens uniform, och den sistnämnde kommenderade under paraden sitt eget finska gardeskompani. Efter evenemanget utnämnde kej-

---

[1] F. 1820, d. 1887 som generallöjtnant.

[2] Nobil. von Winther 1890, f. 1825, d. 1901 som geheimeråd och f. d. överläkare vid Finländska militären.

[3] Sedermera kejsar Alexander III, f. 1845, d. 1894.

[4] f. 1847, d. 1909.

[5] Härmed rättas uppgiften uti frih. G. A. Gripenbergs förtjänstfulla arbete »Finska Gardet» (1812—1905) att ankomstdagen varit en dag tidigare.

saren »som ett vedermäle av aktning för finländska militären», sina bägge söner, tronföljaren Nikolaj[1] till honorär chef för 9:e Wiborgs indelta bataljon och storfursten Vladimir till honorär chef för 6:e Tavastehus indelta bataljon. — Angående paraden, skrives uti Finlands Allmänna Tidning fredagen den 31 juli s. å. bl. a.: »Anblicken var verkligen vacker och truppernas hållning och utseende även för ett icke militäriskt öga anslående. Hela tavlan, belyst av den mest strålande sommardag, var en av dem, som man sällan ser och icke gärna glömmer. De slutna lederna av de till parad uppställda soldaterna, befälet i sina lysande uniformer på sina stolta springare, de brokiga massorna av tusentals åskådare, de vita reguliera tältraderna, de omgivande grönskande och skogbeklädda höjderna, allt detta tillsammans skänkte en särdeles imponerande anblick. Omkring kl. halv ett anlände H. M. jämte svit till lägret. H. M. steg till häst och då Högstdensamme, åtföljd av sin lysande svit, ävenledes till häst, nalkades de till parad uppställda trupperna, skallade mot skyn jubel, som aldrig ville taga slut.» — Under det att gardesbataljonens musikkår spelade ryska nationalsången, passerade Alexander paradlinjen, varefter truppernas defilering började. Vid paradens slut avtackade monarken i de mest smickrande ordalag hela lägerdetachementet. Vid utnämningen av sina båda söner till honorärá bataljonschefer vid den finska indelta militären, uttalade H. M. vidare förhoppningen, att den finska krigaren, om det ännu en gång så fordrades, skulle ådagalägga förfädrens orubbliga trohet och mannamod. I ett jublande »hurra» gåvo de finska trupperna uttryck åt sin glädje över den stora lycka och ära som bevisades dem. —

Efter paraden anställdes målskjutning med det ryska batteriet, varefter kejsaren begav sig till sitt å lägret uppförda tält. —

Samma dag kl. 4 e. m. gav Alexander II, uti en invid lägret uppförd och festligt dekorerad paviljong, stor middagstaffel, till vilken inviterats hans närmaste omgivning, generalitetet, högre finländska ämbetsmän, bataljonskommendörer samt särskilda representanter för Tavastehus' och omnejdens honoratiores. Under banketten föreslog kejsaren en skål »*för Finlands välgång och för dess trogna och tappra här.*» Toasten besvarades av generalguvernör Rokassowsky, under de närvarandes entusiastiska hurrarop. Vid tillfället var storfurst Vladimir redan iförd sin Tavastehus' indelta bataljons uniform, vilken truppens kommendör, överstelöjtnant G. R. Costiander[2] några timmar tidigare[3] haft äran förära honom.

---

[1] f. 1843, d. 1865.

[2] f. 1827, d. 1892.

[3] Denna synnerligt »snabba» uppmärksamhet från överste C:s sida bevisar, att den unge storfurstens utnämning varit känd inom de högsta militära kretsarna i landet någon tid förut.

Omkring kl. 6 e. m. egde målskjutning rum i kejsarens presens. För de goda resultat, som därunder uppnåddes, komplimenterade monarken såväl generalguvernören som överbefälhavaren, baron von Willebrand. — På återvägen från fältet behagade Alexander mönstra kapten C. A. Tamelanders[1] nyss formerade reservkompani av finska gardesbataljonen, vars manskap utgjorde ett urval av ungt och vackert folk. —

Påföljande dag kl. 9 f. m. vidtog en stor allmän manöver, vars rörelser följdes av H. M. jämte svit. De skilda styrkorna leddes i striden av överstarna G. R. Ehrnrooth[2] och C. J. Tavaststjerna.[3]

Storfurst Vladimir deltog i manövern som bataljonsadjutant och bjöd efter affärens slut, såsom nyss befordrad, sitt manskap på förfriskningar.

Den trakt inom vilken det storslagna militära skådespelet egde rum var kuperad och mycket naturskön. Från kringliggande höjder åsåg en talrik allmänhet manövern, som avslutades med bajonettstrid. —

Kl. 3 e. m. samma dag gav kejsaren avskedsmiddag för militärbefälet, som av sin högste krigsherre fick emottaga »förnyade försäkringar om H. M:s nådiga tillfredsställelse och bevågenhet». — Två timmar senare avreste monarken med extra tåg från Tavastehus till huvudstaden.

Parola detachementets prestationer under dessa minnesrika dagar hade i alla avseenden varit glansfulla. De unga indelta skarpskyttebataljonerna uppträdde förtjänstfullt[4] vid sidan av vår gamla, ärorika gardesbataljon.

Som ett synligt minne från dessa dagar kvarstår ännu i den dag som är det s. k. »*Parola lejonet*», ett monument, upprest på den forna lägerplatsen. Konstverket kom till stånd genom insamling av penningemedel inom samtliga indelta bataljoners officerskårer.

---

[1] f. 1832, d. 1884 som guvernör i Uleåborgs län.

[2] D. v. kommendör för finska gardesbataljonen och chef för lägerdetachementets 1:a komb. regemente. F. 1821, d. 1911 som generallöjtnant.

[3] D. v. kommendör för 5:e S:t Michels indelta bataljon, f. 1815, d. 1874 som generalmajor.

[4] Jämför författarens uppsats: »Ur general Alarik Tavststjernas papper», publicerad uti denna tidskrift h. 3—4 1920, pag. 160. — Enligt general T:s ännu opublicerade anteckningar skulle Alexander II under paroladagarna yttrat till sin omgivning: »Präktiga soldater, dessa indelta».

Hjalmar Krook.

MICHAEL SWARTZ.

En karolin från Jorois.

På Vättilä gård i Jorois förvarades ännu för några år sedan diverse gamla handlingar. Bland dem fanns en »Förtekning uppå the Tienster och meriter som jag underteknad i Kongl. Maij:ts och Riksens Tienst giort och utfört hafwer». Denna meritförteckning är år 1766 avfattad av kaptenen vid Savolax Infanteriregemente Michael Swartz, som då var 73 år gammal och 59 år stått i svensk krigstjänst. Han var en av dem, som överlevde den svenska arméns olyckliga tåg över Norska fjällen 1718. Detta, ävensom den omständigheten att efterföljande korta data låta framskymta en ovanligt lång och skiftesrik levnad och en för en krigare skön död, torde kunna tillvinna nedanstående spridda anteckningar en stunds intresse.

Michael Swartz var född den 30 september 1693 i staden Narva, som han i sin meritförteckning meddelar.[1] Den 1 maj 1707, alltså vid 13 års ålder, antogs han till pipare vid generalmajor Horns regemente. År 1710 utstod han Kexholms belägring och följande år deltog han i kampanjen vid Viborg, nu som trumpetare vid Savolax regemente. 1713 blev han korpral och bivistade striden vid Borgå samma år.

Befordrad till rustmästare kommenderades Swartz med »major Fiandt att inhemta kunskap om ryska arméns läge och förhållande som påstod i Hattula sokn i Tavastland, äfven samma år bivistat Pälkäne slag.»

»1714. Bevistat Kyröslag, sedan från Brahestad blifvit commenderad med framl. Herr Majoren och Riddaren Ehrnroth på recreutering till Savolax, där fienden landet innehade, och till regementet bragt af förrymda soldater och recreuter 30 man under åtskilliga äfventyrliga farligheter. Dito i september månad då arméen ifrån Brahestad oppbröt att marchera på den ryska sidan blef commenderad att stå efter förrymda soldater och attraperade 4 man af dem.

1715 den 7 maj från svenska sidan och Umeå sokn begaf mig på frivilligt partie till Finland med Herr Öfversten och Riddaren Wright och vid Pumala sund attaqverade en lodia med ryssar samt utstod andra fatiguer som vid then commenderingen föreföll.»

År 1716 blev Swartz fänrik, följande år förare och 1718 i Februari sergeant samt samma år i Norge fältväbel. Om det norska fälttåget heter det i meritförteckningen: »Bevistade Norska Campagnen och öfver stora fiällen tillbaka kom då arméen omkom, vid första (?) compagnie var commenderad vid Drontheimska ån (?), därest de danske blef

[1] Enligt en uppgift av M. Swartz' son skulle han »utan fördel af sina förfäders höga anor sett denna dagens ljus år 1692 i Kexholms stad». Jag har ej varit i tillfälle att fastställa, vilkendera av dessa uppgifter är riktig.

slagna, hvilka ville förhindra arméens öfvergång. Sammaledes var commenderad med framl. herr öfversten Stiernschantz på några partier.»

Efter fredsslutet vistades han i Jorois, där han 1724 bodde på Järvikylä fältväbelsboställe. Icke långt därefter torde han förvärvat Vättilä gård, där han sedan bodde till sin död.

År 1741 finna vi M. Swartz åter i aktiv krigstjänst, kommenderad på »Kongl. Maij:ts Galéer Esckader». Den 14 april 1742 blev han fänrik vid Savolaks regemente och Jockas kompani och var kommenderad till Karelen under dåvarande överstlöjtnanten Sprengtporten. Han var samma år i augusti i Helsingfors, då staden kapitulerade, men »afgick hellre till Swerige än begaf sig under fienden i landet».

År 1743 blev Swartz »på 2:ne gånger giorda ansökningar uti Kongl. Krigs Collegio, commenderad i campagni till Torneå och under framl. H. H. Generalmajor Freudenfeltz tropper efter Högvälbemälte Herres ordres förrättat Lutenants tienst vid thet manskap, som inställte sig till samma Corps af Österbottns Regemente och därunder bevistade alla mest dagligen förfallna fiendens anfall, samt med 30 man af skidlöpare uti april månad commenderad uti avangardie ifrån Ioki (?) till Haukipudas (?) hvaremellan af ett ryskt Cosack partie blef attaqverad, som igenom 2:ne salvor till bakan blefvo slagna.»

Sedan 1743 års fälttåg ändats, deltog M. Swartz ej mera i några krigshändelser. Den 21 mars 1749 transporterades han till Puumala kompani, och den 14 oktober 1756 blev han överförd som löjtnant till överstelöjtnantens kompani, därifrån han transporterades till Idensalmi kompani, 6 december 1757, och till Jockas kompani 19 november 1758. År 1764 den 8 mars avancerade han till stabskapten vid överstelöjtnanten Muncks kompani av Savolaks infanteriregemente och erhöll 1767 på begäran »Nådigst afsked med decor och pension».

Sådan var Michael Swartz' ovanligt långa krigarbana. Sedan levde han ännu många år i stillhet på sin gård i Jorois, men intresset för sitt krigareyrke behöll han till det sista. Då år 1778 på hösten ett stort mönstringsmöte hölls i St. Michel, fick den nu 85-årige krigaren en oemotståndlig lust att än engång vara med och begav sig dit. Såsom bekant samlades till dessa Savolaks Brigadens övningar officerare och höga herrar ej blott från hela Svea Rike utan också från utlandet. Att den gamle veteranen M. Swartz på mötet blev väl emottagen kan anses givet. Medan han nu här »inför fronten af det kompani, som han i 20 år tillhört som fänrik» lutande sig mot en gärdesgård överlycklig åsåg mönstringen, sågs hans huvud sjunka ned emot bröstet och han segnade ned — död. Härom och om hans ståtliga begravning förtäljer en ännu bevarad skrift av hans son följande:

»1778 d. 4 september efter den högste Gudens allvisa och saliga afsigter uppå en ständig gudelig beredelse och längtan om en salig hädanfärd afsomnade i Herranom, utan någon utvärtes plåga i sakta dånan Min käre Fader Capitain vid Kongl. Savolax Infanteriregemente

Wälädle Herr Michael Swartz i S:t Michel under mötestiden och därvid skeende General-Mûnstring och har Herr Öfversten och Riddaren Sprengtport för dess långliga tienstetid och stora meriter med en allt-för stor militärisk heder därstädes låtit jordfästa d. 7 därpå i samma månad, sålunda att H. Herr General Sparre, Landshöfding Boije, Öfverste Sprengtport följt i Sorgen, 2:ne öfversteliutenanter gått med præstavar och en tredje öfversteliutenant kommenderat salvor af 24 Canonskott och Jockas Compani, som bestått af 137 man skiutit 2:ne salvor 24 Officerare gått i pråsessen och 16 underofficerare varit bärare.

1779 d. 27 Januari blef salig Fader min afhemtad ifrån S:t Michel och lagdes han i Jorois uti den af honom i lifstiden anlaggda nya graf. Jesus låte gifva en sött hvila och sedan en frögdefull uppståndelse.»

Liksom över den åldrige karolinens död vilar över hans ungdoms kärlekssaga ett romantiskt skimmer. Härom berättade mig en av hans sonsonsdöttrar [1], att han som ung blivit förlovad med mamsell Maria Heintzia, men då han efter något års frånvaro i kriget återkom hem, fann han henne redan gift, tvingad därtill av sina föräldrar. Åter gå några år, och han färdas en dag förbi sin förra fästmös hem. Då ser han henne sitta utanför detsamma i djup sorgdräkt. Han erfar, att hennes man dött, och efter en tid är han gift med sin ungdoms brud.

Själv har M. Swartz om sin hustru gjort följande anteckning: »År 1723 d. 15 Januari blev jag med gumman min Maria Heintzia i äkta ståndet förenad och år 1760 d. 5 Juni ungefär kl. 10 förmiddag avled hon i Herranom, och den 11 därpå begraven i Jorois kyrkan och Sacæste.» Samma anteckning upplyser, att makarna Swartz' fyra döttrar inom några dagar sommaren 1766 dött »genom en okänd alldeles giftig Feber.» Detta förklarades av min interlokutris sålunda, att en granne till Swartzarna önskat komma i besittning av dessas gård och i sådant syfte försökte förgifta alla arvingar till gården. Med de fyra döttrarna lyckades detta, men enda sonen fick behålla livet, ehuru han blev »ofärdig», såsom han själv säger, för hela livet.

Oaktat sålunda denne son var sjuklig, ansåg hans fader att han borde gifta sig, och då ynglingen ej själv kunde skaffa sig gemål, begav sig fadern till Grotenfeltarnas närbelägna gård Örnevik och friade där för sonens räkning till en mamsell Affleckt, som vistades därstädes (den s. k. friar-släden, som för färden anlitades, finnes ännu i behåll på Wättilä). Partiet uppgjordes snart nog, och sålunda blev mamsell Affleckt moder till majoren Michael Swartz, vilken med berömmelse deltog i Finska kriget 1808—9.

Wättilä gård äges numera av nyssnämnda major Swartz' dotterson, professor Karl Enckell i Helsingfors.

[1] Framlidna presidentskan Mathilda Grotenfelt, född Swartz.

N. Karl Grotenfelt.

Tre politiska dikter från 1790-talet.

Vid genomgåendet av äldre handlingar på villan Pukki nära Uleåborg sommaren 1920 föllo — jämte en versifierad korrespondens mellan C. M. Bellman och Elis Schröderheim — nedanstående alster av okända rimsmidare i min hand.

Pappren hade tillhört apotekaren Emil Westerlund i Uleåborg (född $^{9}/_{5}$ 1814, död $^{16}/_{10}$ 1896), en stor beundrare av Bellmans diktning. Enligt uppgift verkade den gästfrie, musikaliske och i sina later ytterst belevade gamle apotekaren i sitt uppträdande som en sentida representant för Gustav III:s förfinade tidevarv. I ensamheten vandrande av och an i sitt rum eller sittande med lutan i knät gnolade han ständigt melodier till Fredmans sånger. Speciellt var »Fjäriln vingad syns på Haga» hans favoritstycke. För övrigt var Westerlund ett stort original, som icke ens den vackraste sommardag företog den halvannan mil långa färden mellan staden och villan utan att vara väl ombonad i päls. Mig synes sannolikt, att dessa poem kommit från Sverge med apotekar E. Westerlunds fader, brukspatronen Anders Westerlund (född $^{23}/_{11}$ 1773, död i Uleåborg $^{22}/_{7}$ 1857), som $^{21}/_{8}$ 1806 i Wasa ingick äktenskap med landshövding Magnus Wanbergs och Brita Elisabet Iflanders dotter Christina Johanna.

Anders Westerlund kom till Wasa med flyttningsbetyg, daterat Stockholm $^{12}/_{7}$ 1806, flyttade från Wasa 1809, var sedermera bosatt på Strömsdals bruk och slutligen i Uleåborg. Sannolikt var fru Maria Magdalena Engel f. Westerlund hans syster, emedan hon jämte dottern Maria Engel var dopvittne för första barnet Arvid Magnus.

De två första sångerna voro tydligen tillägnade ett glatt lag på någon av Stockholms jakobinska klubbar under det Napoleonska bullrets dagar och andas en påtaglig sympati för fransmännen. Den tredje, även den ägnad glada kamrater, satiriserar de svenska förhållandena och synes vara tillkommen kort efter Gustav III:s mord. För övrigt tala dikterna för sig själva utan några kommentarier.

Bort med sorger, bekymmer och qval.
Se huru Maji på Sephirernas vingar
i sin hand med en gyllne pocal
öfver landet och staden sig svingar.
Jag är lycklig ty jag är glömd
och min sällhet i lugnet jag tager.
Jag är långt hellre glad än berömd
och min bål mera skön än en lager.

Bort med Riksdag och Bilangs Finance
och vårt Riksgäldscontoirs Banquerotter.

Blott jag vid bålen ej är på balance
och af Bachus ibland får förskotter.
Jag är lycklig etc.

Låt för statsvagnen uti vårt land
fyra stånd såsom slafvar få springa
och en pojke med piskan i hand
gamla Svitiods ättlingar tvinga.
Jag är lycklig etc.

Låt ett caput af gips stiga fram
och på gifven signal föra ordet
och ett ädelt Dictamen i dam
ligga bortglömt och oläst på bordet.
Jag är lycklig etc.

Låt de svarte på urminnes sätt
vara klockare blott åt de smorda
sjunga amen till orätt och rätt
och det värk, som de börjat fullborda.
Jag är lycklig etc.

Låt den säfliga borgaren gå
på sin klubb och där röka sin pipa.
Det vore farligt att ensam förstå
hvad som tri ej vilja begripa.
Jag är lycklig etc.

Låtom bönderna fritt yrka på
att man härefter, Gudi till ära,
bör konungamördaren lefvande flå
eller koka'n långsamt i tjära.
Jag är lycklig etc.

Men hvad tänka vi på. Se vår bål
står och väntar oss här så förtrolig.
Långt mera ljuf är ju vänskapens skål
än den bittra satiren är rolig.
Jag är lycklig ty jag är glömd
och min sällhet i lugnet jag tager.
Jag är långt hellre glad än berömd
och min bål mera ljuf än en lager.

Bachus mönstrar ärans soldater och Drufvans Vänner den 13 mars 1797.

Mel.: Pyreneer-Marchen.

Allarm i Lägret — klang — allarm!
Låt spelet höras. — Bröder skålen [1]!
Ty [2] Bachus nalkas tjock och varm.
Se hur han flämtar där på fålen.
För fram Tillbringare [3] midt för Bålen.
Agt! — Gevär af!
Wid Sorgens graf
Oss Bachus sjelf med Rankan möter.
Ge fyr! — för den Gud, som sorgen från vårt hjerta stöter.

Herr adjutant, bland rök och dam,
Rangera Linien, rätta Glasen
och lämna Mönster-rullan fram.
— Hvem är den där, som håller Basen?
— En segrens Son af bästa racen. —
Än Nummer 2?
Movitz! — ja så.
Stöt för den Hjelten i Trumpeten.
Ty af Bellmans hand han emottog Odödligheten.

Hvems är den store Carafin,
af Lagrar krönt, men sine arte?
Säg kammerat! säg är det din?
Nej. Nej. Han tillhör *Buonaparte*,
som har att göra med den svarte
Påfven i Rom
Klang, kling och bom!
Han dricker nu på Capitolium.
Bland Munkarna främst, som alla mässa Evangelium.

Än denna raske Krigare,
som dränker sin mustache i kannan.
Säg — är det icke *Durivier?*
Jo han och icke någon annan,
Slog Tyske Höfdingen för pannan.
I Solo-kamp
Så att han damp.
Och gaf sig straxt med Trouppen fången.
Så, klang för den Man, som höll den djerfve Tysken stången.

---

1 Överstruket »Hvems är skålen.»
2 Överstruket »jo»
3 Överstruket »canoner».

Men hvem är det som klunkar jämt,
Som mod och snille syns förena,
Och till hvars lof du Lyran stämt?
— Ett segrens Barn — hvem då? — *Massena,*
För hvilken alla Tyskar skjena
Fan i våld hän,
Långt in i Kraine.
Han dricker, slåss och avancerar.
Så klingom rundtom dens skål som aldrig retirerar.

Än den som super där för två
Och blänker framför Mönster salen.
Säg hvem är det? Det är *Moreau.*
Så är det då den Generalen,
Som med sin marche gjort Tysken galen!
Ja! Riktigt, Ja!
Flydde han — hvad?
Jo! Jo! I ärans fjät han flydde.
Så skål för den Man, som franska Snillets styrka tydde.

Och Nummer 7. — Håll kära Ni —
De andra känner jag af dessa.
Wår Mönstring vare nu förbi.
Wi skola nya Drufvor pressa
och hålla denna själa-mässa[1]
På Ludvigs Mull
Fan i dens hull
Som smider jern åt fria Länder
Men pris vare[2] den, som vandrar full till Carons stränder.

Herr Mönster commissarie,
Jag sett en flock af Hjeltar dricka.
Skrif under Rullan: approbé.
När de en blick åt Äran skicka,
och runka på min ankarsvicka
Skall Fienden
Modstulen än
Fly undan som en jagad Hare
Och Hjeltarne få beständigt sjunga *Victoire.*

---

[1] I st. f. »och genast hålla själa-mässa.»
[2] I st. f. »lycklig.»

Visa i November 1796.

Mel.: Komme hvad som komme kan, kommen man och qvinde, etc.

Hit min Bror! En duktig Bål
Och därtill en Pipa,
Ty att törsta jag ej tål,
det kan du begripa.
Hurra! Bålen står ju där!
Tack min Bror! Och sätt dig här,
medan jag predikar.

I vår bibel ser jag stå
Psalmen hundrafjerde.
Jourdan! Hvarför gick du så
plötsligt dina färde?
Hur vill det besvaras nu?
Drick min Bror, så vinner du
bättre ljus i saken.

Högst densamme General,
trött att alltid springa,
höll ett vackert Herdetal,
att secours sig tinga.
Bonden full af 10 Bud
trodde att han lydde Gud,
när han lydde Trumman.

I vår Zeitung, utan fel,
Stora Bragder glimma.
Se! Petrasch har inne Kehl
och det jämt en timma.
Hjelte! Hvarför gick du bort?
Din Triumph var alltför kort
för ett långt Te Deum.

Wurmser är vid äran van,
Därför vill jag prisa'n,
Fält och fanor ger han fan
segrar i Avisan.
Så går han till Mantua,
sjunger där Halleluja
innerst i Domkyrkan.

Hans Te Deum lyder så:
Helige sanct Petter!
jag är både gul och blå,
Denna kalk var bitter.
Men jag tackar Dig likväl
att jag ingen slog i hjäl
och slapp hit med lifvet.

Pius Braschi sorgelig
korsar sig och gråter,
samlar mynt att köpa sig
sina Bullor åter.
Ja! Så helig till person
sjunger han den rätta tron
inför hela Werlden.

Äran hyllar Ferdinand
och hans Lazaroni,
men det horn han bär i hand
får han ingen ton i.
Hans armé är akterut
men han kommer hvar minut
blott fransosen springer.

Store Pitt! Tack vare dig,
som lagt bort all vreden
och, forcerad genom krig,
tänker uppå freden.
Wisst, du står dig ganska bra,
men fransosen ça-ira
står sig ännu bättre.

Än ett glas så sjunger jag
visst om Nordens stjerna.
Alla folk, dem hon ger lag
kröka sig så gärna.
Men nu må det vara slut,
gifve hon i fred sin knut
åt de sälla slafvar.

Karl Hedman.

Översikter och granskningar.

K. J. Hartman: *Åländska kongressen och dess förhistoria. Förspelet 1716—1717.* Acta Academiæ Aboensis humaniora II. Åbo 1921. 155 sid. 8:o.

Arbetet ansluter sig till förf:s 1887 utgivna lic. avhandling »Tsar Peters underhandlingar 1716 om landgång i Skåne». Förf., som upptagen av pedagogiska värv och praktiska uppdrag under 34 års tid ej kunnat återupptaga tråden, har nu fått tillfälle att återgå till sitt ungdomsstudium och givit en fortsättning, som är intressant såväl genom ämnets omfattning och betydelse som den omsorgsfulla behandlingen. Det rika och skiftande materialet, som han bl. a. vunnit ur ryska arkiv, har av förf. genomarbetats till en framställning, som klart disponerad ger en detaljerad inblick i underhandlingarnas förlopp och kunskap om det politiska läget i norra Europa.

Strandandet 1716 av den djärva och genialiska planen att tvinga Karl XII till fred genom ett med danskt understöd företaget angrepp mot Skåne var ett hårt slag för Peter den store. Den mot Sverige riktade nordiska ligan var bruten och förgäves sökte tsaren ånyo samla bundsförvanterna. Främst ställde sig kurfursten Georg av Hannover, numera tillika konung av England, avvisande. Man var i London rädd för Rysslands växande välde i Östersjön och för dess tilltagande inflytande i Tyskland och yrkade allt enträgnare på de ryska truppernas bortdragande från Mecklenburg, där de fortfarande voro stationerade. Danmark närmade sig Hannover-England. August II av Sachsen-Polen var opålitlig. Endast Preussen ställde sig mera tillmötesgående mot Ryssland. Efter det stora spanska successionskriget vacklade Europas furstar och statsmän över huvud mellan förslag och planer åt olika håll. Ryssland såg sig allt mera isolerat. Dess krafter voro hårt medtagna genom krigen, och storfursten Alexejs opposition mot fadern framkallade oro i det inre. Under sådana bekymmersamma omständigheter önskade tsar Peter allt mera allvarligt att få fred med Sverge, visserligen på villkor, som motsvarade de uppoffringar han gjort och den framgång han vunnit. Han lyssnade därför gärna till de medlingsförslag, som från olika håll gjordes honom.

Underhandlingarna fortlöpte samtidigt, drivna av olika personer, varför de förete en rätt brokig bild. Men dr Hartman har med säkerhet behärskat det månggrenade förloppet. Hans framställning fördelar sig på tre huvudlinjer: lantgrevens av Hessen-Kassel fredsmedling, Jakobiternas medlingsförslag samt Görtz' fredsplaner.

Lantgreve Karl av Hessen, Karl XII:s svåger och fader till den blivande konungen av Sverge Fredrik I var, främst för sin sons skull, intresserad av de svenska angelägenheterna. Karl XII som, såsom förf. säger, »för egen del var ganska oerfaren och ointresserad för diplomatiens värv» lånade ofta ett välvilligt öra till hans framställningar och gav honom redan i början av 1716 sitt begivande till att öppna fredsunderhandlingar med tsaren. Förf. har hämtat upplysningar om dem ur lantgrevens korrespondens i svenska riksarkivet. Karl XII:s medgivanden voro ej stora. Han ville avspisa Peter med att temporärt, på 20—30 år, avstå åt honom Petersburg med tillhörande fästningsrayon. Peter åter svarade genom sin vicekansler Schafirov, att han förbehöll sig Livland och de övriga av honom besatta områdena med undantag av Finland, som han var villig att till största delen restituera. Dessa skarpa motsatser kunde svårligen utjämnas, och lantgreven hade ej haft någon framgång, då underhandlingen till följd av Görtz' intriger föll ur hans händer.

De engelska jakobiternas försök att stifta fred mellan Sverge och Ryssland för att sedan vinna Karl XII:s hjälp för uppsättande av Jakob Edvard Stuart på Englands tron ha tidigare skildrats av J. F. Chance i »George I and the northern war» (1909). Förf. följer i detalj den jakobitiska brevväxlingen i ämnet. Men även deras bemödanden, som stödde sig på ganska betydande finansiella ressurser, strandade mot tsarens avböjande hållning och osäkerheten om Karl XII:s beslut i fredsfrågan.

Vidlyftigast är förf. i fråga om Görtz, åt vars underhandlingar, som ju utmynnade i den Åländska kongressen, han egnar bokens två slutkapitel. Den holsteinsk-gottorpske ministern vann, så främling han än var, sedan han 1715 uppsökt Karl XII i Stralsund, i häpnadsväckande grad Karl XII:s förtroende och fick ett inflytande, sådant som ingen svensk man erhållit. Finanserna och inrikesärendena lågo snart i hans händer, men mest lockade honom utrikespolitiken. Han sändes i medlet av 1716 till Holland närmast för att uppnegociera penningar, men dröjde ej att, utan särskilt uppdrag, kasta sig in i de underhandlingar om fred och förbund, som fördes mellan makterna. Han ville göra sig själv till ensam ledare av den diplomatiska aktionen, hans syfte var att framkalla en växande söndring mellan Peter d. store och hans forna bundsförvanter, så att den ryske härskaren skulle bliva så mycket mera böjd för en separatfred med Sverge. En allmän fredskongress var i fråga, men en sådan behagade varken Görtz eller Karl XII. Görtz ansåg med rätta, att Sverge behövde fred och insåg att fred lättare

kunde vinnas med Ryssland än med någon annan fiende. Det lyckades honom genom smicker, förtal och osanna uppgifter att från underhandlingen avlägsna lantgreven av Hessen-Kassel och de män, som denne begagnat som mellanhänder. Sverges ambassadör i Haag Preis, som fått fullmakt att träda i underhandling med tsarens ministrar, kom att spela en underordnad roll, medan Görtz mot slutet av 1716 lyckades utverka åt sig en ny fullmakt, enligt vilken han erhöll rätt att med alla och envar avhandla och besluta om allt, som kunde vara konungen till nytta. Hans verksamhet avbröts genom att han i februari 1717 på den engelska regeringens initiativ fängslades i Arnhem i Holland på grund av sina förbindelser med jakobiterna. Denna episod i Görtz' liv är behandlad i en intressant skildring av Th. Westrin inf. i svensk Historisk Tidskrift 1890. I likhet med Görtz arresterades det svenska sändebudet i London, greve Gyllenborg. Förf. anser i likhet med Westrin, att Görtz med sin förbindelse med jakobiterna närmast åsyftade finansiella fördelar, ty de förfogade över betydande tillgångar, men att tanken på en politisk revolution i England var honom främmande. Dock bör det ihågkommas, att Görtz ständigt strävade att bereda konung Georg så stora svårigheter som möjligt. Efter frigivandet i augusti 1717 återupptog Görtz under återresan till Sverge sina underhandlingar med tsarens ministrar. Genom en tillfällighet sammanträffade han i slottet Loo med själva tsaren, som vistades i Tyskland, och berättade därefter till Karl XII, att tsaren givit honom löften om fred och varaktigt förbund med Sverge mot fienderna. Görtz' berättelse om detta samtal har vunnit tilltro hos historiker (t. ex. i Fr. F. Carlsons bekanta arbete »Om fredsunderhandlingarna 1709—1718» sid. 110) men förf. betvivlar dess sanning. Tsaren misstrodde Görtz och var alltför försiktig att göra några anbud under ett tillfälligt nattligt sammanträffande. Förf., som i fråga om Görtz till stor del bygger sina slutsatser på analys och interpretering, framhåller, att Görtz senare, i sina depescher från Ålands-kongressen, dementerade dessa uppgifter. Men ryktet om samtalet spriddes och framkallade en oerhörd sensation, varav Görtz drog fördel. Hannover-England, Danmark och Preussen visade sig nu märkbart tillmötesgående. Under en månad uppehöll sig Görtz därefter i Berlins närhet och fortsatte sitt spel. Särskilt underhöll han förbindelser med August II:s sändebud vid det preussiska hovet. Redan tidigare hade han fått tsarens löfte om en separat fredskongress i Finland, där man kunde underhandla i stillhet och ostörd. Längre kom han ej heller nu, ty tsaren förblev fast vid att förbehålla sig Livland och de övriga av honom besatta områdena. Så ankom Görtz slutligen i december 1717 över Finland till Lund, där Karl XII fortfarande var honom nådig och godkände förslaget till fredskongress på Åland. Görtz var förhoppningsfull, men Karl XII, som med ostört lugn följt Görtz' verksamhet, hade icke ändrat ståndpunkt. Han li-

tade till sitt svärd mera än till fredsunderhandlingar. Under sådana förhållanden började fredskongressen i Lövö.

Förf. meddelar i förordet, att fortsättningen av arbetet är avsedd att omfatta tre delar av samma omfång som den föreliggande. Ref. önskar honom kraft att genomföra planen. En förteckning över den rika, äldre och nyare litteraturen i ämnet vore läsaren välkommen.

M. G. S.

Några textförbättringar till »Åbo Domkyrkas Svartbok» ed. Hausen 1890.

På ett blad efter p. 668 i Svartboken har utg. i facsimile låtit återgiva ett tjugotal textställen, om vilkas riktiga läsning han varit osäker. Jag meddelar här min läsning av ett antal av de latinska ställena, till tjänst för de forskare som önska införa ändringarna i sina handexemplar.

Till nr. **250.** — Det som *monstraliter* utlästa förkortade adverbet är otvivelaktigt *monstrabiliter.* — Ett stycke längre fram i samma handskrift hade i *asc[e]lites* väl snarare *l* bort komma inom parentes än *e* tilläggas.

Till nr. **256.** — I konung Karls av Durazzo långa skildring av påven Urban VI:s grymma förfarande mot ett antal sammansvurna kardinaler läsas nu p. 185 rad 6 ff: *cardinales praedictos iussit et fecit in solis camisiis spoliari ac torqueri atrociter in eculio memorato et, quod inhumanius est, adhuc fortiter* (= väldeligen) *ueronizans*? (med rätta frågetecken av utgivaren), *cum non vincere sed vinci se viderit, ad alia tormenta convertit et in ora et in nares ipsorum acetum et calcem in magna copia fudi fecit* m. fl. marter. Liksom i så många arter kursivskrift äro även i denna *n* och *u* förvillande lika varandra. Det råder intet tvivel om, att *neronizans* (helst utan följande komma) är den riktiga läsningen. *Neronizo* »beter mig som Nero, förfar grymt och tyranniskt» är en regelrätt graeciserande bildning från *Nero* gen. *Neron-is.* Du Cange (-Favre) känner i samma betydelse *nerozo,* vilket verb (såvida icke på det ställe, där det förekommer, såsom man förmodat, blott fördärvat *neronizo*) är en vanskaplig bildning. Nero var under medeltiden mönstret för en grym och nedrig tyrann. Att *neronizans* är det riktiga i Svartb. 256 bekräftas av följande sats några rader längre fram: *Non Pharao primus, nonque secundus, nec eciam Nero talia aut similia conspicitur peregisse.*

Till nr. **240.** — I denna skrivelse underrättar påven Urban VI ärkebiskopen i Uppsala och dennes lydbiskopar om de nyssnämnda kardinalernas uppror. Bland beskyllningarna märkes bl. a. p. 165 rad 16 f.: *magnam multitudinem gencium armigerarum, que britones et vastones nuncupantur, ad dictas civitatem vel provinciam venire fecissent.* Här kan jag icke se originalskriften, men jag är övertygad om, att den är ungefär samma slags kursiv, som i den till tid och ämne närastående urkunden nr. 256 (med *c* och *t* förvillande lika varandra), och att i originalurkunden står *vascones. Vascones* är den äldsta benämningen på »basker, gascognare». *Britones* och *vascones*, båda benämningarna ursprungligen folkslagsnamn, blevo med tiden likabetydande med »legoknektar, rövare, rackare». Se du Cange s. v. *Bascei.*

Till nr. **376.** — Detta brev, i vilket munkarna i Padis kloster beklaga sig hos biskop Magnus Tawast över att han beròvat dem deras rättigheter beträffande Borgå socken med underlydande kapell, hör med sin blandning av kryperi och ilska som psykologiskt dokument till Svartbokens kostligaste. Dessutom vittnar stilen i brevet på ett intressant sätt om halvbildningen hos munkarna i Padis kloster. Jag är ense med utgivaren om, att den i brevet förekommande förkortningen *qmo* bör läsas *quomodo,* men har en annan uppfattning av, huru det parti, vari *quomodo* står, bör interpunkteras. Jag läser: *Dicitis enim quod inniti velitis nobiscum iuri. Quomodo si inermis procedit ad bellum contra forciorem se, sic dominacioni vestre credimus resistendum.* »Ty säger ni, att ni vill processa med oss. Lika (litet) som en obeväpnad träder fram till strid mot den som är starkare än han, lika (litet) tro vi oss böra visa eders herrlighet motspänstighet.» *Quomodo si — sic* står för klassiskt *quomodo — sic,* medan *resistere* här betyder »visa *contumacia,* visa motspänstighet att inställa sig inför rätta.»

Följande mening ett stycke längre fram i brevet betecknas av utgivaren som »en omening, tydligen beroende på någon misskrivning eller överhoppning»: *quod si quis dixerit nos corporalem et realem possessionem non habuisse, contrarium patet, cum manifestum sit, prefatam eccleasiam et capellas a tempore gracie nobis facte* (1351) *per fratres nostros successores sive sibi succedentes fore rectas et novissime per quendam fratrem nostrum Nicolaum Bolthe defunctum nomine rectam et in eadem tumulatum.* Meningen är visserligen intrasslad; men får icke ändras. Om man läser den med ordet *defunctum* efter *nomine rectam* blir innehållet med ett slag klart; *fore* (=*esse*) *rectas* rättar sig efter *ecclesiam et capellas;* när skribenten, klosterabboten, kommer till *rectam* tänker han blott på *ecclesiam.* Vad han vill säga är, att Borgå kyrka allt sedan den av Magnus Eriksson 1351 åt Padis kloster förlänade patronatsrätten haft till kyrkoherde varandra efterträdande klosterbröder och helt nyss haft till herde en broder i klostret vid namn Nicolaus Bolthe (*Nicolaum B. nomine*). När skribenten hunnit till namnet, önskar han påpeka, att B. är avliden, varför han inflickar *defunctum* efter

detta, och när han sedan avslutat sin mening med *rectam*, tillägger han med fromt nit ytterligare *et in eadem tumulatum* »och begraven i densamma».

Till nr. **658.** — Månne *In presencia domini archidiaconi?* Magnus Nicolai själv är domprost, såsom framgår av nr. 657.

Till nr. **721.** — Om två av de p. 580 nämnda landbönderna heter det båda gångerna lika: *Iste colonus habet annuatim exhibere plenam gingerdam cum una parua lardi.* I facsimilet står tydligt *pna.* Utgivaren har läst detta som *pua* och sålunda kommit till det omöjliga *parua; pna* är naturligtvis förkortat *perna.* Landbonden har alltså att årligen prestera en fullständig gengärd jämte en fläskskinka.

* * *

Jag bifogar här ytterligare några små anmärkningar till Svartbokens text.

Till nr. **21.** — *Cum ea, que aguntur in tempore, ne simul labantur in tempore vivacij, sole*[n]*t litterarum testimonio suffulciri, tenore presencium constare volumus* o. s. v. Harangen var mig länge obegriplig på grund av det av utg. efter i st. f. framför *vivacij* placerade kommat. Jmf. Svenskt Diplom. I nr. 183: *Quod solempniter perpenditur esse dispositum. commendari viuaci debet memorie litterarum. Vivacij* (*ij* = *τ*) är attribut till *testimonio.*

Till nr. **160.** — *j caldaria de tintinabulo* rad 15. Jag kan icke förstå detta ställe annorlunda än att *de* är en obegriplig ursprunglig missskrivning i stället för *j* (= *uno*).

Till nr. **204.** — *partim in efficaciam et per amplius infectuendam* »som dels är för handen och (dels) ytterligare bör förverkligas». Jag ville sätta hela uttrycket inom kommata eller stryka kommat efter *infectuendam.*

Till nr. **256.** — P. 184 rad 14 nerifrån står *raucore* i st. f. *rancore.*

Till nr. **412.** — P. 314 rad 5 bör texten enligt nr. 270 f. förstås sålunda: *mandati ac decreti interposicioni.*

Till nr. **516.** — Korrekturfelet *de solacionis* (läs: *desolacionis*) p. 408 rad 14 återfinnes icke bland rättelserna.

Åbo.

M. Hammarström.

Underrättelser.

Harald Hjärne †. Den 6 januari detta år bortgick Harald Hjärne, vars personlighet väl mer än någon annan satt sin prägel på den historiska forskningen i Sverige under årtiondet närmast före och det närmast efter sekelskiftet. Blickar man tillbaka på hans gärning, skall det väl just vara detta personlighetens pregnanta framträdande, som allra mest tilldrar sig uppmärksamheten. Att denna personlighet ägt en säregen styrka och originalitet har ock i mycket hög grad givit relief åt forskarens och historieskrivarens verk. Det torde böra sägas om Hjärne, att han som forskare uppgått åt sig egna vägar och åt yngre efterföljare anvisat nya sådana, vilka han med högt uppdriven känsla för historikerns förpliktande ansvar i sitt arbete, för de historiska sanningarnas objektiva värde och för det nationellas betydelse i hävdaforskningen — på det sätt han såg allt detta — tydligt utstakat. En hel skara av yngre svenska hävdaforskare kunna vi beteckna som hans »skola» i nyare svensk historieforskning. Vad han skrev tog icke gestalten av stort planlagda verk, slutligen färdiga i många delar. För honom karaktäristisk var den kritiska, allsidigt dokumenterade, på djupet gående och jämförande undersökningen av ett redan känt tema i syfte att, icke utan polemisk betoning av argumenten, rätta ett gängse åskådningssätt, där ett dylikt tycktes honom vrångt eller skevt. Det blev alltså den grundläggande uppfattningen, de ledande synpunkterna, själva »det historiska tänkandets» art, uppbyggt på det mest solida och vidsträckta kunskapsmaterial, som han för egen del hela sin levnad lång beflitade sig om att öka, vilket egentligen fängslade hans intresse och satte hans väldiga arbetskraft i rörelse. Såsom ett anmärkningsvärt stort antal tidigare lärjungar efter hans död inför offentligheten redan intygat, har emellertid den rent personliga, akademiska undervisningen fyllt en mycket dryg del av hans livsgärning och lagt beslag på en tid, som en annan förmodligen skulle föredragit att mera uteslutande ägna åt vetenskapligt skriftställeri. Slutligen ha vi ock långtifrån i ett dylikt att söka det väsentliga i Hjärnes litterära kvarlåtenskap, det vari hans egenart som historiker och hans syn på de historiska — och med dem enligt honom oupplösligt sammanhängande samtida politiska — företeelserna tog sig uttryck, utan fastmer i de talrika uppsatser, essayer, föredrag och studier, vilka redan under hans

livstid utkommo sammanförda i åtskilliga volymer: *Blandade spörsmål* (1902), *Östanifrån* (1905), *Svenskt och främmande* (1908), *Ur det förgångna* (1912), *Östeuropas kriser och Sveriges försvar* (1914), *Finländska frågor* (1920).

Harald Hjärne var född 1848, blev fil. dr. och docent i historia vid Upsala universitet 1872, e. o. professor 1885 och ordinarie professor 1889 vid samma universitet samt tog avsked 1913. Han var riksdagsman åren 1902—08 och 1912—18 samt sedan 1903 medlem av Svenska Akademien.

Hans livliga intresse för Sveriges utrikespolitiska problem i äldre tid och i samtiden drev honom till ett närmare studium av den östeuropeiska historien, och på denna väg samt genom resor, dem han ej skydde att företaga, blev han en den yppersta kännare av den slaviska världen och isynnerhet det ryska samhället med dess historiska arv, dess ledande krafter och dess tärande sjukdomar och lyten. Hans artiklar om Ryssland med deras snart sagt profetiska innebörd läser man nu, efter tingens fullbordan, med ett säreget, respektfyllt intresse. — Hans första historiska undersökning med perspektiv utåt östeuropeisk historia blev det väl dokumenterade arbetet *Sigismunds svenska resor* (1884). Reformationstidevarvet med dess idébrytningar tilldrog sig därpå hans huvudintresse och avsatte ett halft dussin föredrag och essayer, vilka tillhöra det briljantaste han skrivit. En stark sympati för det lutherskt-protestantiska genomgår hans skriftställarskap från denna tid (1890-talets förra hälft). Likasom han härvid strävade att inställa Gustav II Adolfs gestalt i ett riktigt förhållande till tidsomständigheterna, lockades han kort efteråt, med uppmärksamheten ånyo riktad åt öster, att åt Karl XII:s skickelse ge en reellare bakgrund än den historieskrivningen enligt hans förmenande dittills skänkt den. Redan 1897 pekade han i ett föredrag på Karl XII som en värdig uppgift för svensk historieforskning, och hans maning skulle på ett anmärkningsvärt sätt leda till efterföljd: Det från detta ögonblick ständigt stigande intresset för Karl-XII-forskningen ledde bl. a. åtskilliga år senare till stiftandet av Karolinska förbundet. Hans säkerligen mest betydande historiska verk blev det han utgav under namnet *Karl XII, omstörtningen i Östeuropa 1697—1703* (219 sid., 1902), tyvärr ej fortsatt, i vilket han som känt strävar att framhålla nödvändigheten att noggrant känna alla på saken verkande förhållanden, innan man går att fälla ett omdöme om Karl XII:s sätt att lösa de uppgifter tidsläget påtvang honom. Att Karl i stort sett handlat så, som detta tidsläge krävde och som en storvulen man i hans ställning måste, får väl betraktas som kontentan av Hjärnes egen uppfattning.

Förutom ett par ingående undersökningar av rysk-svensk politik under adertonde århundradet har Hjärne efterlämnat en del ypperliga skrifter behandlande det gammalsvenska lagsamhället (ex. *Skandinavisk laghistoria* 1876 samt *Helsingeliv under helsingelag* 1893), ett

ämne som alltsedan hans tidigaste forskarår tilldragit sig hans livligaste sympatier. — Över de flesta av hans smärre skrifter vilar en omisskänlig prägel av aktualitet. Härmed sammanstår icke illa, att han tidigare som medarbetare i dagliga tidningar, senare som medlem av Sveriges riksdag, egnade tid och arbetskraft åt att i det offentliga driva fram sina idéer om det lyckligaste sättet att lösa de aktuella politiska och samhälleliga problemen i sitt fädernesland. Hans förkärlek för det eminent nationella var givetvis ock härvid en drivande kraft. Huruvida detta fasthållande vid det nationella i svenskt liv för honom som historiker betytt en alltför stark begränsning må framtiden avgöra. En omisskänlig universalitet i hans beläsenhet och kunskapssökande bildade i varje händelse häremot en kännbar motvikt. Hans studier på detta plan ha skänkt oss den överlägset utförda överblicken *Stat och kyrka* (210 sid., 1912) samt den något tunglästa lilla boken *Revolutionen och Napoleon* (250 sid., 1911).

På Finlands säregna, historiskt givna ställning under ryskt välde såg han på ett sätt, varom han blott alltför länge blev ensam. För honom var och förblev vårt land en lösryckt del av den svenska staten, i sin avskildhet och med egna krafter fortsättande dennas liv. Men Finlands autonoma trygghet under ryskt välde fann han med sin djupa kännedom om ryskt väsen vara en illusion, som det icke ens lönade att — för sakens upphjälpande om möjligt — upprätthålla, utan den där tvärtom borde tillintetgöras såsnart dess rätta beskaffenhet engång blivit upptäckt — fullt karaktäristiskt i övrigt för den honom egna kärva sanningskärleken. Att därunder dock långt ifrån låg någon avoghet mot vårt land har han mer än en gång betygat, om ock han bedömde vissa företeelser i dess nyare historia mycket strängt, så bl. a. en tilldragelse som Borgå lantdag, med all den nimbus, varmed den hos oss och icke minst av historieskrivarne omgivits. Helt säkert typiskt är följande uttalande från 1880: »Ingenting, som vilseledda nationalitetsfantaster kunna uppdikta emot Sverige, kan i minsta mån avkyla våra sympatier för Finland och dess folk. — — — De äro ett andligt fädernearv, från vilket vi icke kunna skiljas utan våld på vår egen natur. De kräva icke för sin varaktighet och innerlighet något gäldande i ord eller handling av en »tacksamhetsskuld», som historien en gång för alla har till sitt fulla belopp inskrivit i sin dombok, utan att någondera parten förmår däremot inlägga ett giltigt vad.»

Uppskattningen av Harald Hjärne såsom historiker och forskarpersonlighet har sedan detta sekels begynnelse i vårt land befunnit sig i jämt stigande.

Norsk kyrkohistoria. Under titeln Norvegia Sacra ha den norska kyrkans biskopar utgivit en större volym, avsedd att utgöra den första i en serie årsböcker för norsk kyrkohistorisk forskning. Det föreliggande bandet (236 sid.,

Steenske forlag, Kristiania 1921) är utgivet av prof. Oluf Kolsrud, och den fullständiga rubriken lyder: »Norvegia Sacra, Aarbok til Kunnskap om den norske Kirke i Fortid og Samtid, 1:ste Aargang 1921». I företalet betonas, att den kyrkohistoriska forskningen i Norge hittills saknat ett eget organ och att den nu av de norska biskoparne påbegynta serien årsböcker avser att avhjälpa denna brist. Till skillnad från de i Danmark, Sverige och Finland utkommande motsvarande publikationerna skall den norska emellertid också egna uppmärksamhet åt »den kyrkliga nutiden, dess aktuella tillstånd och dess problem». I främsta planet står dock önskan att med företaget skapa ett vetenskapligt organ för norsk kyrkoforskning, som skall bringa studier, meddelanden och nya källor till kyrkans historia, förutom de avsedda skildringarna och beskrivningarna av dess nuvarande tillstånd.

Det utkomna första bandet inledes med ett föredrag av utgivaren prof. Kolsrud om *St. Olavs gjerning*, varförutom samme författare bidrar med en uppsats om *Hans Egede og Grönland.* Av prof. Fr. Paasche ingår en utredande uppsats benämnd *Fra den norröne Kristendoms ældste historie;* H. Wiers-Jenssen bringar en längre studie över de liturgiska skådespelen: *De liturgiske Skuespil og deres sidste Utlöber i Norden: Stjernespillet.* Av de övriga bidragen förtjänar nämnas ett av R. Slaattelid om *Ophævelsen av Konventikelplakatet* (år 1843) samt en tillbakablick på *»det religiöse och kirkelige liv i Troms fylke»* av J. E. Sivertsen. Volymen avslutas med berättelser om den norska kyrkan under år 1920, avgivna av »den norske kirkes biskoper.»

Nordslesvig. Prof. Aage Friis har utsänt första bandet av ett ståtligt verk avsett att utkomma i två delar och behandla den danska regeringens bemödanden att återvinna den danska delen av Nordslesvig (åren 1864—1878): *Den danske Regering og Nordslesvigs Genforening med Danmark* (*I. Artikel V:s Tilblivelse og Forhandlingerne om dens udförelse. 1864—1868,* 459 sid., porträtt, Henr. Koppels förlag, Köpenhamn 1921). Det välskrivna och intressanta arbetets första del behandlar de egentligen händelserika eller mera spännande åren 1864—68 med sin naturliga höjdpunkt i Pragfredens bekanta artikel V rörande en folkomröstning i Nordslesvig. Förf. betonar starkt i sin på huvusakligen hittills icke bekantgjort arkivmaterial grundade framställning, att tanken på ett återvinnande av den nordliga, danska delen av Slesvig i långt högre grad än man anat sysselsatt Danmarks skiftande regeringar under den behandlade tidrymden. I en kommande andra del utlovar författaren ett skärskådande av Bismarcks hållning, för det fall att de preussiska arkivens emotsedda nya urkundspublikationer komma att möjliggöra något sådant. — Parallellt med sin skildring av händelserna utger förf. en urkundspublikation, vars första band ock nu föreligger, omfattande tiden från

hösten 1864 till mars 1868: *Det nordslesvigske Spörgsmaal 1864—1879. Aktstykker og Breve til Belysning af den danske Regerings Politik (paa Udenrigsministeriets Foranstaltning udgivet af Aage Friis;* I, 839 sid., Henr. Koppels förlag, Köpenhamn 1921).

Ledungen. Prof. Edv. Bull i Kristiania har riktat sitt lands historiska forskning med en ingående och sakrik studie över det gamla norska ledingsväsendet: *Leding, Militær- og Finansforfatning i Norge i ældre tid* (175 sid., Steenske forlag, Kristiania & Köpenhamn 1920). Utgående från nya synpunkter uppdrar förf. konturerna till den i Norge, liksom i Sverige och Danmark tydligen ursprungliga bondevärnplikt ledungen utgjorde och som han finner oupplösligt förbunden med skyldigheten att utrusta och bemanna skepp. Likvisst var denna »skeppsutredning» rätt olika ordnad i de olika tingslagen, i inlandets fylken delvis alls ej förefintlig och t. o. m. rätt sent utsträckt till åtskilliga av sjöfylkena. Magnus Lagaböters landslag gjorde härvid epok i unifierande riktning. Vid början av 1300-talet upphöra rätt tvärt uppbåden till ledungen, vilken redan därförinnan som regel erlagts i form av en skatt. Jämförelserna med Sverige och Danmark äro härvid, som för hela utvecklingsgången, givande. Skeppsutredningen domnar bort något senare, mot det fjortonde århundradets slut, till stort men för den norska statens auktoritet utåt. Märkliga försök att återuppliva den gjordes av den danska styrelsen ännu så sent som i det sextonde århundradets mitt.

Finnmarken. Ett för ögonblicket rätt aktuellt ämne har i en avhandling från Lunds universitet behandlats av Nils Enewald under rubriken *Sverige och Finnmarken, svensk finnmarkspolitik under äldre tid och den svensk-norska gränsläggningen 1751* (XII + 261 sid., Gleerupska univ.-bokhandeln, Lund 1920). Förf. undersöker och jämför noga de äldsta uppgifterna om lappars, norrmäns och svenskars uppträdande i Finnmarken — varmed menades de nordligaste delarne av nuvarande Norge, Sverige och Finland samt Kolahalvön — och områdets beskattning för norska och svenska kronornas räkning. Av speciellt intresse äro de många bevis förf. framdrager för, att Sverige under den senare medeltiden och 1500-talet ägt odisputabel strandrätt vid Ishavet öster om Vardöhus. Han finner, att »det svenska inflytandet i denna landsända är synnerligen gammalt och synbarligen gjort sig gällande lika tidigt som det norska». »Under sådana förhållanden framstår Karl IX i sin ishavspolitik ingalunda som den obehörige inkräktaren utan fastmera som den energiske och konsekvente förkämpen för bevarandet av Sveriges urgamla rätt. Hans kamp härför vinner ytterligare i styrka, när den förbindes med planen på skapandet av ett svenskt ishavsvälde av ännu större omfattning än förut, en fenno-skandisk storstat, som skulle nå till Kola och Vita

havet i norr, för vilken plan han snart nog gjorde sig till målsman.» Det var som bekant först i uppgörelsen med Norge 1751 som Sverige lät de sista resterna av sin rätt till nyttjande av ishavskusten falla.

Sverige och dess grannmakter. Docenten Curt Weibull i Lund har utgivit en synnerligen soignerad studie i sitt specialfack, vikingatiden och den äldsta medeltiden, benämnd *Sverige och dess nordiska grannmakter under den tidigare medeltiden* (VIII + 196 sid., C. W. K. Gleerup, Lund 1921). I sitt välskrivna arbete, som kronologiskt sträcker sig fram till 1040-talet, strävar förf. med skäl, som förefalla ojävaktiga, att reducera sagornas och senare historieskrivares berättelser om stora krig mellan de tre nordiska rikenas konungar till att gälla strider mellan vikingahövdingar och hövdingar över olika skandinaviska områden med växlande territoriell utsträckning. Först från 1000-talets början framträda de större bildningar, som med någon rätt kunna kallas riken.

Panslavismens historia. Den märkliga roll de slaviska folken för närvarande spela i den europeiska folkfamiljens något problematiska sammanlevnad bör vara egnad att tillvinna deras kultur och historia och enkannerligen den panslavistiska rörelsen, som lett till deras upphöjelse, ett ökat intresse. Utgående från synpunkten att panslavismen otvivelaktigt hört till de drivande krafter, som framkallat världskriget, har dr Alfr. Fischer gått till uppgiften att ge en framställning av dess uppkomst och växt genom tiderna i en bok på närmare 600 sidor, benämnd *Der Panslavismus bis zum Weltkrig, ein geschichtlicher Überblick* (J. G. Cottas förlag, Stuttgart och Berlin 1919). Förf. har i sitt särdeles upplysande arbete sammanfört en rikedom av material för kännedomen om idéernas utbredning och den litterära kampanj, som genom tiderna förts för dem, samtidigt framhävande rörelsens trots oenigheten mellan ryssar och polacker mer och mer politiska underton. Givetvis ter sig företeelsen för honom främst under aspekten av en »slavisk fara». — Från ett annat håll sedd och med sympati betraktad framträder panslavismen i en bok av parisprofessorn Louis Léger: *Le Panslavisme et l'intérêt français* (360 sid., E. Flammarions förlag, Paris 1917). Man kunde nästan säga, att Léger sett panslavismen inifrån, så nära har han varit i tillfälle att följa med dess hela liv under de senaste årtiondena och så omedelbart personlig — under täta resor — har hans beröring med den och dess förgrundspersonligheter varit särskilt inom den forna habsburgska monarkien. Han har fördenskull åtskilligt att berätta, som han både sett och hört, och det icke minst anmärkningsvärda är det »franska intresse» för den allslaviska rörelsen — börjande med hänförelsen för Polen — han strävar att framhäva. Efter att tidigare ha publicerat väl ett tjugutal böcker om de slaviska folken och deras kultur har förf. ovan-

ligt väl kvalificerad gått till sin uppgift att ge en överblick av panslavismens frammarsch — sedd ur det franska intressets synpunkt.

Den modärnaste historien. Den allra nyaste tidens historia, den som börjar med året 1815 — efter vilken tidpunkt den typiskt skolmästerliga uppfattningen ju ännu för icke längesedan egentligen icke erkände tillvaron av någon historia —, har på de senaste åren blivit föremål för en allt större uppmärksamhet från de historiska forskarnes och fackmännens sida. Man har med bestämdhet gjort gällande, att den allra nyaste historien alls inte är ett område, vars företeelser icke kunde av historikerna begripas eller vetenskapligt undersökas och behandlas. Tvärtom böra den historiska vetenskapens målsmän här skynda till och göra allt för att genom kritiska framställningar söka förhjälpa den tänkande och läsande allmänheten i samtiden att med en fördjupad kännedom om den närmast förgångna tidens tilldragelser, dess politiska, sociala och ekonomiska företeelser, klarare fatta denna tids och nutidens allmänpolitiska händelser och djupt ingripande omvandlingar. Invändningen att de nyaste tilldragelserna ligga oss alltför nära har sålunda numera fått falla, och historikerna göra gällande, att de allaredan besitta en därhän förfullkomnad metod och en i förhållande till föregående generationer i så hög grad skärpt blick på företeelserna, att de se sig i stånd att påtaga sig de ifrågavarande nya förpliktelserna. Att här lätt kan yppa sig självöverskattning, må ej förnekas; men å andra sidan torde en prövning av vad redan under den nya parollens eggelse åstadkommits bibringa en uppfattningen, att den ändock väsentligen inneburit en skrinläggning av något, som med full rätt kunde betraktas som en fördom.

En synnerligen läsbar och välskriven överblick över hela tidrymden 1815—1920 erbjuder den schweiziske — alltså »neutrale» — professorn Eduard Fueters arbete *Weltgeschichte der letzten Hundert Jahre 1815—1920* (VII + 674 sid., Schulthess & C:o förlag, Zürich 1921). För oss av särskilt intresse är den framträdande uppmärksamhet förf. egnar den ekonomiska utvecklingen, kolonialväldenas uppkomst, kampen mellan de konservativa och de liberala eller revolutionära idéerna, »den revolutionära paniken» efter 1815, »den socialistiska paniken» efter 1848, Japans europeisering o. s. v. Åt världskriget 1914—1918 egnas ett sjuttiotal sidor. Vad förf. vill sträva till är att få fram det väsentliga och universalhistoriskt betydelsefulla. — I den snart sagt motsatta riktningen, att bjuda på en sammanfattning av allt varom upplysning kan önskas, går den bekante bismarckbiografen Gottlob Egelhaafs visserligen mycket solida och grundliga verk *Geschichte der neuesten Zeit, vom Frankfurter Frieden bis zur Gegenwart* (åttonde uppl., I—II; X + 470 och 537 sid., K. Krabbes förlag, Stuttgart 1920). Arbetet, oumbärligt för envar som önskar äga tillgång till

en överskådlig och samtidigt icke så litet detaljerad kunskap om Europas politiska historia efter 1870 samt stormaktspolitiken under årtiondena före världskriget, behandlar utan förbehåll Tysklands historia såsom det centrala. Härmed må dock icke vara sagt, att dess vederhäftighet skulle direkte ställts på spel. Tvärtom äro dess förtjänster utan gensägelse mycket stora; förf. är alltid på höjden av de allra nyaste publikationerna och har därutöver att bjuda på åtskilligt detaljvetande, som grundar sig på egen forskning eller direkta personliga informationer.

Mera specialiserat men ock långt mera anlagt på att bjuda en fängslande läsning är ett förträffligt arbete av den senaste år avlidne österrikiske historikern Heinrich Friedjung: *Das Zeitalter des Imperialismus, 1884—1914,* I (XII + 471 sid., Neufeld & Heinius förlag, Berlin 1919). Friedjung har direkte tagit till uppgift att skildra stormakterna, deras folk och statsmän under imperialismens inflytande och gör det med en skarpblick och en livfullhet i skildringen, som i liknande framställningar ej är vanlig. En särskild färdighet äger han i att använda korta citat ur tal, brev, memoarer m. m. för att träffande karaktärisera en situation. Kolonialpolitiken och rivaliteten om jordklotets koloniala områden egnar han ett beaktande som gör, att särskilt den afrikanska kontinenten och dess uppdelning under adertonhundratalets två sista årtionden i hans skildring blir alldeles speciellt intresseväckande. Arbetets första band, som når fram till det rysk-japanska krigets avslutning 1905, har på grund av förf:s timade frånfälle icke fått någon fortsättning. Originalforskningar i otryckt material synes förf. icke för detta arbete företagit. — Vid sidan av Friedjungs bok kan med fördel läsas en annan speciellt egnad den ryska politiken, visserligen utkommen redan 1914, men hörande till de många, som under krigsåren funno vägen stängd till vårt land: Franz Quadflieg, *Russische Expansionspolitik von 1774 bis 1914* (259 sid., Ferd. Dümmlers förlag, Berlin 1914). Boken bjuder på en rikedom av fakta och uttalanden, sammanställda ur tidningspressen och ur tryckta, men delvis rätt sällsynta publikationer. — Till samma kategori av tidigare utestängd litteratur hör en handbokstypen nära stående publikation av Rudolf Schrepfer, betitlad *Weltgeschichte von 1840—1916, mit besonderer Berücksichtigung der Weltmachtsentwicklung und der Weltmachtsgegensätze* (371 sid., C. Kochs förlag, Nürnberg 1917). Ehuru icke längre alldeles ny är boken i väsentliga delar alltjämt särdeles användbar, synnerligast som förf. haft den goda idén att späcka sin framställning med en mängd sifferuppgifter.

Krigskonstens historia. För ett tjugutal år sedan påbegynte prof. Hans Delbrück utgivandet av ett större krigshistoriskt arbete, beräknat att utkomma i fyra delar, med titeln *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Ge-*

schichte. De två första banden utkommo 1908 i en andra upplaga; 1920 och 1921 utgavs en tredje sådan (I, XI + 619 sid.; II, 508 sid.). Tredje delen, omfattande medeltiden, utkom 1907 och synes senare ej ha omtryckts (700 sid.). Fjärde och sista delen är egnad nya tiden och behandlar denna på ett omfång av 552 sidor (Georg Stilkes förlag, Berlin 1920), vilket onekligen ju är något knappt, jämfört med de föregående delarnes vidlyftiga omfattning. Åt Karl XII säger sig förf. vilja ägna uppmärksamhet framdeles i en särskild, fristående studie; han figurerar därför i detta arbete blott på halvannan sida. Någon brist på intresse innebär detta dock ej från förf:s sida, såsom av det anförda framgår; tvärtom: Den svenske hjältekonungen synes honom såsom fenomen högst säregen och såväl beträffande felgrepp som förtjänster i behov av en noggrannare undersökning än hittills kommit honom till del. Förf:s framställning avbrytes med napoleonstiden. Från början till slut bär verket prägeln av fullkomlig gedigenhet.

Historiallinen Arkisto. Tjugunionde delen av Historiallinen Arkisto (utgiven av F. Historiska Samfundet, Helsingfors 1921) innehåller förutom fem stycken något längre uppsatser ett dussin vetenskapliga meddelanden, därjämte samfundets protokoll jan. 1919—maj 1920 samt dess nya stadgar stadfästa 1920. Av uppsatserna utgör den första ett föredrag av statsarkivarien J. W. Ruuth (på finska) behandlande *några företeelser från den humanistiska tiden samt en företrädare för dess lärdom i Finland under 1500-talet.* Utgående från att Johan III i och med stängningen av Upsala universitet 1580 ville få till stånd ett slags mindre oppositionellt protestantiska kungliga högskolor, påvisar han, att detta år en lektor i filosofi med professorsvärdighet utnämndes vid katedralskolan i Åbo. Genom skickliga personhistoriska kombinationer härleder sig förf. till åtminstone den största sannolikhet för, att denne förste »professor» i Åbo, benämnd »magister» Henrik Hansson, var en bror till den bekanta Karin Hansdotter, hertig Johans väninna under hans första åbotid: Häri förklaringen till att Johan bekostade hans mycket långvariga studier och befordrade hans synbarligen icke alldeles välförtjänta upphöjelse. Förf. låter oss vidare skymta hans familjeförhållanden som det förefaller i klar belysning: Fadern var tydligen den siste katolske domprosten Hans Petri, en broder, Lasse Hansson, framställdes på en samtida väggmålning i den förlorade sonens gestalt o. s. v. Henrik Hansson avled redan 1582 utan att ha lämnat märkliga spår efter sig; till sin vetenskapliga riktning var han en företrädare för den ramistiska filosofin, den förste i vårt land under ett årtionde — 1580-talet —, som betecknade en första uppblomstring av den humanistiska bildningen i Finland.

I. Manninen meddelar trenne kronofogdebrev från åren 1772, 1792 och 1816 (i original på svenska med kommentar på finska) inne-

hållande å ämbetets vägnar författade redogörelser för det ekonomiska tillståndet dels i Kuopio, dels i Kymmenegårds län. — — John E. Roos bringar en ingående utredning *om indelningsverkets reservhemman i Finland* (på svenska). Reservhemmanens räntor skulle användas för ersättning av brandskador på officersboställena, sedan 1694 dock uteslutande på dessas karaktärsbyggnader, men från 1730 också för utdömda och förfallna sätesbyggnaders ersättande med nya. — Prof. A. R. Cederberg bidrager med tvenne undersökningar (på finska). Den förra berör *fängslandet av anjalaförbundets ledare* (12 sidor) och ger enligt otryckta källor en detaljerad bild av de försvårade förberedelserna för häktningarna (på grund av kungl. befallningar av 29 nov. 1788 och 18 febr. 1789), av de misslyckade försöken att häkta Jägerhorn och Klick, som ehuru skuggade i tid vetat laga sig undan, samt av de övriga skyldigas arrestering under hösten och vintern efter konungens avresa. — Den senare uppsatsen innehåller en förteckning över *finländska och ingermanländska studenter vid Dorpat-Pernaus universitet åren 1690—1710.* De flesta namnen åtföljas av biografiska data. — — Bland meddelandena ingår ett betänkande (på finska) avgivet av den av samfundet tillsatta s. k. landsarkivskommittén 1919.

Historiallinen Aikakauskirja. Tidskriften med detta namn har under året 1921 utsänt fyra häften, av vilka h. 1—2 ett dubbelhäfte tillegnat prof. Kustavi Grotenfelt på hans sextioårsdag. Volymen innehåller uppsatser (på finska) av halftannat tiotal författare. A. Hackman beskriver de romerska *solidusfynden i Finland.* — A. M. Tallgren tecknar huvuddragen av *den estländska fornforskningens utveckling.* — H. Ojansuu utreder med anlitande av en väldig lingvistisk apparat *härledningen av orden »käräjät» och »vannoa» i Finland* (det förra har ursprungligen betecknat ett festligt tillfälle, då man högtidligen gått en ed). — J. Finne egnar några sidor åt iakttagelser rörande *ortnamnens skiktning* (ett övervägande antal finska ortnamn äro från hednisk tid). — J. Rinne framlägger några synpunkter ifråga om *det svenska omvändelseverket i Finland under det svenska väldets första århundrade.* Anslutande sig till Voionmaas tidigare uttalade åsikt gör han gällande, delvis i skarp motsats mot Ailio, att missionsverket bedrivits med hovsamhet och mera som en långsam och fredlig penetration; de meddelanden om blodiga stridigheter och dylikt källorna stundom ge böra icke tillmätas större betydelse. — J. Jaakkola bidrar med en studie benämnd *Än en gång frågan om dateringen av »Gravis-admodum»-bullan och de s. k. septemberbreven från Tusculum* (21 sid.). Genom en erkännansvärt skarpsinnig analys av tidsomständigheterna och tillhörande ställen i urkunderna kommer han till slutsatsen, att bullan och de ifrågavarande rätt omskrivna breven på mycket starka skäl måste

hänföras till året 1172 (och ej 1171). — K. Blomstedt egnar några reflexioner åt det kända och onekligen anmärkningsvärda sakförhållande, som enligt hans förmenande — och med rätta — ännu skulle förtjäna närmare undersökas, att män från vårt land under Vasatiden spelat en framträdande roll i rikets historia: *Finländske mäns inverkan på rikets allmänna angelägenheter under 1500-talet.* — K. R. Melander meddelar med stöd av nya forskningar några intressanta *uppgifter om trädgårdsodlingens tidigaste skeden i Finland* (exempelvis är fruktträdsodlingen i landet äldre än 1500-talets mitt). — E. W. Juvelius belyser *utnämningarna av överbefälhavare i Finland under tiden mellan stora och lilla ofreden* (1722—1740), utreder närmare de överläggningar som föregingo utnämningarna samt karaktäriserar de olika befälhavarkandidaterna och de utnämnda. — A. R. Cederberg behandlar *en samtida utländsk flygskrift rörande Anjala-förbundet,* en ströskrift på tyska (»Ueber Schweden und Russland in Staats- und Völkerrechtlichen Problemen. Uebersetzt aus dem englischen», etc.) enligt förf:s förmodan härrörande från konungen nära stående håll och på sin tid rätt uppmärksammad. — G. Rein belyser med anlitande av tillgängliga tryckta källor på ett intresseväckande sätt förhållandet mellan *Adlercreutz och Adlersparre* och den förres ständigt ökade svårighet att ens nödtorftigt hålla sig uppe gentemot den senares överlägsna intelligens och vana vid intriger. — Övriga bidragande författare äro A. Malin med en uppsats om *Israel Israelsson Ståhlberg* (andlig diktare, död 1816), M. Ruuth med en annan återgivande *några plock ur Matthias Gottlunds brevsamling,* samt H. Impivaara som tecknar *ett par århundraden ur en svensk släkts historia i Österbotten* (släkten Stårck).

I årgångens fjärde häfte belyser K. Blomstedt på ett par och tjugu sidor *de herrars förhållande till tronväxlingen 1568, vilka år 1563 övergivit Johan.* Förf:s ypperliga kännedom om tidens personligheter har satt honom i tillfälle att på ett intressant sätt belysa dessas och främst Henrik Klasson Horns benägenhet att vid tronvälvningen sluta sig till hertig Johans parti, som kunde anses verka för statens räddning såsom mål.

Finlands senats historia. En andra och avslutande del till det av K. W. Rauhala författade värdefulla arbetet om Kejserliga senatens för Finland historia utkom under loppet av senaste år (första delen tryckt 1915): *Keisarillinen Suomen Senaatti 1809—1909. Jälkimäinen osa, vuodet 1859—1909* (29 ill., X + 578 sid., Otavas förlag, Helsingfors 1921). Framställningen präglas av samma värdiga, något knapphändiga saklighet, som utmärkt föregående del. Påfallande är, att även skildringen av den gammalfinska senatens verksamhet åren 1908—1909 fullt håller sig inom arbetets allmänna ram. Till texten har förf. fogat ett vidlyftigt, användbart sakregister.

G. M. Armfelts efterträdare. I Bd. LXIII (1920—1921, Avd. C) av Finska Vetenskaps-Societetens Översikt avtrycker prof. C. v. Bonsdorff ett föredrag behandlande *valet av Gustav Mauritz Armfelts efterträdare* (till ordförande i kommittén för f. ärendena). En mängd citat ur originalbrev liva upp framställningen, som visar under vilka omständigheter J. F. Aminoff besviken erhöll sitt avsked ur kommittén och till dess ordförande utnämndes K. v. Troil.

Erik den helige. En akademisk avhandling, som egnar traditionerna om Erik den helige en ny behandling, har utgivits på finska av dr J. Jaakkola under rubriken: *Pyhän Eerikin pyhimystraditsionin, kultin ja legendan synty* (305 sid., Helsingfors 1921). Av det anmärkningsvärda arbetet kommer i denna tidskrift senare att ingå en av förf. sammanställd kortare innehållsresumé.

Historiska forskningar. Av Historiska Samfundets serie Historiallisia tutkimuksia ha två nya band utkommit, i format och omfattning något olika. Einar W. Juvelius fortsätter sina grundliga utredningar om försvarsväsendet i Finland under 1700-talet och behandlar denna gång försvarsfrågan åren 1741—1747 och G. Fr. v. Rosens utnämning till generalguvernör; *Suomen puolustuskysymys vuosina 1741—1747 ja G. Fr. v. Rosenin määrääminen Suomen kenraalikuvernööriksi* (Historiall. tutkimuksia II, 2; VIII + 186 sid., Borgå 1921). Förf. har i det föreliggande arbetet strävat att klargöra, i vilken mån man under kriget 1741—43 sökte och även lyckades följa de projekt, som under föregående årtionden framlagts för försvaret, och likaså på vilken grund försvarsfrågan efter Åbo-freden blev så brännande, att den slutligen avgjordes vid riksdagen 1746—47; han uppvisar, att de resultat man kom till voro identiska med dem man alltifrån det stora nordiska krigets avslutning strävat till. Då arbetet åtföljes av ett innehållsreferat på tyska, omfattande icke mindre än 12 sidor, må en närmare innehållsredogörelse i detta sammanhang lämnas därhän. Förf. ställer i utsikt en fortsättning av sina undersökningar.

Den andra volymen utgör första delen av en levnadsteckning och tidsskildring anknuten till Henrik Klasson Horn, författad av arkivarien K. Blomstedt. *Henrik Klaunpoika Horn, ajankuvaus* (I, Historiall. tutkimuksia III, 1; XIV + 544 sid., Helsingfors 1921). Denna första del bär underrubriken »i Gustav Vasas och hertig Johans tjänst». Volymen avslutas med några aktstycken på originalspråket samt ett innehållsreferat på tyska i sammanträngdaste form. Vi skola senare återkomma till det värdefulla och utförliga arbetet.

Medeltids-urkunder. F. statsarkivarien dr Reinh. Hausen har utgivit ett tredje band av sin numera för varje forskare oumbärliga serie *Finlands Medeltidsurkunder* (III; 628 sid.,

Helsingfors 1921). Volymen innehåller bortåt niohundra nummer urkunder, hänförande sig till åren 1431—1450. De latinska aktstyckena äro i denna del redan påfallande sällsynta; tyvärr besväras de som av utgivaren avtryckts av anmärkningsvärt många tryckfel. I övrigt visar sig utgivaren alltjämt med säker hand förmå behärska ett material, som för varje årtionde publikationen skrider framåt i tiden sväller ut med skrämmahde hastighet. Vi uttala förhoppningen, att dr Hausen skall förunnas kraft och tid att fortsätta med sitt för vårt lands historieforskning synnerligen betydelsefulla arbete.

Genealogi. *Genealogiska Samfundets i Finland Årsskrift V* (1921, Helsingfors, 146 sid.), bjuder på det sedvanliga innehållet av släkthistoriker och kortare biografier. O. Durchman ger på svenska en utredning av *ätten von Torcken* i Finland; vidare följa bidrag av andra släktforskare återgivande släkttavlor för släkterna Ross, Kröger, m. fl. H. J. Boström lämnar det längsta bidraget med en förteckning över *Wasa Hofrätts auskultanter 1776—1876.* Skriften är somtidigare tvåspråkig.

Borgarståndets historia. Enligt ett beslut fattat år 1913 av medlemmar av Finlands gamla borgarstånd, som för ändamålet tillsatte en kommitté, utkommer *Borgarståndets historia vid Finlands lantdagar 1809—1906.* Redaktörskapet har uppdragits åt dr S. Nordenstreng, som redan utsänt tvenne delar av de fem verkets planläggning omfattar: Första delen är egnad tiden 1809—63 samt lantdagarna 1863—91 (333 sid., Helsingfors 1920); den andra utkomna delen, som bär nummern V (c:a 400 sidor, Helsingfors 1920) upptages av en förteckning över borgarståndets medlemmar och sekreterare jämte levnadsteckningar under den behandlade tidrymden. Förlaget är Söderström & C:os, volymerna äro rikligt försedda med porträtt. Vi skola senare egna ett närmare skärskådande åt det anmärkningsvärda verket.

Adertonhundratalets Finland. Under den lockande och väl träffade rubriken *Statsmän och dignitärer* har prof. C. v. Bonsdorff publicerat en omfångsrik volym behandlande tiden närmast efter 1809 fram till 1825, ett skede i vårt land historia som begynt tilldraga sig allt större uppmärksamhet och där förf. är alldeles särskilt hemmastadd. Den över 600 sidor starka volymen, som ingår bland Svenska Litteratursällskapets skrifter (nr CLIX, Helsingfors 1921), bjuder på en rikedom av nytt vetande i en synnerligen fängslande framställning. Arbetet skall längre fram i denna tidskrift utförligare beröras.

Mera som en inledning till sitt stora arbete om Finlands stats- och samhällsliv under 18:de och 19:de århundradet har J. R. Danielson-

Kalmari publicerat två volymer behandlande den gustavianska tiden, *Kustavilainen aika*, den ena på 420, den andra på bortåt 600 sidor (Borgå 1921). Även till detta märkliga standardverk inom den finska historiska litteraturen skola vi senare återkomma.

Det svenska Finland. I sammelverket *Det svenska Finland*, vilket utkommer på Schildts förlag under redaktion av prof. G. Nikander, ingår inom den fullbordade tredje delen (308 sid., rikt. ill., Helsingfors 1919—21) ett antal kapitel med historiskt och kulturhistoriskt innehåll, behandlabde »byar och gårdar», »herresäten», »städer» m. m. De välskrivna överblickar dessa kapitel bjuda på äro av värde och bygga delvis på hittills outnyttjat källmaterial.

Svenskt filolog- och historikermöte. Svenska Litteratursällskapet i Finland har till »vetenskapsidkare på språkforskningens och historiens områden» riktat en inbjudan att deltaga i ett »Svenskt filolog- och historikermöte i Helsingfors den 17—19 augusti 1922». Anmälningar om deltagande mottagas av fil. mag. Arne Jörgensen, Universitetsbiblioteket, Helsingfors. Mag. Jörgensen står även till tjänst med nödiga upplysningar. Meddelanden om föredrag och referat som deltagare ha för avsikt att hålla torde man önska få insända före den 1 juli. För mötet stå från Litteratursällskapets sida professorerne H. Pipping (ordförande), C. v. Bonsdorff och A. Wallensköld.

Det är att hoppas, att landets svenska historiker talrikt skola infinna sig vid detta första möte i vårt land av svenska vetenskapsidkare på deras fält, och alldeles särskilt hjärtligt må den förhoppningen få uttalas, att kollegerna från Sverige och även de övriga skandinaviska länderna skola göra oss nöjet av ett talrikt besök.

Rättelse.

I tidskriftens årg. 1921 står å sid. 49, första raden upptill, *Nuosjärvi*, bör vara *Nuasjärvi*.

Till Redaktionen insända skrifter:

J. R. Danielson-Kalmari, *Kustavilainen aika*, I—II; W. Söderström O. Y., Borgå 1921.

Det svenska Finland. Band I, häft 2, 6—8; Band II häft 8—9.

Finlands frihetskrig skildrat av deltagare. I, H. Schildts förl., Helsingfors 1921.

Norvegia Sacra. Aarbok, 1:ste aargang. Steenske forl., Kristiania 1921.

J. Jaakkola, *Pyhän Eerikin pyhimystraditsionin, kultin ja legendan synty*. Akad. avh., Helsingfors 1921.

E. W. Juvelius, *Suomen puolustuskysymys vuosina 1741—1747*. Borgå 1921 (Historiallisia tutkimuksia $II,_2$ utg. av F. Hist. Samf.).

K. Blomstedt, *Henrik Klaunpoika Horn, ajankuvaus*, I, Helsingfors, 1921 (Histor. tutkimuksia $III,_1$ utg. av F. Hist. Samf.).

R. Hausen, Finlands Medeltidsurkunder III. Helsingfors 1921.

Suomen Historia Ruotsin mahtavuuden aikakaudella (förf. av O. Hainari och K. Grotenfelt), K. J. Gummerus förl., Jyväskylä, h. 1—3.

A. Friis, *Den danske Regering og Nordslesvigs Genforening med Danmark*, I. H. Koppels förl., Köpenhamn 1921.

Det nordslesvigske Spörsmaal 1864—1879. Aktstykker og Breve, I, utg. av A. Friis. H. Koppels förl., Köpenhamn 1921.

Statistisk årsbok för Finland 1921. Helsingfors 1921.

Meddelanden från Svenska Riksarkivet. Ny följd. I: 51—53. Stockholm 1922.

K. Krohn, *Skandinavisk mytologi*. H. Schildts förl., Helsingfors 1922.

Svenska Litteratursällskapets skrifter, nr. CLIX—CLXIV:

C. v. Bonsdorff, *Statsmän och dignitärer*. Helsingfors 1921.

Greta Hausen, *Nylands ortnamn* (till år 1600), II. Helsingf. 1922.

K. Flodin, *Martin Wegelius, levnadsteckning*. Helsingfors 1922.

Studier i nordisk filologi, utg. av H. Pipping; trettonde bandet. Helsingf. 1922.

Förhandlingar och uppsatser 35, 1921. Helsingf. 1922.

C. M. Schybergson, *Per Brahes brevväxling rörande Åbo Akademi*, I. Helsingfors. 1922. —

Historisk Tidsskrift (norsk), 2. Levering 1921.

Historisk Tidskrift (svensk), h. 4, 1921; h. 1, 1922.

Aurora, h. 1, 1922.

Svenskbygden, h. 1—5, 1922.

Historiallinen Aikakauskirja, h. 4, 1921; h. 1 o. 2, 1922.

Kontoristen, h. 12, 1921; h. 1—6, 1922.

Finsk Tidskrift, t. 91, h. 5, 6; t. 92 h. 1, 2, 3, 4, 5.

Finska fornminnesföreningens tidskrift XXXII, Helsingfors 1922.

Professor

Carl von Bonsdorff

tillegnas detta häfte
på hans sextioårsdag
den 9 oktober 1922

Uppkomsten av 1850 års censurreskript.

Av

M. G. SCHYBERGSON.

I Finsk Tidskrift 1903 (t. 54) meddelade jag en uppsats »Censurreskriptet 1850»[1], där jag med stöd av huvudsakligen officiella källor redogjorde för uppkomsten och tillämpningen av det bekanta censurreskriptet av den $\frac{23 \text{ februari}}{7 \text{ mars}}$ 1850, som påbjöd att endast skrifter åsyftande religiös uppbyggelse och ekonomisk nytta skulle få utges på finska. Jag kom till slutsatsen, att censurreskriptet var ett verk av generalguvernören, furst Mensjikov, som vidtog åtgärden i den godtyckliga formen av ett brev av den $\frac{23 \text{ februari}}{7 \text{ mars}}$ 1850, som han, med åberopande av kejsarens bifall, meddelade ministerstatssekreteraren, greve Armfelt. Såsom E. G. Palmén redan tidigare påpekat (Hist. Ark. XVII, 1901), handlade furst Mensjikov under intryck av den skräck februarirevolutionen väckt inom reaktionära kretsar och särskilt av Petrasjeffskis s. k. sammansvärjning, vars upptäckt föranledde vidsträckta repressivåtgärder. Mensjikov var ordförande i högsta censurkommittén i Ryssland och ville såsom generalguvernör i Finland tillämpa de grundsatser han där genomförde. Han föreställde sig, att den uppspirande fennomanien, vars yttersta mål vore att skapa nationell tillvaro åt de i Ryssland spridda finska stammarna, innebar en fara för riket och ville därför bekämpa de finska strävandena. Däremot hade den finländska byråkratien ingen del i förordningen, som tillkom utan dess vetskap, men väl lyckades finländska myndigheter efteråt ingripa och genomföra särskilda

[1] Senare i något utvidgad form införd i förf:s »Historiska Studier» (Stockholm 1914), sid. 294—316.

mildringar, genom vilka reskriptets ödesdigra omfattning betydligt modifierades. Greve Armfelt utverkade, att finska hävder, sagor och gamla folksånger fortfarande skulle få utgivas, vilket innebar möjlighet för Finska litteratursällskapet till fortsatt verksamhet. Generalguvernörsämbetet i Helsingfors genomdrev undantag för lexika och läroböcker på finska språket. Och censurkommittén i Helsingfors fick åtskilliga medgivanden vid reskriptets tillämpning. I likhet med mig har G. Schauman, som behandlat frågan i uppsatsen »Styrelseåtgärder rörande finska språket 1850» (Sv. Litt.s:ts i Finland Förh. o. upps. 30), delvis med stöd av privata brev kommit till resultatet, att strypningspåbudet mot den finska litteraturen hade ryskt ursprung och uteslutande ryskt.

Men icke dess mindre har beskyllningen mot våra inhemska styrande och med dem mot den svenska bildade klassen kvarstått i den finskspråkiga litteraturen, och det kan därför vara skäl att ånyo belysa frågan.

Bland finska historiker säger K. V. Rauhala i »Keisarillinen Suomen Senaatti 1809—1909» sid. 336: »Vilken den närmaste orsaken var till denna förordnings uppkomst, exemplet av ryska förhållanden eller fruktan, att genom litteraturen till folket skulle spridas revolutionära föreställningar, så överensstämde den i varje händelse med det uppfattningssätt, som på finländsk sida hade företrätts särskilt av Klinckowström och v. Haartman, nämligen att det finska folkelementet ej behövde annan läsning än vad som överensstämde med det lägre folkets fattningsförmåga.» Th. Rein har i andra finska upplagan av sin bok om J. W. Snellman något modifierat sin i första upplagan uttalade mening, som gick ut på att göra finländska män ansvariga, men anser dock att censurpåbudet åtminstone till sitt innehåll motsvarade det åskådningssätt, som var gällande i några byråkratiska kretsar i Finland, enligt vilket finska språket skulle förbliva endast ett språk för bönder. Främst har dock statsrådet J. R. Danielson-Kalmari vidhållit den gamla ståndpunkten. I Oma Maa säger han i en artikel om Lars Gabriel v. Haartman, att 1850 års språkförordning, varigenom maktinnehavarne sökte begränsa den

finskspråkliga litteraturen till kyrkliga och ekonomiska ämnen, överensstämde med de tankar, som v. Haartman hade framställt redan åratal tidigare. Närmare går Danielson-Kalmari in på frågan i en uppsats med titeln »Våra styrandes språkpolitik kring mitten av 1800-talet» (Hallitusmiestemme kielipolitiikkaa 1800-luvun keskivaiheilla) införd i Åbo finska universitets årsskrift 1919. Jag skall i det följande återge hans resonemang.

Danielson-Kalmari åberopar ett memorial, som är odaterat, men enligt Danielson-Kalmaris mening 1850 av L. G. v. Haartman sändes till greve Armfelt i Petersburg rörande finskans ställning. Memorialet, som tidigare refererats i en not i Th. Reins Snellmanbiografi (II sid. 228 ff.), börjar enligt Danielson-Kalmaris finska översättning med att prisa Porthans och dennes efterföljares, sådana som Sjögrens och Lönnrots, verksamhet för att hos allmänheten väcka intresse för folkets gamla episka runor och de skilda finska stammarnas dialekter. Men efter dessa fredliga arbetare följde stridskämpar mindre intresserade för vetenskapliga framsteg än uppfyllda av allehanda inbillningar och sökande folkgunstens hyllning, och under en svag, lättrörd och blint formalistisk ledning framträdde plötsligt fennomanien, som framkallade söndring och fanatism på ett fält, som dittills odlats i de materiella intressenas anda, och på vilket inom alla stånd och åldersklasser rådde kunskap om erkända förpliktelsers bindande kraft. Detta nationella raseri har övat ett fördärvligt inflytande på ungdomens sinnen; och ehuru det ej ännu lyckats tränga in till folkets stora pluralitet, berör det redan dess ömtåligaste känslor samt hindrar folkets moraliska och politiska utveckling, vilken styrelsen har rätt och plikt att anordna på grundvalar, som varken några entusiasters yra eller en omstörtande sekts anslag förmå rubba.

Hittills har, fortsätter v. Haartman i memorialet, styrelsen som en overksam åskådare följt denna växling i utvecklingen av tankar och känslor. Det är tid, att det blir slut på denna domning. De svenska sympatierna ha upphört. Hos det egentliga folket försvunno de snart till följd av styrelsens omsorg och ädelmod. Men nu hotar en värre olycka att träda in i folkets fredliga boningar. Om fennomanien lyckas få massorna i rörelse, är hela vårt sociala tillstånd förstört och rashatet skall träda i de bleknade

minnenas ställe. Han yrkar på att man bör tillmötesgå folkets berättigade önskningar med avseende å dess språk, dock så att ryskan bör erkännas såsom administrationens huvudspråk. Folket önskar att vinna närmare och mera detaljerad kunskap om sina kommunala intressen; det politiska bedövningstillståndet är ej mera folkets egentliga kännetecken. Folket har nått den bildningsgrad, då det känner sig äga kraft och förmåga till självständig utveckling. Varje försök att bringa denna utveckling att gå tillbaka vore att kämpa mot historiens och naturens läror. Folket önskar sig noggrannare och mera detaljerad kunskap om sina kommunala intressen; det finner sig kränkt genom okunnigheten i dess språk hos några domare och administrativa ämbetsmän, med vilka det står i daglig beröring; och överallt erfar det redan behovet att vinna elementära kunskaper, som äro ovärderliga i det offentliga livet: skriv- och räknekunskap, grunderna i matematik och fysik samt naturalhistoriens element.

v. Haartman är övertygad, att blott man uppfyller dessa folkets önskningar, så skall dess känsla för den växande nationalfanatismen försvinna och alla de anslag, till vilka reformatorerna lita, brytas; folkets sunda förstånd skall göra sig gällande, då det befinner sig väl. Han sammanfattar sitt yrkande i följande förslag: att blivande domare på finska orter skola ådagalägga noggrann kunskap i folkets språk; att med avseende därå ett lektorat eller en extraordinarie professur i finska upprättas vid universitetet; att tolkar anställas i varje län; att alla guvernörernas förordnanden utfärdas på landets bägge språk; det bör tillåtas att de kommunala myndigheternas på finska orter tillkännagivanden, räkenskaper m. m. ävensom deras inlagor till auktoriteterna avfattas på finska; att inrättandet av sockenskolor av staten understödes, dock så att ledningen och övervakandet av dessa skolor hålles i styrelsens händer. — Dessa förslag till finskans förmån äro, som synes, för tidens förhållanden rätt omfattande.

v. Haartmans memorial slutar med reflexioner om att folkupplysningen bör stå under kyrkans hägn till skydd mot godtycke. Bland medel, genom vilka folkupplysningen bör befordras, förordar han att vad som tryckes på finska må ställas under

skarpare censur och övervakning än den rådande, så att det må bli ett snart slut på alla av partisinnet framkallade anslag.

Aktstycket är intressant, men synes mig ha ett annat syfte än det, som Danielson-Kalmari inlagt däri. Våra byråkraters blick hade på denna tid väckts för det orättvisa och farliga i finskans undanskjutande. Förslag gjordes till finskans förmån, visserligen inom vissa gränser och under förbehåll av styrelsens ledning. I denna riktning går memorialet. Finskan skall i viss mån bli domstolsspråk och kommunalspråk; finskan skall få en lärostol vid universitetet, och finska sockenskolor (folkskolor) skola inrättas. Han vill tydligen giva folket mera än blott religiös undervisning och ekonomisk nytta; det skall lära sig skriva, räkning, mekanik och fysik samt naturalhistoria. Censurens skärpande, som han på slutet påyrkar, var ett älsklingsämne för v. Haartman likasom för de andra byråkraterna; såsom alla despoter var han illa berörd av tidningarnas anmärkningar; men v. Haartman syftade på en förändrad och enligt hans mening förbättrad organisation av censuren. Han yttrade sig därom i senaten, då fråga den 15 december 1846 var om Saimas indragning. Han yrkade på en koncentrering av den kontrollerande verksamheten i censuröverstyrelsen. Indragningsmakten borde överflyttas från senaten till censuröverstyrelsen och man borde vinnlägga sig om en verksam preventiv censur [1]. Han ville hemställa detta till Hans Durchlauts (generalguvernörens) förgottfinnande och upplysta prövning. — Han yrkade således på en administrativ reform, som är något helt annat än språkreskriptets förbudsstadganden.

Danielson-Kalmari anför också såsom bevis på v. Haartmans delaktighet i censurreskriptet hans yttrande i senaten den 22 december 1846, då fråga var om en anhållan av K. A. Gottlund, vars tidning »Suomalainen» i mitten av 1846 blivit indragen, om tillstånd att få utgiva en ny tidning med namnet Suomi. v. Haartman yttrade att »då sökanden uppgivit sig hava för avsikt att å finska språket utgiva den tidning, varå privilegium nu sökes, samt slika tidningar, (vilka) enligt geheimerådets tanke, egent-

[1] G. Schauman, Saimas indragning, i Sv. Litt. s:ts. i Finland Förh:r och upps. 30, sid. 69.

ligen icke avse den läsande publik i landet, som utgöres av den bildade klassen, skäligen ej borde innehålla alla de ämnen, som sökanden nu ville avhandla, utan endast sådana, som kunde vara till någon nytta för allmänna bildningen eller av något intresse i avseende å näringarne för menige man i landet, ty ville geheimerådet endast med det villkor tillåta sökanden att utgiva en tidning å finska språket med benämning Suomi, att där, uti ett för den finska allmogen och menige man i landet fattligt språk och uti en tendens, som överensstämde med landets sociala förhållanden och den bildning denna menighet ägde, bleve intagne endast sådana artiklar, som innefatta religiösa, moraliska och allmänt nyttiga ämnen.» De sista orden erinra om censurreskriptets stadgande om utgivande på finska av skrifter till religiös uppbyggelse och ekonomisk nytta», men det vore förhastat att därav sluta till att v. Haartman haft någon del i reskriptet. v. Haartmans yttrande fälldes flere år förrän reskriptet utgavs. Det vittnar om att han hade samma uppfattning om folkbildningens art och villkor, som på denna tid var ganska allmän bland de styrande, men något vidare kan därav ej slutas. Orden uttrycka allmänna begrepp och förekomma ofta i denna tids uttalanden. Danielson-Kalmari drar alltför omfattande slutsatser ur dessa ord. Han säger: Sålunda måste jag stå fast vid den uppfattning, att Haartmans skriftligt och troligen även muntligt till furst Mensjikov framburna meningar i märkbart mått medverkade till den 1850 utgivna förordningens tillkomst och innehåll. Han går t. o. m. så långt, att han anser sitt resultat stå fast, även om det framdeles skulle bevisas, att Haartman efter censurreskriptets utkomst ställt sig i någon mån förnekande till åtgärden, vilket han i övrigt anser troligt. Det synes mig, att Danielson-Kalmaris hela framställning vilar på en missuppfattning av v. Haartmans hållning i den finska språkfrågan. v. Haartman var fiende till fennomanien såsom politisk och social rörelse, men han var, såsom det ovan citerade memorialet ådagalägger, på sitt sätt intresserad för finskans framsteg.

Detta gäller i viss mån också om baron Casimir v. Kothen, som var förtrogen till furst Mensjikov och även nämnts såsom en av reskriptets upphovsmän. Han kallade, enligt en notis som P. Hannikainen år 1886 publicerade, till sig denne, som var redak-

tör för tidningen Kanava i Viborg, och gav honom i egenskap av guvernör i Viborgs län en skrapa på grund av en enligt hans mening förgriplig uppgift, som ingått i tidningen. Då Hannikainen till sitt försvar åberopade censurförordningen, svarade baronen: Var lugn, vi få snart en ny och bättre censurförordning. Den är som bäst i görningen. Den kommer att giva utrymme nog åt eder litteratur, men hindra att opassande notiser spridas bland folket. Yttrandet innebär, att v. Kothen likasom v. Haartman önskade utarbetandet av en ny censurförordning, men ej något därutöver. Såsom redan förut framhölls, är en sådan administrativ åtgärd något väsentligen annat än censurreskriptet av 1850. v. Kothen var i ännu högre grad än v. Haartman fiende till fennomanerna och hans bitterhet mot dem såsom politiskt parti växte under hans senare bana. Men för den finska folkbildningen tyckes han i viss mån ha varit sympatisk. Det var förmodligen han, som hos furst Mensjikov utverkade tillsättandet av en kommitté för den religiösa folkupplysningens befrämjande (1851). Såsom medlem av kommittén yrkade han på att söndagsskolor skulle inrättas i varje by, och att alla barn över sju års ålder där skulle undervisas i biblisk historia, katekisering och kyrkosång. Undervisningen borde handhas av präster och klockare, vilka sistnämndas bildning borde höjas; de borde få titeln »Cantor eller sockenskollärare». Det var första uppslaget till en allmän folkskoleundervisning.

Språkreskriptet ogillades av v. Kothen, som den 31 mars 1850 skrev till Armfelt: »Fennomanerna äro ej de enda, som skrika mot inskränkningarna i den finska pressen; andra som ogillade deras galna tendenser adoptera deras sak, och denna förbittring är olyckligtvis ej övergående, emedan den rör känsliga hjärtan. Vi skulle undvikit det genom en annan censur.» Således återigen tanken på en förändring av censuradministrationen!

Impulsiv och frispråkig som v. Kothen var vände han sig t. o. m. till Mensjikov själv i ett brev av $\frac{29 \text{ mars}}{10 \text{ april}}$ 1850, däri han icke blott ogillade reskriptet, utan även förebådade den oro det skulle framkalla i landet. Brevet har ej återfunnits, men vi kunna sluta till dess innehåll av furst Mensjikovs svar, vilket vittnar om dennes intresse i saken och om att han personli-

gen ansåg sig som reskriptets upphovsman.[1] Mensjikov skriver:

Vad beträffar fennomanerna, om vilka I sägen mig, att de äro oroliga för censuren av finska böcker, se här mitt resonemang. Vilken är den folkklass i Finland, som endast förstår finska? Det är endast det lägre folket och den lägsta klassen i landet, de som hava behov av undervisning i religion, åkerbruk och industri. Motsätter sig styrelsen denna undervisning? Nej, ty den har tillåtit tryckning av alla finska böcker, som behandla dessa ämnen, och skapat en lärostol i finska språket för att bidraga till omedelbar beröring mellan de upplysta klasserna och folket — men vilket är då det förbud, som framkallar en så upprörd stämning hos vissa personer. Det är förbudet att på finska publicera arbeten, som demoralisera folket och hava demoraliserat arbetarne i Frankrike, universiteten och proletärerna i alla länder. Det är det förbud, som genom inskränkning i pressfriheten hindrar vissa personer att predika brottet.

Jag väntar mig skrik av »propagandans tjutande dervischer». Jag vet, att i det tidevarv, i vilket vi leva, ett universitet är en olycka för ett land med ordnade förhållanden, men jag vet också, att antalet personer, som vilja upprätthålla den ordning, med vilken Finlands väl är förbundet, är mera betydande än deras, som vilja motsatsen, och jag hyser förhoppningen, att de exempel för den offentliga säkerhetens upprätthållande, som i vår tid givits av såväl republikanska som monarkiska styrelser, icke skola vara förlorade för välsinnade personer i vårt land, jag säger vårt, ty jag är mycket god finländare. — Kära Baron. Adjö.

I mera uttryckliga ord kunde ej Mensjikov åtaga sig ansvaret för reskriptet.

v. Kothens hållning belyses också av hans svar 1850 såsom Viborgs läns guvernör på senatens förfrågan om finska språkets användande vid domstolarna och ämbetsverken. Han ansåg, att finska skrifter borde omedelbart mottagas vid underdomstolarna och de lägre administrativa myndigheterna. Detta vore dock endast egnat att »för ögonblicket» avhjälpa en överklagad brist, men tidsenliga förbättringar tarvades vid »inträffande allmännare kännedom av finska språket». [2]

---

[1] Brevet är i översättning infört i andra, finska upplagan av Th. Reins Snellmanbiografi. Det ingår även i svensk översättning och franskt original i förf:s Historiska Studier, sid. 314.

[2] G. Schauman, Styrelseåtgärderna rörande finska språket 1850. Sv. Litt. s:ts. i Finland Förh. o. upps. 30, sid. 43.

Friherre O. W. Klinckowström som också nämnts bland reskriptets upphovsmän tog avsked 1847 och avled 71 år gammal den 27 januari 1850, således nästan 1 ½ månad förrän Mensjikovs grundläggande brev av $\frac{23 \text{ februari}}{7 \text{ mars}}$ 1850, som innehöll förordningen, utfärdades. En direkt del i reskriptet kan han således ej haft. Han var i övrigt hemma i Sverge.

Presidenten i Wiborgs hovrätt C. G. Mannerheim var icke heller han vän till fennomanien, men ingrep dock direkt verksamt för finskan. I februari och mars 1850, då reskriptet utfärdades, vistades han i Petersburg, där han tog det slutliga initiativet till inrättande av professuren i finska språket vid universitetet och till åtgärden i mars 1850 för finska språkets användande vid domstolarna och ämbetsverken. Märkvärdigt nog synes han ej i Petersburg haft något att göra med förbudsåtgörandena. Han skriver: »Uti förordnandet angående finska böcker har jag platt ingen del.» Återkommen till hemlandet talade han med några medlemmar av finska litteratursällskapet i Viborg, vars ordförande han var, fann dem nedslagna och sökte trösta dem med de åtgärder till finskans förmån han själv genomdrivit: professuren i finska språket och förslaget om finskan vid domstolarna. J. R. Danielson skriver om hans brev, som publicerats av Georg Schauman, att de genomgås av en nästan skadeglad kyla, men detta kan jag ej finna. Han skrev till ministerstatssekreteraren Armfelt och ville ej i brev till honom klandra högsta maktens beslut. Han tillbakahåller sina egna känslor och meddelar endast om det intryck reskriptet gjort i Finland.

Det är ett genomgående drag i vår presslagstiftning under den ryska tiden, att den hade sina källor i Ryssland. När regimen skärptes i Ryssland, skärptes den även i Finland, och när den mildrades i Ryssland blev den även i Finland lindrigare. Detta gäller om förordningen av 1829, genom vilken censuren först inrättades i vårt land och det gäller även om förbudsreskriptet av 1850, som är helt och hållet ryskt till upphov och anda.

Censurförhållanden i Finland på 1850-talet.

Av

GUNNAR SUOLAHTI.

Under 1848 års revolutions stormiga tider, då man i Västra Europa svärmade för en genomgripande social reform på liberal och demokratisk grund, betraktade Nikolai I:s Ryssland fortfarande de traditionella förhållandenas oförändrade bibehållande såsom sitt ideal. Det är ju icke att undra över, att ett rike, vars befolkning på sin primitiva nivå ej tycktes äga nämnvärda behov eller förhoppningar, även officiellt representerade ett sådant ideal. Sålunda erkände Nikolais regering av människornas andliga behov endast det religiösa; det övriga betraktades som en utifrån inkommen smitta, som saknade grund i verkligheten, som blott framkallade missnöje och villervalla. Människornas materiella behov insåg den nog, men den trodde, att självhärskaren genom sina faderliga åtgärder bäst kunde sörja för dem.

I belysningen av denna uppfattning såg den eller åtminstone ville den för sina undersåtar visa förhållandena i riket. Även om dessa uppstod således en bestämd officiell uppfattning, en idealbild, som stod i lika skarp strid med de faktiska förhållandena som någonsin den bild, vilken samhällsforskarna och skriftställarna i Västra Europa på sitt håll givit av det demokratiska framtidssamhället. Och då denna senare idealbild, levandegjord i synnerhet genom den lysande franska litteraturen, sökte bemäktiga sig den bildade klassens sinnen i alla länder, gjorde den ryska censuren vad den förmådde ej allenast för att skydda allmänheten för denna, utan även för att inprägla hos densamma sin egen, officiella idealbild. Således en kamp emellan två en-

sidigt utformade ideal — en kamp på liv och död. Men av dessa två utgjorde den, som förhärligade framtidssamhället, en produkt av tidens mäktiga revolutionära anda och därför på sätt och vis den anfallande parten; den andra, som idealiserade de bestående förhållandena, var åter mycket mera artificiell, och därför svagare och liksom tvingad att intaga försvarsställning.

I dessa tecken verkade censuren även hos oss. I försvaret mot smittan från västra Europa använde den först och främst som rättesnöre den ryska förteckningen över förbjudna böcker. Denna omfattade naturligtvis en hop franska romaner, som hädade det dåtida samhället, sedlighetsbegreppen och religionen, sådana som Eugène Sues, Paul de Kocks, Victor Hugos, Balzacs, Févals, till och med några av Alexander Dumas' arbeten — av de tyska voro bl. a. Auerbachs byberättelser och Hauffs »Phantasien im Brehmer Rathskeller» uppförda på listan över förbjudna böcker —, de flesta politiska flygskrifter, en stor del av den historiska litteraturen, i synnerhet den, där revolutionära rörelser behandlades eller där det förekom ofördelaktiga häntydningar på ryska förhållanden. Förbjudna voro t. ex. Lamartines Girondisternas historia och 1848 års revolutions historia, Thiers' historia över Napoleon samt konsulatet och kejsardömet. Det var således meningen att lämna en väsentlig del av samtidens bästa andliga produktion utanför allmänhetens kunskapssvär. Men dessutom sörjde våra inhemska censurfunktionärer för, att den rikssvenska litteraturen, som hade en riklig spridning i vårt land, blev utgallrad i samma anda. Av historiska arbeten förbjödos t. ex. Adlersparres Tidstavlor 1809 och 1810 för dessas demokratiska ton samt fältmarskalk Tolls biografi för de däri för Ryssland och dess armé förekommande oförmånliga omdömena; flere av de skandinaviska tidningarna och periodiska publikationerna beslagtogos, bl. a. den mycket lästa »Ställningar och förhållanden» för dess fördärvliga anda. T. o. m. ända därhän sträckte sig censurens omtanke om helighållandet av all auktoritet, att en samling riksdagsbrev från Stockholm bannlystes, emedan i dem svenska kungen och kungavärdigheten förlöjligades, en för övrigt som oskyldig erkänd broschyr »Cateches för flickor eller de tio kärlekens bud» åter fördenskull, att däri lättsinnigt hade använts de heliga tio buden

som modell för en skämtsam framställning. I synnerhet ville man skydda den för intryck mottagliga ungdomen mot andlig smitta, och då censuren alltförväl kände dess farliga lust att kring bålar sjunga ömtåliga sånger, förbjöd den även en mängd studentsånger, såsom t. ex. den i Göteborg år 1850 tryckta samlingen »Studentens glada lif eller den politiserande, philosopherande, majfirande, serenadgifvande, sexande, laborerande och poculerande ungdomen.»[1]

Och i samma avsikt, som censuren vakade över böcker, höll polisen uppsikt över resande som anlände från utlandet. Knappast kan detta officiella förmynderskap med dess isoleringssystem bättre karakteriseras än genom en erinran om ett förslag av generalguvernörens hantlangare f. d. studeranden Ekbom av år 1855: Åbo gymnasium borde överflyttas till Tavastehus, emedan gymnasieungdomen här vore bättre skyddad, än i en sjöstad, där den på mångfaldiga vägar sög i sig lättsinniga politiska funderingar och utopiska drömmar. För att göra uppsikten effektivare vore det bra, menade han, att även dit överflytta biskopssätet från Borgå.[2]

Men lika viktigt som förhindrandet av smittan, ansågs bevarandet av det officiella idealets renhet. Allt, som stred emot detsamma, borde hindras att komma till offentligheten, allt slags kritik och tal om missförhållanden var förbjudet. Allmänheten skulle bibringas den uppfattningen, att sakerna icke kunde ordnas på mer än ett enda sätt, på det, som styrelsen föreskrivit. Redan år 1849 hade generalguvernören meddelat vederbörande till ledning, att inga som helst till regeringen adresserade förslag, rekommendationer eller råd finge tryckas, ej heller omdömen därom, huruvida dess åtgärder voro till fördel eller icke. Då Morgonbladet i maj samma år företog sig att publicera ett utdrag ur förslaget till ny kyrkolag, sände generalguvernören en varning till Frenckell et Son, som då hade utgivningsrätten till nämnda blad, meddelande på samma

[1] Censurcomittens protocoller 1849—1854, Censuröfverstyrelsens akter 1850—1854. Finska statsarkivet.

[2] Pehr A. Ekbom till generalguvernören den 7 mars 1857. Generalguv. handlingar 1855, N:o 4. Finska statsarkivet.

gång, att han genast skulle indraga bladet, om sådant ännu inträffade.[1]

Som prov ännu några exempel. I november 1851 kunde t. f. generalguvernören Rokassowskij ondgöras över, att man tilllåtit tidningarna i Helsingfors och i synnerhet Morgonbladet, att med opassande ord klandra allmänandan hos stadens borgerskap samt industrins tillstånd därstädes; i december åter däröver, att Helsingfors Tidningar oroat allmänheten genom att berätta att rabies visat sig hos hundar, ehuru polismästaren i sina rapporter ingenting visste därom: epidemier borde tidningarna ej få omnämna, innan vederbörande kungjort desamma. I alldeles samma anda fästes censurens uppmärksamhet vid en av Suometar publicerad och sedermera även av Morgonbladet lånad uppsats av år 1853, vari prästvalen och sockenstämmorna skildrades på ett förklenande sätt, och strax därpå vid en annan artikel, benämnd »En lärande berättelse», i vilken författaren klagade över gymnasieungdomens dåliga vanor och vilken således ej bort offentliggöras, emedan allmänheten därav fick en ofördelaktig uppfattning om förhållandena i landets läroverk.[2]

Naturligtvis skyndade de lägre myndigheterna att efterkomma de föreskrifter som kommit från högre ort. Och om även den finskspråkiga pressen kringskars ännu mera än den svenskspråkiga, har väl i stora drag följande dåtida skildring sin tillämpning på vardera:

»Olyckshändelser, våldsbragder, lagbrott, o. dyl. äro sällan i censurens smak, äfven om de tilldragit sig eller blifvit begångna i fremmande länder eller ock följt af tingens naturliga ordning. Sålunda har det händt, att dylika underrättelser blifvit strukna, som t. ex. om timad mordbrand i Skåne, underslef och sjelfmord i England, furst Paschkevitschs' död (efter »Ryska Invaliden»), kringgående af bränvinsförfattningarna i Sverige, slagsmål mellan lönnbrännare och kronobetjeningen dersammastädes, obotfärdighet och halstarrighet hos till döden dömda brottslingar i Norge, mordförsök mot kejsar Napoleon, skralt helso-

[1] Censurcomittens protocoll d. 20 juni och 28 augusti 1849. Finska statsarkivet.

[2] Censurcomittens protocoll d. 19 november och 20 december 1851, d. 13 maj och 22 oktober 1853. Finlands statsarkiv.

tillstånd hos senast aflidne konungen af Preussen m. m.» I februari 1853 gav generalguvernörsadjointen censuren anmärkning därför, att i Suometar råkat insmyga sig en notis om ett brodermord i Leppävirta. Väl kan således en uppgift i censurkalendern vara sanningsenlig, att i Oulun Viikkosanomat år 1853 som opassande utstrukits en så lydande uppgift: »I går inträffade en olycklig händelse till varning för både föräldrar och barn. En liten dotter drunknade i älven vid stadens kvarn. Barnet kunde ej mera, efter upptagningen från vattnet, återkallas till livet.» Detsamma gäller samma blads skildring av skördeutsikterna nämnda år: »Höväxten är på högre liggande ängar dålig, men på lägre vacker» som ändrades på föranstaltande av den lokala censorn så att den fick formen: »Höväxten är på högtbelägna ängar, såsom även på de lägre, vacker.»[1]

Idealbilden av de bestående förhållandena stod i sådana fall redan i alltför skarp kontrast till fakta, som voro för alla kända, ja till hela livets verklighet. Den höll på att forma sig till en vrångbild, den ingen trodde på.

2.

Då den officiella uppfattningen om den hävdvunna samhällsordningens förträfflighet på detta sätt omhuldades, förstår man, att förmynderskapet tillstramades såsnart det okunniga, på överheten blint litande lägre folkets kunskapskrets var i fråga. Myndigheterna hade den uppfattningen, att folket borde vårdas och uppfostras av ståndspersonerna, speciellt tjänstemännen, nära nog såsom barn uppfostras av äldre folk. Folket skulle utan vidare omgångar mottaga den handledning det erhållit, och det lämpade sig icke för det att ödsla sin arbetstid på onödigt reflekterande och läsande. Dess kunskapsmått skulle således bibehållas vid ett mindre omfång, dess synkrets förbli mera begränsad än överklassens. Och då det föll sig så bra, att denna olärda allmoge hade sitt eget språk, finskan, tycktes det

[1] Censurkalender, sid. 142—143 och 147. — Censurcomittens protocoll den 20 februari 1852. Finlands statsarkiv.

naturligt, att man förhöll sig till litteraturen på dess språk annorlunda än till herrskapsfolkets litteratur, den svenska.

Men under senare tider hade den fennomanska rörelsen sökt att blanda bort dessa naturliga förhållanden. Regeringen hade i början ansett denna rörelse jämförelsevis ofarlig med dess 'romantiska fantasier', den hade t. o. m. uppenbarligen gynnat densamma, i hopp om att på detta sätt småningom fjärma vårt lands bildade klass från dess gamla moderland Sverige, där det börjat framträda kraftiga liberala och demokratiska strävanden, som mycket mer hade fäste i faktiska förhållanden. I sina förhoppningar hade regeringen dock illa misstagit sig. Den märkte, att det yngre fennomansläktet på allvar företog sig att göra det finska språket till ett kulturspråk samt sålunda avlägsna den skyddande språkliga skillnaden mellan över- och underklass. Detta strävande kunde bliva desto mera ödesdigert, som läskunnigheten och intresset för läsning i vida kretsar höll på att tillväxa. Förmodligen hade vårt lands ekonomiska förkovran under föreningen med det stora Ryssland, vilken förkovran av självhärskaren medvetet befrämjats för att göra vårt folk förnöjt och därmed troget mot den ryska regeringen, även den skapat betingelser för det tillväxande kulturintresset. Åtminstone öppnades talrika nya boklådor och tryckerier, och av allt att sluta visade sig flere av dessa som lönande affärsföretag. Under de första åren av 1850-talet beviljades i Helsingfors redan de fjärde, i Viborg de tredje bokhandelsrättigheterna, och egen bokhandel fingo även sådana avlägsna landsortsstäder, som Lovisa, Villmanstrand, Joensuu, Kristinestad, Jakobstad, Nykarleby, Brahestad och Kajana. Särskilt voro fennomanerna Tikkanen och Kellgren ivriga bokhandlare, drivande affär bl. a. i Helsingfors, Viborg, Borgå och Fredrikshamn. Och yttermera började man från och med slutet av 1840-talet, för det mesta på initiativ av unga studerande, anlägga skolor och lånebibliotek i landsortssocknar.[1]

---

[1] Censuröverstyrelsens brevböcker 1850—1854. Finlands statsarkiv. — Om anläggandet av lånebibliotek bl. a. Suometars årgångar från slutet av 1840-talet och från 1850-talet, samt Viljo Hytönen, Kansallinen heräysaika viime vuosisadan puolivälissä ja kansansivistystyö II, Kansanvalistus 1917, n:o 2.

Ledningen av allmogen höll således redan på att glida från tjänstemannakåren till fennomanernas klick, som till stor del bestod av oansvarig ungdom. Oaktat all isolering hade denna ungdom till på köpet börjat tillägna sig västeuropeiska liberala och demokratiska idéer, således just den världsuppfattning, mot vilken Nikolai I:s regering förde krig på liv och död. Sålunda kunde man i ryska regeringskretsar tala om, huru stridigheterna mellan finnar och svenskar hade börjat utvecklas till en konflikt mellan den lägre befolkningens och aristokratins målsmän, huru Finska litteratursällskapets män redan fantiserade om samma betydelse och ära, som de tyska professorerna hade vunnit i parlamentet i Frankfurt, och huru de dolde sina verkliga syftemål så sorgfälligt, att man blott med tillhjälp av ett väl organiserat spionerisystem kunde hålla uppsikt över dem samt i tid vidtaga motåtgärder. Själva litteratursällskapet hade anmodat personer att nedskriva reseintryck om förhållandena i landet från sina sagoinsamlingsresor. Och vad som var det värsta, man icke allenast utspridde bland folket masstals billiga ströskrifter, som kostade några kopek, och stiftade sällskap med lika låga medlemsavgifter, utan hade man t. o. m. bildat ett bolag för tryckande av översättningar till finska av de nyaste utländska skönlitterära arbetena, bl. a. Eugène Sue's romaner. Visserligen hade bolaget stiftats som det synes i förhoppning om affärsvinst och ej i politiskt syfte, men även sålunda medförde det, såsom regeringen tyckte, dubbel skada: för det första vandes den finska allmogen, som dittills läst blott på söndagarna och även då endast religiös litteratur, vid onyttig lektyr och för det andra försvårade det censurförhållandena, då knappt i hela landet kunde påträffas personer, som ägde en så omfattande bildning, att de förmått censurera litteratur av detta slag, icke blott med fästat avseende vid enskilda meningar, utan även vid den allmänna riktning, som arbetena representerade.[1]

Ett bolag, stiftat för tryckande av romanöversättningar till finska, hade således kommit måttet för regeringens tålamod

[1] Memorial över orsakerna till censurvägran, som bilaga till Fischers skrivelse till generalguvernören av d. $^{12}/_{24}$ januari 1854. Generalguvernörens hemliga handlingar 17, N:o 369. Finlands statsarkiv.

att rinna över. I själva verket hade Sven Gabriel Elmgren våren 1849 inlämnat stadgar för ett sådant bolag till censurkomiténs stadfästande (»Stadgar, antagne af ett bolag för Finsk skönlitteratur») och ryktet visste verkligen förtälja, att bolaget hade för avsikt att utsprida bland det olärda folket bl. a. de fruktade franska romanerna, speciellt sådana av Eugène Sue.[1]

3.

Regeringen parerade genom att på framställning av generalguvernör Menschikoff publicera den kända censurförordningen av den 8 april 1850, uti vilken det förbjöds att på finska låta trycka annat än religiös och ekonomisk litteratur. Det allerhögsta beslut, som låg till grund för denna förordning meddelades censurmyndigheterna genom generalguvernörens försorg redan långt förrän förordningen emanerade, och av tjänstenit beslöt censurkomitén genast efter erhållen kännedom därom, den 13 mars, att tillsvidare förbjuda boklådorna i Helsingfors att sälja »andra i deras lager befintel. böcker, brochyrer, periodiska och andra skrifter på finska språket, af hvad form och omfång de vara måga, än sådana, som både till anda och uttryck hafva antingen religiös uppbyggelse eller ekonomisk undervisning till uteslutande ändamål.» På samma gång skulle även subskription på annorlunda beskaffad finskspråkig litteratur förbjudas, och liknande föreskrifter beslöt man likaså avsända till landets övriga städer genom förmedling av censorerna och magistraterna i dessa.[2]

Denna åtgärd av överdrivet tjänstenit måste visserligen återkallas, då förordningens ordalydelse blev bekant. Det var icke meningen att förbjuda försäljningen av därintills utkommen finskspråkig litteratur, icke ens av nya upplagor av sådan. Antalet ämnen, som den tillåtna litteraturen fick behandla, var

[1] Censurcomittens protocoll d. 17 juli 1849. Finlands statsarkiv. Georg Schauman, Styrelseåtgärderna rörande finska språket 1850. Svenska litt. sällsk:s Förhandlingar och uppsatser 30, sid. 14 och följ.

[2] Censurcomittens protocoll den 13 mars 1850. Finlands statsarkiv.

rikligare, än censurkomitén antagit, ty utgivandet av finska hävder, sagor och även folksånger var tillåtet. I stället gällde förbudet alldeles speciellt romaner, både som original och översättningar, alla politiska nyheter samt berättelser om utomlands förövade brott; även utgivandet av finskspråkiga läroböcker gjordes beroende av särskilt nådigt tillstånd. Och för att gemene man på grund av dessa föreskrifter desto säkrare skulle förskonas för fördärvliga inflytelser, förbjöd Menschikoff censurkomitén att bevilja imprimatur åt varje broschyr, som till omfånget var mindre än fyra tryckark, (då dylika i följd av sitt pris och sin storlek framför allt hade spridningsmöjligheter), innan den underställts generalguvernörsadjointens godkännande. [1]

Som tillägg till dessa föreskrifter utfärdade t. f. generalguvernören den 4 maj speciella förhållningsregler för den finskspråkiga pressen, uppräknande punkt för punkt, av vilken beskaffenhet innehållet däri finge vara. Främst nämndes uppsatser, som gällde finska språkets grammatik och ordförråd, om man ock på samma gång över huvud varnade för publicerande av uppsatser i form av recensioner. Därpå följde notiser om välgörenhetsinrättningars och -föreningars verksamhet, till vilka notiser dock icke fick bifogas några som helst reflexioner, än mindre antydningar om petitioner om understöd, vilka regeringen avslagit; vidare officiella meddelanden om utnämningar, befordringar, avsked och belöningar; berättelser om märkvärdiga naturfenomen och olyckshändelser, som föranletts av ovarsamhet, såsom officiellt kända eldsvådor m. m., som på samma gång kunde tjäna som varning. Förteckningen slutar med torgpris och bokhandelsannonser om godkänd finskspråkig litteratur. Med ett ord, den finskspråkiga pressen skulle bibringas ungefär de allmänna tidningarnas karaktär. [2]

Dessa talrika föreskrifter tala ett någorlunda tydligt språk. Allmogen skulle fortfarande isoleras och hållas under förmynderskap. I detta hänseende motsvarade de ryska myndigheternas uppfattning i stora drag uppfattningen hos vårt lands gamla

[1] Censurcomittens protocoll d. 16 april 1850. Finlands statsarkiv.
[2] Censurcomittens protocoll d. 15 maj 1850. Finlands statsarkiv.

svensksinnade tjänstemannaklass, om ock den senare i allmänhet, och ända till de högsta spetsarna, tyckes ha ansett förbudsbestämmelserna överdrivna och därför okloka. Utvecklingen av den finskspråkiga, på inhemsk botten uppvuxna allmogekulturen var det dock icke meningen att hämma, och således ej heller att tillintetgöra det äldre fennomanska kulturarbetet, så till vida som detsamma hänförde sig till utforskandet och bekantgörandet av denna kulturs skatter, även om detta skedde på allmogens eget språk. Speciellt ville man understryka detta genom att samtidigt upprätta professuren i finska språket, varjämte man genom att börja bereda rum för folkspråket vid domstolar och ämbetsverk tillmötesgick ett önskningsmål, som länge närts av fennomanerna[1]. Regeringen hade således icke helt och hållet övergivit sin förra vänliga hållning gemtemot fennomanin. Dess senaste åtgärd var i själva verket riktad mot fennomanernas yngsta generation, de s. k. »jungfennomanerna», vilka önskade utveckla den finskspråkiga nationalbildningen på modärn västeuropeisk grund samt med tillhjälp av denna överbygga det djupa svalget mellan över och underklassen, eller med andra ord kännbart rubba den traditionella samhällsbyggnaden. Jungfennomanerna ansågos av många av det äldre släktet, närmast naturligtvis den gamla svenska tjänstemannakåren, som avgjorda revolutionärer, »jakobiner» och »kommunister», men även inom de äldre fennomankretsarna funnos sådana, som ogillade deras »fanatism». Härmed voro naturligtvis de ryska myndigheterna på det klara. Intet under således, ifall Menschikoff förutsatt, att han skulle få medhåll av vårt lands talrika konservativa element vid försöket att återställa förhållandena sådana de varit ännu för 10—15 år sedan. Men alltför mycket av det ryska enväldets och den slaviska raskaraktärens hänsynslöshet vidlådde hans åtgärd, och han kände icke nog förhållandena i Finland för att förstå att han skjutit över målet.

Oaktat föreskrifternas noggrannhet blev naturligtvis mycket beroende av deras tillämpning i särskilda fall, i synnerhet av

---

[1] E. N. Setälä, Suomen kieli Suomen yliopistossa ennen vuotta 1851. Valvoja 1901, sid. 415—416.

bruket av den generalguvernören tilldelade avgöranderätten. I början handhades denna på det strängaste. Flere fullt oskyldiga finskspråkiga s. k. »*arkvisor*» förbjödos, vilka ej kunde anses som egentliga folkdikter, såsom »Vem suckar där i skogen så djupt», »En alldeles ny visa om den besynnerliga fisk, som nyligen blivit sedd i trakten av staden Marseille i Frankrike», »Tre nya och vackra sånger: 1:o Wilhelm och Emma, 2:o Alfred och Amanda, 3:o Den övergivna försmår den som övergivit henne.» Likaså en av J. W. Murman till finska översatt liten obetydlig novell »Gottfrid eller den lilla Eremiten, av Genovevas författare»; icke ens »Träkorset eller läsning för barn och äldre», som varit intagen i Suometars spalter, fick i särtryck utgivas, emedan denna berättelse ej kunde räknas bland andaktsböcker. Enligt generalguvernörens mening var det ett förbiseende, att stycket fått ingå ens i Suometar. T. o. m. en broschyr som »Arbetslöshet och flit», som dock avsåg ekonomisk förkovran, blev utan imprimatur, och då man anhöll därom för en berättelse om en sagoinsamlingsfärd i Norra Tavastland, avslog generalguvernören denna anhållan erinrande om, att »sagor och sagoinsamlares reseskildringar äro två skilda saker.» [1]

Det blev beroende på godtycklig tolkning, vad som skulle anses som lärobok, vad ej. Som sådana godkändes t. ex. en svensk grammatik för nybegynnare samt »Käsikirja Miehistölle Suomen Tarkka-ampuvassa Miehistössä» samt en mängd barnböcker, såsom »Joutilaisia juttuja lapsille leikiksi ja opiksi», »Hyödyllisiä ja huvittavaisia lukuja illan vieteksi lapsille ja heidän ystävillensä» och »Luonnonkirja kotona ja kouluissa luettava». Men ännu mot slutet av år 1853 avböjdes en finsk översättning av Cornelius Nepos, försedd med latinsk ordbok, emedan den ej vore en egentlig lärobok. [2] Och ej heller andra delen av den av Antero Warelius författade naturvetenskapliga läseboken »Enon opetuksia luonnon asioissa» lät man komma till offentligheten. Emedan arbetet ej kunde hänföras till småskrifterna, hänsköts saken ej ens till generalguvernören. Det avböjande utlåtandet motivera-

[1] Censurcomittens protocoll d. 27 juni 1850, 15 januari, 16 april, 21 maj och 25 september 1851. Finlands statsarkiv.

[2] Censurcomittens protocoll d. 20 december 1851, 19 maj, 21 juni, 21 augusti och 24 november 1852. Finlands statsarkiv.

des av referenten, medlemmen i Censurkommittén Molander därmed, att arbetet icke innehöll tillämpningar av naturvetenskapen i praktiken, och sålunda icke kunde avse ekonomisk nytta, och ej heller kunde betraktas som lärobok, emedan det enligt Cuvier m. fl. mest rörde sig på allehanda spridda specialområden. Vidare ansågs bokens anda fördärvlig, enär det i förordet talades om den finska litteraturens framtid och emedan författaren uppmanade till seghet, om än svårigheter tilstötte. Litet längre fram bevisade han otillräckligheten av blott religiös läsning, på ett annat ställe åter fanns en egendomlig jämförelse mellan dem, som tjänade hedningarnes högsta väsen och härskarens underlydande tjänsteman såsom länsmän, fiskaler och skattskrivare, vilka hålla folket i tukt, o. s. v. Om arbetets öde kunde sålunda intet tvivel råda.[1]

Ännu sämre gick det med Gottlund, då han försökte publicera sin egendomliga disputation för professuren i finska språket, med titeln »Jumalasta ja hänen monenmoisesta nimittämisestä» o. s. v. Först hade han framställt den för universitetets historisk-filologiska sektion för erhållande av trycknings- och disputationstillstånd. Men fakulteten fordrade tillståndsbevis av censuren, och då arbetet färdigtryckt slutligen kom i censurkomiténs händer, befanns det omöjligt att godkännas på grund av senaste pressförordning, varförutom den befanns innehålla ställen, som av censorn, prof. Aminoff, något tidigare underkänts. Det hela resulterade i tryckfrihetsåtal och kännbara böter.[2]

Men då det gällde finska litteratursällskapets utgivningsverksamhet, visade censuren, så sträng den än var, sällskapets strävanden ett slags välvillig uppmärksamhet. Sålunda försökte censorn Molander rädda den finska översättningen av den första sången i Runebergs Älgskyttarne, som var avsedd att införas i »Suomi», för den vackra anda som däri kom till synes och emedan den utgjorde resultatet av en av sällskapet redan före censurförbudet given tävlingsuppgift. Censurkomitén vågade

[1] Censurcomittens protocoll av den 27 juni 1850. Finlands statsarkiv.

[2] Universitetets filosofiska fakultets protokoll den 22 november 1850. Universitetsarkivet. Censurcomittens protocoll av den 17 december 1850 samt flere handlingar berörande pressfrihetsåtalet bland censuröverstyrelsens handlingar. Finlands statsarkiv.

dock icke avgöra saken på egen hand, utan hänsköt den till generalguvernören, som gav ett avböjande utslag, emedan dikten icke var ett orginal, utan en översättning till finska. Men på samma gång fick censuren en vink att framdeles på nytt vända sig till generalguvernören, om sällskapet rekommenderade sådant till tryckning, dock endast på det villkor, att det gällde en fullständig diktpublikation och icke en enskild dikt. (För jämförelses skull må anföras, att generalguvernören icke skulle ha tillåtit tryckandet av Runebergs dikt »Döbeln vid Jutas» ens på tyska i en periodisk publikation, ehuru den genom censurens oförstånd lyckades insmyga sig i Snellmans Litteraturblad). [1]

Däremot erhöll Yrjö Koskinens »Kertomus Hämeenkyrön pitäjästä», om vars tryckande i »Suomi» litteratursällskapets ordförande Gabriel Rein anhållit redan vid slutet av år 1851, censurens godkännande, med uttrycklig hänvisning till det för sällskapet nådigt stadfästa verksamhetsprogrammet. Och småningom började man även annars tolka censurförbudet lindrigare. Man tillskrev denna lindring såväl censorn, prof. Baranowskij som t. f. generalguvernören Rokassowskij, som erhöll friare befogenhet sedan Orientaliska kriget mot slutet av år 1853 utbrutit och Menschikoff blivit förordnad till överbefälhavare på Krim. Det är även uppenbart, att ministerstatssekreteraren Armfelt skyndat att begagna sig av förbättringen i situationen för att erhålla kejsarens bifall till förbudets lindrande i praktiken. [2] Men av allt att döma ha de finska författarna själva sin andel i detta gynnsamma resultat. Så berättar Tikkanen i brev till Ahlqvist i början av oktober 1854:

»För censuren har jag ansatt generalguvernören nästan varje vecka och nu fått honom att lova, att i nästa månad fara till Petersburg, och då hos K(ejsaren) anhålla om vårt språks befriande. Därhän har saken bragts, att ingen kan annat än beklaga och hoppas att saken fås ändrad. — Månne jag har omtalat, att

---

[1] Censurcomittens protocoll den 14 november 1850, 15 januari och 20 december 1851. Finlands statsarkiv.

[2] Censurcomittens protocoll d. 20 december 1851. Finlands statsarkiv. Georg Schauman, Styrelseåtgärderna rörande finska språket år 1850. Svenska litt. sällskapets Förhandlingar och uppsatser 30, sid. 49 och följ.

jag i augusti skrev till Aminoff ett ilsket brev, däri jag riktigt i hårda ord utfor mot förordningen om mordet på vårt språk: att Törnqvist (censurkomiténs ordförande) för att på en gång förgöra mig sände mitt brev till General-Guvernören, där saken dock ändrade sig till nytta för vårt språk. Genom ansökningar och petitioner har jag även besvärat G.-guvernören, och för att helt och hållet slippa mig lovade han slutligen avbryta hela saken och avgöra den genom en anhållan om fullständig frihet.»[1]

Att sluta härav har Tikkanen redan i augusti 1854 genom sitt brev till Aminoff bragt saken å bane. Och i ett annat brev av den 8 september, däri han hos censorn beklagar sig över att ej i Suometar fått ingå en uppsats om Abbas pascha och upproret i Spanien, ehuru den ingått i tidningen Sanomia Turusta, skriver han bl. a.: »Dessutom är det, så är mig från högre ort tillkännagifvet, Finlands Censorer förbehållet att oförmärkt och småningom lossa på nesliga band, som nedsätta det trogna Finska folkets språk under Ziguenarens och andra dylika stammars tungomål, då regeringen ej kan offentligen återtaga Furst Menschikoffs förordning och sålunda smärta honom, hvaremot man anför att ingen Censor sedan H. K. M:stäts härvaro fått någon såkallad skrapa i och för de Finska tidningarne. Derjemte vet jag, som nyligen återkommit från Savolaks, att berättelserne om Abbas Pasja (i Suometar enl. F. A. T.) och upproret i Spanien äfvensom alla andra händelser komma, g(enom) Präster, Klockare Länsmän till vårt folks vetskap och vanställas såsom vanligt och genom muntlig meddelelse.»[2]

Den 21 oktober upphävdes i all stillhet den förbudsförordning, som varit riktad mot den finska litteraturen, och denna litteratur ställdes i gengäld under censurens stränga uppsikt. Av dess produkter, vilka i åratal legat i sina författares gömmor, började flere nå fram till offentligheten, t. ex. våren 1855 den finska översättningen av Cornelius Nepos med ordbok och följande vårvinter andra delen av Varelii arbete »Enon opetuksia luomisen töistä.»

[1] Tikkanen till Ahlqvist d. 17 oktober 1854. Finska litter. sällsk. arkiv.

[2] Tikkanens brev av den 8 september 1854. Generalguvernörens hemliga handlingar, 17, n:o 369. Finlands statsarkiv.

Skolundervisning och filantropi på Sveaborg under svenska tiden.

Av

JOHN E. ROOS.

De svenska fortifikationsexperternas småningom mognande plan att på de skogbevuxna Vargskären bygga upp ett starkt fäste till Sveriges och Finlands värn hade under Ehrensvärds säkra ledning förverkligats. År efter år hade stora delar av Finlands indelta armé från sina rotar dragit ned till Helsingfors för att lägga hand vid de allt vidlyftigare befästningsarbetena, och kommenderingar av svenska regementen togo verksam del i det stora verket. Inom få år kunde Gustafssvärd, Vargön och Svartöarna uppvisa bastioner och redutter, som snillrikt inpassade i den brutna terrängen gjorde Sveaborg till en för dåtida förhållanden förstklassig sjöfästning. År 1750 hade Vargskären erhållit sitt nya, stolta namn, och samtidigt begynte man tänka på att skaffa det nya fästet en fast garnison. Redan under sommaren 1751 hade en del av generalmajor Gustaf David Hamiltons värvade infanteriregemente [1] kommenderats till arbete på Sveaborg, och den 20 mars 1753 gav konungen order om hela regementets förflyttning till fästningen. Soldaterna fingo rätt att medtaga hustrur och barn, och dessa medgåvos fri skjuts och förplägning under färden till embarkeringsorten Karlskrona, under överfarten till Finland och under de första fjor-

[1] De värvade regementena bytte vanligen namn lika ofta som de bytte chefer. Regementet ifråga kallades först efter sin upphovsman Hamiltonska regementet, sedan Liljesvärdska regementet, därpå Hertig Fredrik Adolfs regemente och sist Enkedrottningens livregemente, vilket namn det behöll ända till sin upplösning vid Sveaborgs kapitulation år 1808.

ton dagarna i detta land.[1] Denna truppformation blev sedan, blott med ett kortare avbrott 1757—1762, i mer än ett halft sekel garnisonsregemente på Sveaborg. — Det andra egentliga garnisonsregementet i fästningen var det s. k. Cronhjelmska regementet, som uppkallades efter sin chef greve Johan Cronhjelm.[2] Av detta regementes två bataljoner förflyttades dock snart den ena till Svartholm — från år 1762 såsom fast garnison —, så att endast en bataljon kvarstannade på Sveaborg. — Till den ständiga garnisonen hörde ännu manskapet på Arméens flotta, Ehrensvärds andra stora skapelse vid sidan av Sveaborg. Sedan Kungl. Majestät den 18 oktober 1756 stadfäst förordning om inrättande av denna nya skärgårdsflotta, ökades den hastigt genom nybyggnader och tarvade en talrik bemanning. Redan Ehrensvärds första förslag hade upptagit för eskadern vid Sveaborg fyra fregatter, två pråmar, trettio galérer, fem hästgalérer och fyra rekognosceringsslupar. Det var således ingalunda fåtaliga marintrupper, som under växlande decennier vistades inom fästningens murar.

Varje truppenhet hade sina ordinarie prästmän, och det var deras uppgift att vårda sig om tillgodoseendet av garnisonssoldaternas andliga krav. På fästningens öar växte emellertid upp en allt större skara barn av båda könen, som blev i fullkomlig avsaknad av all annan undervisning än den prästerna i församlingslivet kunde meddela. Här fanns en tacksam uppgift för envar som ville främja folkundervisning och upplysning.

På Sveaborg funnos vid denna tid några män, som med varmaste intresse följt med sin tids vaknande strävan för filantropiska idéers förverkligande. De alltmer utbredda frimurarordnarna, som vid sidan av sina mystiska ceremonier varmt ivrade för humanitär verksamhet, hade talrika medlemmar bland arméns officerare och tjänstemän. Tre personer böra i detta sammanhang nämnas framom andra: Augustin Ehrensvärd, före-

---

[1] Regementshandl. i Finlands Statsarkiv. Vol. N:o 12. Kungl. brev till regem. $^{26}/_{6}$ 1751, $^{19}/_{3}$ 1753, $^{20}/_{3}$ 1753, $^{9}/_{4}$ 1753, $^{10}/_{4}$ 1753.

[2] Efter Cronhjelms befordran $^{25}/_{2}$ 1762 kallades regementet efter sin nya chef »Björnbergska regementet», sedan i tur och ordning »Saltzaska», »Skytteska», »Flemingska», »Stackelbergska», och slutligen »Jägerhornska regementet».

löpare i mer än ett avseende, greve Johan Sparre, kommendant på Sveaborg efter Gustaf III:s revolution, och regementspastorn vid Cronhjelmska infanteriregementet, mag. Eric Stigzelius, vars donation av år 1777 lade grunden till barnskolan på Sveaborg.

Alldeles utan undervisningsanstalter hade Sveaborg dock ej varit. Kort efter skärgårdsflottans uppsättande hade Ehrensvärd gått i författning om inrättande av en s. k. skeppsgosseskola, som skulle uppfostra kunniga ynglingar för hans nya flotta. Konungens bifall utverkades lätt, och sålunda kom redan före den större barnskola, varom denna uppsats huvudsakligen skall handla, till stånd ett läroverk av annan art, en förberedande fackskola för flottans blivande officerare. Den mottog till en början 80 skeppsgossar, vilka undervisades av en lärare i enlighet med ett fastställt reglemente. Eleverna inmönstrades i flottans rullor såsom ett särskilt s. k. skeppsgossekompani.[1] År 1770 bestämdes, att kompaniet skulle omfatta endast 30 gossar, men i början av 1800-talet utvidgades skolan på nytt. Initiativet härtill togs av Sveaborgs sista kommendant C. O. Cronstedt, som redan 1790 utnämnts till chef för Sveaborgs eskader och efter ett kortare avbrott, ägnat andra uppgifter, år 1792 återtog detta befäl. Etthundra skeppsgossar skulle hädanefter mottagas i kompaniet, och tvenne lärare anställdes för att sköta om undervisningen.

Det är typiskt för tiden att första läraren ansågs böra vara en prästman, anställd vid eskadern. Han skulle undervisa i den högre av skolans tvenne klasser med läroämnen av så olika art som kristendomskunskap, geometri, räkning, fäderneslandets historia och geografi. Den andra läraren förestod skolans lägre klass och meddelade undervisning i innanläsning, lilla katekesen och skrivning. Han uppbar i lön 75 riksdaler årligen, medan förste läraren fick 50 riksdaler förutom sin årliga prästavlöning.

[1] Ehrensvärd hade såsom initiativtagare till Sveriges första verkliga militärläroverk, artilleriskolan gjort rika erfarenheter angående militär fackuppfostran. Skeppsgossekompaniet är tydligen bildat efter mönster av kadettkompaniet vid Kungl. Artilleriregementet. — Sekreta utskottshandl. i Sv.riksarkivet. Jmfr. även J. Rosengren, Aug. Ehrensvärd, sid. 7 f.

Cronstedts reglemente fördelade undervisningen på två terminer. Vårterminen började den 13 januari och slutade den 30 april. Höstterminen vidtog den 1 september och pågick till den 12 december. Vid terminernas slut, alltså tvenne gånger om året, hölls offentlig examen. Den förrättades av lärarna, men stod under kontroll av officerskåren, representerad av en regementsofficer (tjänstgörande överste, överstelöjtnant eller major), en kapten, en subalternofficer, skeppsgossekompaniets egna officerare och regementsprästen vid flottan. Skolans utdimitterade elever hade sedan rätt att åhöra föreläsningarna för underofficerarna. — Det närmaste syftet med denna skola är klart. Den skulle skaffa flottan dugligt underbefäl. Men skolplanen hade, såsom valet av läroämnen visar, en vidare tanke till grund. Den skulle, såsom det vackert heter i reglementet, hos skolans ungdom »inplanta vördnad för religionen, kärlek till fosterlandet, en varm känsla för dygden och den manliga ståndaktighet, varmed en krigsman bör möta farorna och döden.»

Av annan art var den skola, vars närmaste upphovsman var regementspastorn Eric Stigzelius. Denne donerade den 30 december 1777 6,000 daler kopparmynt eller 333 ⅓ riksdaler specie såsom grundplåt för en barnskola på Sveaborg. Denna summa hade han, enligt egen utsago i donationsbrevet, under 20 års tid hopsparat av sin lön. För att förstå denna vackra, på personlig uppoffring fotade donation och för att fullt uppskatta dess framträdande, vilja vi stanna ett ögonblick för att se oss om bland tidens pedagogiska strävanden.

Det är först det 19:de århundradet förbehållet att med full rätt kallas folkbildningens sekel. Vid dettas början framträdde Pestalozzi såsom nya idéers banérförare. I en folkuppfostran nedifrån och inifrån såg han ett botemedel för samhället. Och 1800-talet blev samtidigt skolorganisationens århundrade.

Bilden är en helt annan, om vi gå hundra år tillbaka i tiden. Visserligen var redan 1600-talet långtifrån främmande för folkundervisningens betydelse. Redan Comenius' program npptog ett slags allmän folkskola i varje församling. Ratke och Reyer voro folkpedagoger av rang, och år 1695 öppnade pietismens pedagogiska geni August Herman Franke sin berömda fattigskola. 1700-talet kunde uppvisa namn sådana som von

Rochow och Felbiger, men i det stora hela gjorde ej folkundervisningen några större framsteg under detta senare sekel.

Detta relativa stillastående är tydligt märkbart i Sverige, där de fasta folkskolorna kunde uppskattas till endast c. 150. Folkundervisningen behöll sin kyrkliga prägel, och prästernas husförhör fingo ersätta det, som fattades. År 1726 stadgades straff för dem, som uteblevo från dessa. På vissa håll kunde man till och med skönja en misstro mot ökad folkuppfostran med alla dess »vådor». Först år 1762 uppmanades församlingarna att anställa ambulatoriska lärare för barnen på orter, där klockaren ej kunde sköta undervisningen.

En särskild plats i den svenska folkbildningens och kärleksverksamhetens historia intager samfundet »Pro fide et christianismo». Det stiftades den 27 mars 1771 efter engelskt mönster, ursprungligen såsom en motvikt mot den inom den svenska kyrkan förhärskande neologien. Redan namnet antydde, att den nya sammanslutningen ville arbeta för en sannare kristendom, och det pietistiska inslaget är omisskänneligt. Men icke endast predikoverksamheten ägnades samfundets energiska uppryckningsarbete; en särskild uppfostringsdivision inom samfundet skulle handlägga ärenden, som främjade en kristlig uppfostran bland den uppväxande ungdomen. Häri låg samfundets stora betydelse. Det kom i själva verket att föra den svenska folkundervisningen ett gott stycke framåt.[1]

Samfundet »Pro fide et christianismo» fick genast hängivna medlemmar i Finland. Både Sparre och Stigzelius följde intresserat med dess verksamhet, och vid dess möte den 19 juni 1778 inballoterades båda såsom medlemmar. Samfundet hade från första början genom sina ädla strävanden vunnit ett stort anseende, och ett inval efter därom gjord framställning var synnerligen hedrande. Man torde ej misstaga sig, då man antager, att det var deras verksamhet för upplysningens höjande på Sveaborg, som medverkade vid deras inmatrikulerande.

Stigzelius' donation gjordes, såsom redan nämndes, den 30 december år 1777. Han hade då i tjugo år vistats på Sveaborg,

---

[1] Leinberg, Samfundet pro fide et Christianismo och dess finska medlemmar. Sv. litt. skpts. Förhandlingar och Uppsatser 19 s. 237 ff.

efter att i maj år 1757, trettiosex år gammal, ha utnämnts till regementspräst vid det regemente, som då kallades det Cronhjelmska, men år 1777 bar namnet det Flemingska. Han hade, säger han i sitt varmhjärtade donationsbrev,[1] »med bekymmer funnit, huru som, här å orten, är en hop ungdom, som till följe af Föräldrarnas okunnoghet och medellösa tillstånd, icke äger en sådan éducation som behöfwes.» Ett försök att meddela barnen skolundervisning hade visserligen något tidigare gjorts av kommendanten greve Johan Sparre, som inrättat enskilda mindre regementsskolor, där barnen kunde undervisas i innanläsning och katekes, men det förefaller, som om dessa i brist på lämpliga lärare ej motsvarat ändamålet. Stigzelius ville nu med räntan av sina pengar, vilka borde placeras så, att de gåvo sex procents intresse, anställa en särskild pedagog, en »offentelig skole lärare» på Sveaborg. För honom såsom präst var naturligtvis det kristliga momentet i undervisningen det viktigaste. Läraren borde vara en prästman och »gienom Guds Nåd, en omwänd Christen, så att han står i en san trones delaktighet och winlägger sig om ett rättsinnigt wäsende i Christo och hans gemenskap.» — Stigzelius skisserade vidare i korthet skolans verksamhet sådan han tänkt sig den. Inträdesvillkor voro förmåga att läsa innantill och kännedom om Luthers katekes. Vi se därav, att hans skola skulle vara en direkt fortsättning av de Sparreska småskolorna inom regementena. Undervisningen skulle pågå två eller tre timmar om dagen och avse ett inlärande av kristendomens nödvändigaste lärostycken antingen enligt lektor Alnanders »Sammandrag af then Christna Salighets Läran» eller enligt en lärobok »Innehåll av D. Lutheri Cateches», som Stigzelius själv snart ärnade utgiva.

Det var sålunda en rätt ensidig undervisning den nya läraren skulle meddela, men Stigzelius insåg själv, att de disponibla räntemedlen av hans donation ej skulle räcka till för genomförandet av ett vidare undervisningsprogram. Han tänkte sig även, att läraren vid sidan av sin egentliga uppgift kunde hinna med privatundervisning, som kunde bringa honom en välbe-

[1] Kongl. brev till Nylands länsstyrelse. Donationsbrevet medföljer kungl. resolutionen. Finlands Statsarkiv vol. 6872. Tryckt även hos Leinberg, Handl. rör. finska skolväsendets historia III, sid. 489 ff.

hövlig extra inkomst, och han förklarade sig samtidigt villig att mot arvode nyttja dennes hjälp vid sina ämbetssyslors förrättande. Till skolkassans förkovran resolverade han sig vidare villig att avstå från sin rätt till »den föregående Håfven i Kyrckan», när hans predikotur inföll. På allt sätt ville han bereda läraren vid den nya skolan en ekonomiskt dräglig tillvaro. — För säkerhets skull tillade Stigzelius, att om skolan mot förmodan ej skulle komma till stånd eller fästningen falla under främmande välde, det donerade kapitalet skulle tillfalla samfundet »Pro fide et Christianismo», vilket ägde att för räntemedlen utgiva böcker, som till »Trones och Christendommens befordran finnas tjenlige».

Såsom skolans varma gynnare uppträdde genast kommendanten, greve Sparre. Den 21 januari 1778 insände han till Kungl. Maj:t ett memorial, där han anhöll om stadfästelse å donationen och samtidigt föreslog, att skolläraren skulle tilläggas fria rum, ved och lyse på kronans bekostnad. Konungens bifall följde den 2 mars samma år. Skolan kom emellertid ej omedelbart i gång. Man fick tydligen ej genast en lärare för den ringa lönen, och man måste tänka på att utfinna medel till kapitalets förstorande. Konungen föreslog själv, att den s. k. portavgiften, vilken uppbars vid fästningens portar av var och en, som ville in eller ut, skulle användas till skolans förmån, och på Sparres förord anslogs denna även härtill. Redan 1778 hade man begynt göra kapitalet fruktbärande genom att av detta utgiva lån åt officerare mot överenskommen sex procents ränta. Frivilliga gåvor inflöto, och vid slutet av året 1779 hade fonden stigit till 558 riksdaler specie; något senare medgav en kungl. resolution nya inkomstkällor till skolkassans ökande. Den 15 januari 1782 stadgades nämligen, att kollekt vid lämpliga tillfällen skulle uppbäras i garnisonskyrkan, och att alla straffböter för förbrytelser inom fästningen skulle tillfalla skolan.[1] — Samtidigt tillsattes en direktion, vilken skulle förvalta fonden och öva tillsyn över skolan, så snart denna kom till stånd. Direktionen skulle bestå av trenne högre officerare såsom representanter för änkedrottningens livregemente, Flemingska regementet och

[1] Leinberg o. a. a. III, s. 494.

arméens flotta samt regementspastorn Stigzelius, så länge denne vistades i fästningen. För det löpande kansliarbetet skulle en civil tjänsteman anlitas, till en början utan lön, endast »mot bestådde skrif-Materialier», men i framtiden, när tillgångarna det medgåvo, mot en lämplig ersättning. Direktionen fick i uppdrag att inkomma med förslag till en verklig skolordning, som borde innehålla, att barnen skulle få lära sig kristendomen, att läsa i bok, att skriva och räkna, »då böjelse dertil förmerkes», samt få undervisning i svenska, finska och ryska språken. Angående läraren förmodade konungen, att avskedade och för god frejd kända underofficerare eller korpraler kunde utses till sådana. Slutligen fick direktionen i uppdrag att sörja för att de fattigaste barnen blevo hjälpta med kläder och medel till sitt uppehälle.

Den nya direktionen sammanträdde första gången den 16 maj 1782.[1] Sparre hade redan hunnit lämna kommendantposten, och såsom ordförande fungerade t. f. kommendanten Pehr Bernhard Piper. Ånkedrottningens livregemente representerades av överstelöjtnanten Carl Magnus von Gertten, Flemingska regementet av major Carl von Born och arméens flotta av major Julius Pinello. Såsom sekreterare tjänstgjorde nu och under en följd av år, ända till år 1791 fältkamrern Gabriel Nyberg. Skolfonden befanns vid granskning innehålla 617 riksdaler 6 skillingar och 2 runstycken, ett enligt direktionens mening alltför litet belopp för att därmed en ny läroinrättning kunde startas. Man beslöt därför att tillsvidare nöja sig med småskolorna inom varje regemente och låta fonden växa. Stigzelius, som redan den 11 juli 1781 fått konstitutorial att gemensamt med sin son filosofiekandidaten Lars Johan Stigzelius förestå skolan, måste tåligt vänta och nöja sig med inspektionsrätten över de små regementsskolorna. Dessa sökte man i stället något utvidga och förbättra, och den 12 maj 1783 kungjorde direktionen en första skolordning till behörig efterrättelse. Skolarbetet fick genom denna ett större allvar och en större stadga.

Eric Stigzelius fann snart, att möjligheterna för en högre undervisning skulle låta vänta på sig, och han inlämnade vid

[1] Protokollet $^{16}/_{5}$ 1782. F. St. A. Topographica: Sveaborg.

direktionssammanträdet den 2 maj 1783 en anhållan om avsked från föreståndarposten. I stället för honom utnämnde Consistorium i Borgå den 25 maj till överlärare sonen Lars Johan. Denne blev dock länge överlärare endast till namnet. Undervisningen inskränktes såsom förut till regementsskolorna, och direktionens uppgift gick huvudsakligen ut på att framgångsrikt sköta kassans lånerörelse. Förgäves sökte Eric Stigzelius genom en skrivelse till sammanträdet den 1 april 1784 påskynda inrättandet av en högre läroinrättning, gemensam för de tre truppenheterna. Hans förslag bordlades och realiserades ej. Det förefaller som om direktörerna funnit det bekvämare att sköta utlåningen ur en kassa, som de själva ofta anlitade, än att skrida till besvärliga organisationsåtgärder, vilka haft till följd stora utbetalningar ur fonden. Denna förkovrade de emellertid med energi och klokhet. Talrika frivilliga bidrag inflöto alltjämt. Skolkassan kunde räkna på många ädla givare. År 1783 meddelade samtliga kompanichefer vid de tre större truppenheterna i fästningen, på initiativ av platsmajoren Abraham de Frese, att de var och en donerade en tunna råg till stöd för skolan och brödföda för barnen. Direktionen beslöt dock, att donationen skulle enligt markegång förvandlas till penningar, tills skolan hann så organiseras, att bröd in natura kunde ges åt barnen. År 1787 inflöt första gången det årliga belopp av 50 riksdaler, varmed »Finska Frimurare Barnhus Direktionen» ville bidraga till skolans förkovran och som sedan samvetsgrant regelbundet avlämnades. Varje år kunde kassan vidare annotera smärre donationer av »glada sällskap» på fästningen eller i Helsingfors, av bröllopssällskap, »picknicksällskap», frimurarordnarna på Sveaborg, teaterturnéer eller enskilda personer. Bland de sistnämnda bör ihågkommas plåtslagaränkan Helena Salberg, som testamenterat något mer än 129 riksdaler till fonden. År 1786 uppgick denna till 1,271 riksdaler, år 1796 till 2,057 riksdaler och vid sekelskiftet, år 1800, till 3,915 riksdaler. År 1796 donerades till och med en fastighet, en tredjedel av det s. k. Tidholmska huset på Sveaborg, men utbyttes, då direktörerna ogärna mottogo fastigheter, som ej helt kunde utnyttjas, av donatorn löjtnant Melán mot 50 riksdaler.[1] — Skolornas utgifter voro däremot små.

[1] Olika protokoll vid direktionens möten. F. St. A.

En av skolornas förste lärare pastor Hollenius uppbar endast 8 riksdaler årligen, men snart betalades i årlig lön 24 riksdaler, så att de tre skolornas lärare tillsammans uppburo 96 riksdaler. I barnaunderhåll betalades t. ex. år 1800 c. 34 riksdaler per kvartal.

Sålunda pågick undervisningen i blygsamma former ända till 1800-talets början. Krigsåren 1788—1790 betecknade ett avbrott. Den 6 juni 1788 beslöts, att skolan tillsvidare ej skulle arbeta, skollärarnas löner från den 1 juli indragas och dessa medel i stället utbetalas åt de mestbehövande barnen. Först den 1 augusti 1791 begynte undervisningen ånyo på samma sätt som förut.

Emellertid hade Lars Johan Stigzelius, överlärare mera till namnet än till gagnet, då han fann verksamheten i småskolorna på Sveaborg alltför liten för sin pedagogiska utbildning och lust att verka, lämnat orten och slagit sig ned i Åbo, där han förestod en berömd uppfostringsanstalt för gossar.[1] Men han hade aldrig erhållit avsked från sin tjänst på Sveaborg, och han brann av lust att också där införa en fullständigare undervisning, som mera motsvarade moderna pedagogiska principer. Han infann sig därför åter på Sveaborg under hösten 1799 och uppträdde personligen på direktionens möte den 14 oktober samma år med flere reformförslag. Undervisningen borde utvidgas och en övre skola inrättas, i vilken regementssmåskolornas skickligaste elever skulle intagas för att under överlärarens egen handledning utbildas till dugliga militärer och tjänstemän. Vidare förbehöll han sig tvenne skolrum och ett rum för egen räkning med lyse och värme samt i årlig avlöning hela räntan av det disponibla kapitalet.

Förslaget stötte genast på patrull hos de konservativa direktörerna, vilka då voro kommendanten C. N. af Klercker, överstelöjtnanten Gustaf von Gutoffski, medlem i direktionen sedan år 1783, major J. H. von Gutoffski och överstelöjtnanten A. Brummer. De uttalade såsom sin uppfattning,[2] att »ändamålet af denna Schole Inrättning hwarken har warit, är eller blir at up-

[1] Kapten Puff, Berättelser och Tidsbilder I. Åbo 1866; s. 156.
[2] Dir. prot. 14/10 1799. F. St. A. Topographica: Sveaborg.

fostra fattige Soldate och Handwerckare Barn till Tienstemän eller tärande medlemmar i Samhället», utan att skolan åsyftade »en sådan upfostran och underwisning, hwarmed Soldaten och Handwerkaren kunna wara belåtne samt at derjemte med nödigt underhåll bispringa de barn, som genom föräldrarnas död eller fattigdom lida nöd.» Direktionen ansåg, att regementsskolorna fullt motsvarade den kungl. förordningen av år 1782 och motsatte sig förslaget redan därför, att det hade blivit alldeles för kostsamt för kassan. Hela räntan kunde ingalunda disponeras såsom lärarlön, och det enda kapital, som kunde användas för detta ändamål, var Eric Stigzelius' donation, som i ränta gav c. 20 riksdaler och enligt donationens stipulationer borde användas just för detta ändamål. Detta belopp samt rum, ved och lyse skulle förslagsställaren få, blott han, hette det i beslutet med illa dold ironi, infann sig för att själv förrätta sin syssla. — Försöket hade sålunda misslyckats.

Men Stigzelius gav icke saken förlorad. Han begav sig visserligen åter till Åbo, men när Sveaborg i december 1801 fick en ny kommendant, den senare beryktade, men tidigare i många avseenden förtjänstfulla C. O. Cronstedt, infann han sig åter i fästningen och uppvaktade den nya chefen. Amiral Cronstedt fann genast Stigzelius' synpunkter beaktansvärda. När han därför den 1 januari 1802 för första gången presiderade såsom ordförande i skoldirektionen, framhöll han genast, att Stigzelius' årliga lön, 20 riksdaler med rum, ved och lyse var alldeles för låg. Den borde nödvändigt höjas, i synnerhet som Stigzelius nu ärnade stanna på Sveaborg för att själv meddela undervisning och hans pedagogiska verksamhet måste vara skolorna till största gagn. Direktörerna kände sig tydligen en smula förbryllade och ärendet bordlades.

Till nästa möte den 7 april hade Stigzelius inlämnat ett nytt projekt till undervisningens förbättrande. Det omfattade fem punkter, vilka vi i korthet vilja referera. Räknetavlor borde anskaffas och nya läroböcker införas, bl. a. Coppes »Lärobok i Christendomen» samt särskild litteratur uppköpas för utdelning åt de bästa eleverna. Såsom lämpliga premieböcker föreslogos Campes Sedebok och Tengströms Läsövning för barn. Vidare borde, och här låg pudelns kärna, de tre skolorna sam-

manslås till en huvudskola, så att barnen kunde fördelas i klasser och uppflyttas efter flit och kunskaper. Ett arbetshus borde inrättas inom fästningen och ett kokhus i samband med detta, så att de arbetande för billigt pris kunde få portioner av den »Rumfordska såppan» jämte annat till sitt uppehälle. Såsom plats för dessa nya filantropiska inrättningar föreslog Stigzelius »Handwerkare Casernen» på Stora Öster-Svartö. Ännu i ett par andra punkter ville han införa reformer och förbättringar.

Direktionens svar var, så som man kunde vänta, avvisande. Bifall gavs visserligen till nya böckers och materialiers anskaffande, men skolornas sammanslagning förklarades vara omöjlig och planen på ett arbetshus m. m. allt för omfattande och dyrbar för att kunna förverkligas. Kasernen på Svartö var ej disponibel, o. s. v. Det var tydligt, att direktionens majoritet ej ärnade kapitulera inför den bråkiga nyhetsmakaren.

Tvistefrågan tog emellertid en oväntad vändning. Cronstedt, som alltfortfarande höll med Stigzelius, beslöt att med förbigående av direktionen vända sig direkte till Kungl. Maj:t. Och vid sammanträdet den 11 augusti kunde han samtidigt som han meddelade, att konungen under sitt besök på Sveaborg skänkt 100 riksdaler till skolkassan och 50 riksdaler till utdelning bland de fattigaste, läsa upp ett kungligt brev till honom av den 8 juni, där Gustaf IV Adolf godkände en av Cronstedt föreslagen ny »upfostringsinrättning för Under Officerares och Gemenskapens Barn på Sveaborg.» Därjämte hade konungen beviljat ett årsanslag av 400 riksdaler banco ur statsmedel, räknat från och med årets början, och bestämt, att skolan skulle börja sin verksamhet redan den 1 november samma år.

Nu kom motstånd ej mera i fråga, och redan den 13 oktober genomgicks och godkändes ett förslag till reglemente för »Schole och Arbetshusinrättningarne m. m.» på Sveaborg. Detta reglemente, som fick konungens sanktion den 22 december samma år, kom i sitt intresse för nya filantropiska initiativ, att i viss mån skjuta den gamla läseskolan och dess utvidgning åt sidan. Den nya »Upfostrings, Arbets- och Understödsanstalten» skulle nämligen innefatta en skolinrättning för barn, där dessa kunde lära sig att spinna, sy och sticka samt en arbetshusinrättning för äldre personer och arbetsföra barn. Vidare skulle den om-

besörja fattigvården, bereda understöd åt underofficerare och soldater, vilka hade flere minderåriga barn, samt uppmuntra det uppväxande släktet att gå i tjänst på landet eller i hantverkarlära. Det var ett vidlyftigt program, och det åtgick en längre tid, än man beräknat, till de organiserande åtgärderna. Först den 4 november 1803 konstituerades den nya skoldirektion,[1] som reglementet förutsatte, och man beslöt att öppna det stora företaget med ingången av året 1804. — Vid mötet den 7 november 1803 beslöt man att låta författa en särskild ny skolordning för läseskolan, nu sammanslagen till en, och delad i klasser. Regementspastor Daniel Backman fick i uppdrag att utarbeta den, och vid mötet den 14 december blev den antagen. Därmed var organisationsarbetet bragt till ett slut,[2] och man kan blott beklaga, att kapitulationen år 1808 med dess konsekvens »att Sveaborg var svenskt ej mer» avbröt det vackert påbörjade arbetet.

Det förunnades ej Stigzelius att själv se resultatet av sina många bemödanden. Han dog den 2 juli 1803 och efterträddes av filosofiemagistern Johan Anders Qviding, som samma år blev prästvigd.

Några statistiska uppgifter om elevernas antal i skolorna kunna i detta sammanhang vara av intresse. År 1802, alltså medan regementsskolorna ännu fungerade såsom särskilda småskolor, frekventerades de av 78 barn av bägge könen, i ålder från sex till aderton år. Eleverna voro fördelade på regementsskolorna sålunda:

Arméens flotta	37	barn
Enkedrottningens livregemente	26	»
Jägerhornska regementets bataljon	15	»

År 1806 undervisades i läseskolan 167 barn, 94 gossar och 73 flickor, i ålder från sex till sjutton år. I den praktiska skolan,

[1] Denna omfattade numera utom C. O. Cronstedt endast regementschefer. Dessa voro översten, greve J. A. Cronstedt för livregementet, överste J. H. Gutoffski för den på Sveaborg förlagda bataljonen av Jägerhornska regementet och amiral C. Danckward för arméens flotta.

[2] En kompletterande skolordning emanerade i juli 1804. Leinberg, o. a. a. III, s. 508.

som lärde flickorna att spinna, sy, sticka, väva och knyppla samt gossarna att göra skräddar- och skomakararbete, gingo 35 flickor och 9 gossar. Vi kunna annotera ett stort uppsving under den mellanliggande tiden. Tyvärr sakna vi siffror för de två sista åren.

* * *

Det återstår att i korthet giva några upplysningar om dessa läroanstalters inre verksamhet. Om den år 1804 startade praktiska skolans arbete saknas så gott som alla upplysningar. Vi veta blott, att denna enligt en inventarieförteckning från grundläggningsåret arbetade med 24 stycken spinnrockar[1] — 12 större och 12 mindre — samt att samma år sju knyppeldynor »med pinnor» anskaffades för en summa av 3 riksdaler 33 skillingar banco. År 1806 uppköptes för undervisningen lin, bomull, knyppeltråd, märkduk, silke, nålar och papper. I lärararvode betalades samma år för de 44 eleverna 112 riksdaler 24 skillingar. Undervisningen handhades av kvinnor och var huvudsakligen avsedd för flickor, vilka fyllt 10 år och redan någon tid frekventerat läseskolan, men meddelades även gossar. Dessa fingo lära sig huvudsakligen samma färdigheter som flickorna, men därutöver även att binda nät, göra korgar, rissel, såll o. s. v. De färdiga arbetena försåldes, och barnen bekommo en del av försäljningssumman.

Om läseskolans verksamhet lämna skolordningarna besked.[2] Enligt 1783 års reglemente började terminen den 1 februari och fortgick till dagen före palmsöndag. Efter ett avbrott till efter påskhelgen fortsattes till dagen före pingst och efter pingstdagarna till den 22 juni. Den 1 juli samlades skolan ånyo och läste till den 20 i samma månad. Höstterminen var obruten och pågick från den 1 september till den 20 december. Denna uppdelning var opraktisk, men följdes till år 1804, då reglementet bestämde, att höstterminen skulle vara densamma som förut, men vårterminen

[1] Skolans räkenskaper 1804—1806 (defekta) i Finl. Statsarkiv. Militära handlingar II. Serien: Allmänna handlingar vol. 39.

[2] Olika skolordningar, tryckta hos Leinberg, Handl. rör. skolväs. hist. III. Det reglemente, som Leinberg i brist på utskrivet datum lämnar odaterat, godkändes av direktionen den 14 december 1803. Dir. prot. $^{14}/_{12}$ 1803.

börja den 14 januari och med ett avbrott mellan palmsöndag och påskveckan fortgå till maj månads slut. Vad den dagliga lästiden beträffar, skulle man enligt bestämningarna från år 1783 läsa från kl 7 till 9, 10 till 12 och 2 till 5 med någon moderation under den mörkaste tiden. År 1803 infördes tiden 8—12 och 2—5, men redan 1804 var man färdig att införa en ny förändring. Lektionerna skulle under tiden 1 mars—30 oktober börja kl. 7, men under tiden 1 november—28 februari kl. ½ 8. Middagsrasten inföll mellan 11 och 1. Från kl. 1 lästes till kl. 5 eller 4 beroende på årstiden. Samtidigt bestämdes, att av skolans tre klasser den högsta hade ledigt onsdag eftermiddag, men de två lägre lördag eftermiddag. — Examen anställdes med eleverna till en början den 20 juni och 20 december, men senare försiggingo dessa förhör vid slutet av varje kvartal, alltså fyra gånger varje år. De förrättades av överläraren och bivistades av hela skoldirektionen och de tre regementsprästerna. Framstegen antecknades i särskilda examensrullor. — Städning och eldning av skollokalen utfördes såsom alltid i en äldre tids skolor av barnen själva efter lektionernas slut, till en början alla dagar, efter år 1804 onsdag och lördag afton. — Morgonen begynte med psalmsång och bön samt bibelläsning. På samma sätt avslutades dagen. På den yttre ordningen hölls strängt, och lärarna skulle helt patriarkaliskt se till, att gossarna och flickorna kommo »snyggade och kammade» upp till skolan.

Undervisningen handhades av de tre underlärarna, som efter 1803 års sammanslagning av regementsskolorna alternerande skötte de tre klasserna. Överlärarens ställning var en annan. Han förestod inrättningen och vakade över, att reglementet i allo efterlevdes. Hans undervisning inskränkte sig till fyra timmar i veckan, då han för de elever, som voro mer försigkomna, höll föreläsningar över den kristna tron och sedeläran. Honom medgavs emellertid en rätt stor frihet såsom pedagog. »Methoden dervid söker han mera i sin skicklighet, nit och omhugsan, än i föreskrifter.»

Vad barnen vidkommer, skulle de efter bestämmelserna av år 1803 vara fyllda sex år vid sitt inträde i klass I. Där lärde de sig att stava och läsa innantill. Klass II lärde dem förutom perfekt innanläsning Luthers lilla katekes utantill samt skrivan-

dets grunder. I klass III medhanns en lärobok i kristendom utantill, och eleverna bibragtes förmåga att skriva redigt och räkna i hela tal och sorter. En högre undervisning eftersträvades ej.

Disciplinen i skolan skulle energiskt upprätthållas, men en human anda talar ur reglementenas bestämmelser. Föreställningar och goda ord borde uträtta det mesta. Dock tillätos även allvarligare åtgärder i form av »vanlig skolaga av flere grader», ifall ej dessa hjälpte. Skolordningen av år 1804, vars avfattning synes känna till de svaga sidorna härvidlag hos tidens barnuppfostrare, förmanar dem vackert: »De skola med beskedlighet och lämpa, rätta den som felar. Ej med Örfilar, hårluggor, käppslängar eller andra våldsamma utbrott af arghet och överlning, afstraffa den felande eller med svordomar, skälsord och förklenliga uttryck, göra dem nedslagne, ledsne och liknöjde.»

Magnus Nilsson Stjernkors. Prelat och Patriot.

Av

P. O. von TÖRNE.

Bland alla de kulturella vinningar medeltidens katolska kyrka bragt vårt folk — och vilkas omfattning och innebörd vi i detta nu kanske icke ens fullt ännu kunna överblicka — är den en av de säregnaste, att tack vare denna kyrkas egendomliga betonande av den biskopliga myndigheten både andligt, materiellt och territoriellt vi i våra medeltidsbiskopar äga personligheter, som framträda med åtminstone någorlunda skönjbara konturer under ett helt långt tidsskede, då våra hävders torftighet eljes knappast alls ger oss några klart skönjbara, individuellt utpräglade gestalter. Måhända ligger skulden härtill dock icke så uteslutande i de historiska källornas knapphändighet. Kanske ha vi att för vårt land likasom över huvud för den europeiska medeltidens kulturländer antaga, att just bland klerkerna, låt oss säga bland dem av det andliga ståndet, vilka tack vare sina gåvor och kunskaper nått till de högre värdigheterna inom kyrkan, söka de rikast utvecklade och de mest individuellt särpräglade personligheterna. De allena hade ju ända framemot slutet av detta tidevarv tillegnat sig en högre boklig bildning, erhållit en skolning av intellektet som gjort dem alla i någon mån — ofta t. o. m. i hög grad — till vad vi kalla intellektuella. I jämförelse med tidens världslige store med dessas avsaknad av all lärd bildning och med den utomordentligt osammansatta och enkla karaktär, som utmärkte denna i stället visserligen mycket manliga människotyp, är prelaternas förståndsskolning påfallande. Att de däremot normalt i handlingsduglighet, viljekraft och karaktärens självstän-

dighet stodo efter för sina världsliga gelikar måste väl betraktas som naturligt och betingat av deras prästerligt-bokliga uppfostran, om än under oroliga tider som den senare unionstiden i Norden prelater framträdde, vilka på intet vis gåvo stormännen i Skandinaviens riken efter i både lust och förmåga att med eftertryck ingripa i det politiska livets händelser och att åtminstone i vissa ögonblick påtrycka dessa sin prägel. Men det torde kunna tillfogas, att med ju större tilltagsenhet detta sker, desto mer kommer hos dessa typer fram i dagen den katolske klerkens ofördragsamhet, hans hatfullhet mot sina fiender och den rentav kvinnliga oberäkneligheten i hans uppträdande, såsom exempelvis fallet var med Jöns Bengtsson, Gustav Trolle och Hemming Gadh. Må vi emellertid fasthålla vid iakttagelsen om den medeltida prelatens märkliga intellektuella bildning och fastslå, att det var på grund av sin förmåga att göra denna gällande, på grund av sina övriga personliga egenskaper, ja i de flesta fall ock på grund av börd, d. ä. en från födelsen framskjuten social ställning med alla de förmåner en sådan erbjöd, som en dylik person nådde sin framskjutna position i kyrkan och därmed ock i samhället — och det står klart i huru hög grad dessa medeltidsbiskopar skola förmå locka en modärn tids människor till individualpsykologiska studier — om blott ett tillbudsstående nödtorftigt källmaterial tillåter det.

Kasta vi blicken tillbaka på raden av vårt lands medeltida biskopar, nödgas vi väl om de allra flesta av dem, ja nästan ända intill slutet av serien, medge, att vad vi veta om deras personer, är nedslående ringa. Just därför är Magnus Stjernkors intressant, som jag strax skall försöka närmare utreda; men frånsett denna brist i kunskapsmaterialet framträda ändock snart sagt alla de andra med i viss mån påtagliga, individuella drag, — åtminstone utrustade med några karaktärens huvuddrag, som göra dem igenkännliga för oss. Och detta har givetvis sin grund just i den antydda egenskapen hos den katolska medeltidskyrkans män att vara utvalda med hänsyn till det personliga värdet och till intellektets utdaning. Härtill kommer för vårt lands vidkommande ju den omständigheten, att Åbobiskoparne genom sin rätt fristående ställning voro hänvisade till en påfallande självständig verksamhet och därigenom

kommo att hos sig utveckla iögonfallande tydliga individuella karaktärsdrag.

Missionsbiskoparna Henrik och Rudolf äro engång för alla de trosstarka, banbrytande, till döden vigda martyrerna; Tomas, den andre angelsaxiske kulturbyggaren i vårt land, ter sig som den hårde, viljestarke, sig själv och människorna behärskande — dock hur ofullkomligt! — stridsmannen och erövraren med den vida synkretsen och de stora planerna, säkerligen en våldsam och hänsynslös natur, passande i de förhållanden, i vilka han satts att verka; slutligen dock bruten av motgångarne och av en inre, gnagande samvetsförebråelse. Över de följande, mera oklart sig avtecknande figuranterna, delvis dock genom sina åtgärder rätt betydande, glider blicken till biskop Hemming, den i sitt liv helige mannen, böckernas man, som av den beundrade heliga Birgittas ärelystnad drives att ock befatta sig med de politiska tingen, vilka icke äro hans fack. Så följer de tre tyska borgarsönernas period, Henrik Hartmansons, Johannes II:s och Johannes III Westfals; och efter dem kommer Bero Balk, den förste i raden av biskoparne ur dessa inhemska frälseätter, som just då begynna höja sig över de övriga till ett slags stormannaklass eller jordägarearistokrati. Magnus Tavasts gestalt reser sig äntligen högre än alla andra, monumental, respekterad och bekant långt utom biskopsdömets gränser, på en gång en patriark och en kyrkofurste som ingen annan. Omkring sig har han samlat en hel skara av yngre anförvanter, dem han inriktat på det andliga levnadskallet, bland dem just vår huvudperson Magnus Nilsson.

Gå vi förbi hans frände Olaus Magni, de lärda mödornas man, så träder för oss Konrad Bidz redan med klarare personliga drag än kanske samtliga föregångare. Han står i kategori med prelater som Kettil Karlsson Vasa och Jöns Bengtsson Oxenstierna — exemplets makt kunde han väl ej helt undanraga sig — oaktat mindre behärskad av lidelserna än desse. Men han är samtidigt en ivrig vårdare av kyrkans andliga och materiella tillgångar, dem han söker förkovra genom att bereda ökat inflytande åt de konciliära reformidéerna, vilkas utbredning i Norden och särskilt i vårt land genom biskop Konrad i förbigående sagt skulle förtjäna ett närmare studium. Åt efteröl-

jaren utpekade han härvid en väg, som denne ej skulle tveka att fortsätta på.

Och biskop Magnus Nilsson själv slutligen är onekligen den klarast markerade personligheten av alla våra medeltidsbiskopar. Vi äro inte blott hänvisade till att bedöma honom efter hans handlingar, såsom fallet i huvudsak är med hans föregångare och även efterföljare. Genom urkunderna talar han till oss på ett så helt annorlunda personligt sätt än de övrige. Och detta beror därpå, att han är en flitig brevskrivare. Saken ligger helt visst icke sålunda, att av hans hand genom en lycklig händelse bevarats jämförelsevis många brev — något som i och för sig, då det gäller en medeltida personlighet ju är högst anmärkningsvärt — utan så, att Magnus Nilsson verkligen var en driven och intresserad brevskrivare, en korrespondent, som tog sig talan i riksviktiga, politiska angelägenheter i brev till Sten Sture och ärkebiskopen Jakob Ulfsson, men som ock i rätt förtroliga epistlar till den senare, som han betecknar som sin synnerligen gode vän, låter sin penna löpa med en frimodighet, egnad att göra ett säreget och livligt intryck på en nutida läsare. Den borne epistoliern röjer sig kanske tydligast, då han i suppliker till påven, dessa eljes så stereotypa och stilistiskt obetydliga aktstycken, icke kan låta bli att insmyga passager, som bli hela små känslobetonade skildringar, stämningsbilder ur tillvaron i det dåtida Finland. Så skriver han år 1494 den 18 mars i en supplik: »Åbo stad och stift äro belägna vid jordens yttersta gränser, så långt borta, att därbortom icke finnes något beboeligt land; under vintersolståndet räcker den onaturliga dagen här knappast sex timmar. De som färdas till lands träffa på skogar, slätter och ödemarker av en omätlig utsträckning. De seglande hindras av vida hav, och sällan kan man under den korta dagen nå fram till platser, där man blir härbärgerad av människor. Ja, omgivna av de förfärligaste vilddjur, av vilka detta land överflödar, äro människorna utsatta för att ihjälfrysa i en outsäglig köld. Och medan de sjöfarande vänta på dagbräckningen för att få höra mässan, måste de uthärda häftiga stormar och oväder, under vilka de stundom lida skeppsbrott».[1] Onekligen är ju skildringen retorisk,

[1] Suppl. Alex. VI, An. 2, lib. 9 (1215), fol. 194. Vat. ark. (Karlssons avskr., Statsark.)

men det finnes i den ock ett personligt tonfall och rentav ett visst patos, som icke förfela sitt intryck på oss.

Så är det ännu en sak med Magnus Nilsson Stjernkors, som starkt faller betraktaren i ögonen: hans fosterländskhet. Han är icke längre som ännu Magnus Tavast och Olaus Magni blott eller vida övervägande prelaten, kyrkans man; han blir indragen i det politiska livet genom våldsamheten i dess händelser, men icke lika som sin föregångare Konrad Bidz, som drives att med en viss häftighet gripa in i de inre striderna mellan partierna, rentav med vapenmakt, men ock övergå från det ena partiet till det andra under intrycket av tidernas växlingar. Nej, hans ståndpunkt är från början det dåvarande nationella partiets, Sturarnes och deras vänners, dem han ej överger, utan stadigt fasthåller vid, och på sådant sätt kommer han för oss på samma linje med exempelvis hans vän Jakob Ulfsson i Upsala och Hemming Gadh under dennes tidigare »nationella» skede. En så att säga naturlig förklaring härtill ligger ju i de ryska angreppen, för vilka Finland som gränsland var utsatt och vilka här alstrade en klarare nationell sinnesstämning i förening med en tillskärpning av den dittills säkerligen blott svaga avogheten mot danskarne, vilkas bundsförvantskap med Ryssland man antagligen anade redan innan det år 1501 på känt sätt blev avslöjat. Hans fosterländskhet blir på sådant vis rentav en finländsk fosterländskhet, sammansatt nu som långt senare hos yngre släktled av trohet mot Sveriges rike och iver att försvara den landsända, Finland, han var född i och bebodde samt såsom biskop både kunde med auktoritet företräda och även känna sig ansvarig för. Ja, det som gör denna fosterländskhet alldeles särskilt intressant, rentav aktuell, det är, att den åter är direkte riktad emot det då krigiska Ryssland och omsatt i praktiken söker ett för tiden riktigt svar på frågan, om en krigs- eller en fredspolitik mot detta farliga och oberäkneliga grannland var den som borde följas.

Magnus Nilsson föddes, förmodligen[1] senast omkr. år 1435, å sin fädernegård Särkilaks i Töfsala, son till riksrådet och ståt-

[1] 1455 inskrevs han som baccalarius vid universitetet i Paris. J. Ramsay, Frälsesläkter.

hållaren över Österland Niklis Olofsson, av en ätt som med farfadern Olof Persson till Särkilaks hade begynt stigandet uppåt. Hans mor Elin Nilsdotter Tavast tillförde familjen en ökad förmögenhet och värdefulla relationer, närmast till själva biskopen, och dessa omständigheter föranledde synbarligen den unge Magnus Nilsson att låta det komma an på, hur långt hans goda huvud ytterligare kunde hjälpa honom och att inträda i det andliga ståndet. Att han därvid icke skulle känt vördnad eller hängivenhet inför detta kall, må därmed icke vara sagt; men åtskilligt i hans senare levnad tyder på, att det just varit den hierarkiska sidan i det katolska prästadömet, som i hög grad lockat honom.

Först några år efter gamle biskop Magnus' död har han dock anträtt den nödvändiga resan för studierna utomlands, ty icke förrän åren 1455—56 anträffa vi honom som student i Paris. Studieåren voro säkerligen många i följd, om vid någon annan högskola än den i Paris, vilken förmodligen hans frände biskop Olaus Magni rekommenderat honom, är oss tyvärr obekant. Först i början av 1460-talet finna vi honom hemkommen. 1464 är han redan kanik vid domkyrkan och Helga lekamens prebendatus, och det är påfallande, att han står högt i gunst hos biskopen, Konrad Bidz; samma år sändes han av denne att med konung Karl Knutsson, nyss hemkommen från landsflykten, avhandla diverse angelägenheter. Uppdraget var i någon mån delikat, ty biskop Konrad hade ju tidigare rätt tvärt vänt den olycklige konungen ryggen, samtidigt med att denne utpekat honom som en, vars sympatier han efter flykten till Danzig kunde räkna på.[1]

Följande år 1465 i maj månad, den för utrikesresor då vanliga tiden, anträder han sin rätt omtalade Romresa, eller resan till »påvens gård», som det i sanning på folkvisans målande sätt heter i ett något tidigare högst allvarligt aktstycke[2] som handlar om försäljning av en fastighet för erhållande av medel åt biskop Bero Balk till en dylik dyrbar färd. Att domprosten hade något uppdrag av sitt kapitel, är ju sannolikt, men samtidigt

[1] Biskop Kort Bidz till kon. Karl Knutsson, d. 9 nov. 1464. A. I. Arwidsson, Handl. t. upplysn. af Finl:s häfder V, s. 24.
[2] Av d. 28 maj 1385. Åbo domk. Svartbok, s. 187.

spelade väl in för honom lusten att vistas någon tid »in studio privilegiato aut in curia Romana», såsom magister Magnus Nicolai själv i en supplik till kurian uttrycker sig. Åtminstone från augusti 1465 till samma tid året därpå vistas han i kristenhetens huvudstad, där samtidigt nu ock den humanistiska bildningen och renässansens konst börja göra sig hemmastadda. Man kunde i samband härmed framkasta frågan, huruvida den nya bildningsriktningen kan ha påverkat den unge klerkens själsliv men kan härpå endast svara med en förmodan, att så knappast i nämnvärd grad varit fallet. Påven Paul II var personligen renässansen måttligt bevågen, och påfallande är, att andra i hans ställning, såsom Hemming Gadh[1] och än senare Olaus Magnus, etnografen och historikern, verka omotsägligt medeltida, rent »gothiques», trots den långvariga påverkan av renässansbildningen de ju voro utsatta för. Nordbornas tillgänglighet för denna var ännu så länge mycket ringa.

Men alldeles otillgänglig för tidens svagheter och omgivningens påverkningar var dock Magnus Nicolai inte. Obestridligen är han under sin romerska vistelse en rätt ivrig ämbetsjägare, och om än de suppliker om tjänster vi ha i behåll av honom icke avvika från mängden av samtida och delvis blott äro oundgängliga och vanliga ansökningar om påvlig bekräftelse på vad han redan innehade — exempelvis Helga-lekamensprebendet — och vilket någon ännu drivnare ämbetsjägare än han eljes lätt kunnat finna någon formell anledning att frånröva honom, är det dock åtminstone ett befordringsärende som kastar en mindre fördelaktig dager över hans karaktär. Det gäller åtkomsten av domprosteämbetet i Åbo, varom redan Hausen meddelat uppgifter i Finsk Biografisk Handbok (II sp. 2079). På ett synnerligen ohemult sätt sökte vår man förmå hans helighet att avsätta ämbetets fullt laglige innehavare — det vid domprosten Henrik Freses utnämning begångna fel han föregav, var ett rent svepskäl, helt enkelt ett av ämbetsjägarna ofta använt knep, som dock eget nog vanligen ledde till resultat, då det gick ut på, att ämbetsinnehavaren ifråga betalat för liten »annat» vid tillträdet till sin tjänst. När saken genom den för-

---

[1] Jfr G. Carlson, Hemming Gadh, s. 59—62.

såtligt angripne Henrik Freses död oväntat inträdde i ett nytt skede, kunde Magnus den 13 juli 1466 i en ny supplik anhålla att utan vidare få domprostesysslan, varpå han ock redan den 18 i samma månad erhöll sin utnämning av påven; men han aktade sig nu icke för god att uppge tjänsten s avkastning högre, än han ett halft år tidigare själv ansett att Frese bort uppskatta den till, för att åter kort därpå som brukligt var i dylika fall anhålla om påvens tillgift för »misstaget» jämte en korrigering uppåt av beloppet för annaten.[1] Någon asketiskt-kristlig hug visar hans strävan att under denna vistelse vid all makt och härlighets källa på jorden kumulera prästerliga ämbeten icke, likasom han ock efter domprosteutnämningen behöll Helga lekamens prebende, vilket för övrigt enligt vad han meddelade av Magnus Tavast i främsta rummet instiftats till förmån för dennes egna anförvanter. Samma sinnesriktning framträder yttermera som en odisputabel affärshåg, synlig i de talrika jordegendomsköp och jordabyten han enligt vittnesbörden i domkyrkans Svartbok under åren efter hemkomsten inlåter sig på. Men rättvisligen bör tillfogas, att av dessa jordagods mer än ett av honom skänktes till domkyrkan, bl. a. för att dotera det nya Helgalekamens altare han i domkyrkan inrättade. Det gamla släktgodset Tenhola i Lemo kom på det sättet ock under kyrkan.

Få vi i dylikt se ett bevis för att han i det kyrkliga lade en viss vikt vid de yttre gärningarna, ha vi ock ett intyg om att han i mera världsligt hänseende fäste vikt vid yttre omständigheter. Knappast något mera än fåfänga kan det sålunda ha legat i hans tilltag att låta kreera sig till riksromersk pfalzgreve. Händelsen, som sannolikt inträffade under hans hemresa från Rom, har i vår historiska litteratur till sin betydelse mycket överdrivits. En samtida italiensk krönikeskrivare skildrar i drastiska ordalag kejsar Fredrik III:s sätt att gå tillväga vid säljande av pfalzgreve- och andra värdigheter med åtföljande rättigheter att utnämna notarier m. m. »allt för att fylla

[1] Se min uppsats »De finska medeltidsbiskoparnes besök vid den påfliga kurian», Sv. Litt. sällsk. Skrifter vol. 100, s. 211—213. (Historiska uppsatser tillegnade M. G. Schybergson).

sin börs», som orden falla sig, medan förf. ironiserar över »alla dessa lättfärdiga, som på sådant sätt läto skinna sig».[1] Något anseende bland samtidens italienare åtnjöto dylika upphöjelser sålunda icke. Även Jakob Burckhardt brännmärker företeelsen i sin bok »Die Kultur der Renaissance» (åttonde uppl. I, s. 19). Ett försonande drag ligger däri, att trots det höga priset begärligheten efter den salubjudna lyxvaran var mycket stor.

Över alla detta slags mänskliga svagheter och småaktigheter höjes Magnus Nilsson med ens som av en mäktig kraft från det ögonblick han fått biskopsvärdigheten att uppbära. Den 17 mars, några dagar efter gamle bisp Korts död, valdes han enhälligt »per viam scrutinii» till biskop av kapitlet; den 7 augusti erhöll han påvens utnämning till ämbetet, och följande år i juli invegs han i Upsala av vännen ärkebiskop Jakob högtidligen i sitt ämbete. Denna kraft som höjde honom i ett högre plan var sammansatt även av fosterlandskärlek, vilken yttrade sig i en hängiven strävan för den landsändan Finlands räddning undan ryssarnes hot. Som ett triumvirat stå här förenade i enig strävan för detta mål ärkebiskop Jakob Ulfsson, ståthållaren i Wiborg, Knut Posse och Magnus Nilsson. Och det är märkligt att se, hur de båda biskoparne i denna trio förena sina krafter i att oupphörligt mana[2] de makthavande att tänka på Finlands försvar och hur de alldeles speciellt icke tröttna att driva på riksföreståndaren Sten Sture, vars ålder och fruktan för motståndarnes anslag inom Sverige verkade bekymmersamt tillbakahållande på denne riksens styresman. Genast från första stund framträder denna konstellation, liksom vi av ärkebiskopens tidigaste bevarade brev om dessa saker redan finna, att Sten Sture betraktade bisp Magnus som den han för riksförsvaret i Finland ansåg sig kunna särskilt bygga på. Oftast blir det ju hans högvördighet ärkebiskopen, som får göra de direkta hänvändningarna till herr Sten, men att åbobiskopen ej heller skydde att själv tala fritt (och helst då muntligt) till honom, visar den skism som ett ögonblick

[1] P. O. v. Törne, De finska medeltidsbiskoparnes besök o. s. v., s. 213—215.

[2] Av brev rörande försvaret i Finland ha allena av Magnus Nilssons hand bevarats och i tryck återgivits halftannat tiotal.

förstörde det goda förhållandet mellan dem, år 1491, och visserligen snart åter lyckligt bilades, varvid dock — som man tycker sig kunna läsa mellan raderna i Magnus Nilssons brev därom till vännen i Upsala — den finländske prelatens och patriotens synpunkter blevo de som avgingo med segern. Det värde herr Sten satte på hans auktoritet fick han ock bevis på, då riksföreståndaren på hösten 1496 efter Svante Stures plötsliga hemresa tillfrågade honom om vad han i ett dylikt fall, med faran av ett uppror i Sverige för ögonen på den ena sidan och ett nytt ryskt anfall å den andra, borde göra.[1] Att Magnus' ivriga avrådande ändock intet verkade, blev för denne en mycket nedslående erfarenhet.

Men även på annat sätt än genom att påverka riksföreståndaren hade han ansträngt sig att sörja för sitt fäderneslands försvar. Han arbetade som känt på att skaffa riket främmande bundsförvanter: Åtminstone bör den förnyade underhandlingen 1492 med stormästaren i Liffland väl främst tillskrivas hans initiativ, då ju två av de utsända fyra underhandlarne voro domherrar i Åbo och då han själv som domprost redan fyra år tidigare ju varit med om den första underhandlingen med orden och då uppnått tillfredsställande resultat.

Vidare tar man knappast fel, om man håller före, att de kraftiga försvarsanstalter, som vidtogos sommaren 1495, i det samtliga frälsemän av betydenhet jämte alla sina svenner då samlades på Viborgs slott och ett väldigt allmogeuppbåd något senare drog in i staden, till en väsentlig del berott av hans vakna aktivitet. Hans iver för saken framträder tydligt i det bevarade brevet av den 5 oktober till ärkebiskopen, skrivet sedan han själv med kvarlämnande av sitt beväpnade folk lämnat Wiborg.[2] Men upphållandet av motståndet mot ryssen krävde en ständig påpasslighet och en tålmodig förtröstan, som icke alltid var till finnandes hos herr Magnus. Belysande för svårigheterna är en

[1] Arwidsson, Handlingar VI, s. 96 (Magnus Nilsson till Jakob Ulfsson d. 25 nov. 1496). — För det något oklara mellanfallet 1491, jfr a. a. nr 53, 55, 56.

[2] E. Grönblad, Nya källor till Finlands medeltidshistoria (Första samlingen), s. 88. Arwidsson, Handl. VI, s. 81. Det förra utgör vehikel till det senare.

sannerligen märklig passus i ett brev från ärkebishopen, daterat den 30 november 1496, och däri han varnar vännen »för de spioner ryssarne ständigt hava i edert fädernesland»[1]. Hur räcka icke nutid och forntid varandra handen i dylika ord!

Om den ryska maktens egenart hade han bildat sig en bestämd uppfattning, enligt vilken det var lönlöst att sluta fred eller stillestånd med en dylik fiende, innan man förmått tillfoga honom ett kännbart militärt nederlag. En fred skulle ändock aldrig komma att av ryssarne hållas, och de fordringar som av dem uppställas äro och förbli absurda, — det är den tankegång han i alla sina brev upprepar. Och på ett möte i Finland 1492 hade ju denna mening ock omfattats av landets främsta män[2]. Att han efter de kritiska åren 1495—96 ändock var med om att antaga det från ryskt håll framställda anbudet om stilleståndsförhandlingar berodde väl dels på en känsla av att kampen utmattat krafterna på svenskt-finländskt håll, dels på en förhoppning att även på den ryska sidan den krigströtthet, som kommit till uttryck i själva stilleståndsanbudet, skulle visa sig vara påtaglig. Att rådet gavs med en viss resignation, är mer än sannolikt; en omisskännlig nedslagenhet talar sålunda ur den rundskrivelse varmed han år 1499 vänder sig till kyrkoherdarne i riket och ber dem jämte deras församlingar insamla och till honom översända understöd på grund av att hans stift och dess kyrkor över hela Savolax och Karelen och ännu längre inåt landet av ryssarne bedrövligt ödelagts.[3] Förmodligen ha hemsökelserna under det ryska kriget gått honom djupt till sinnes och även påskyndat hans levnads slut. Hans tidigare leverne hade ju icke heller utgjort någon skola i bittra motgångar och smärtsamma besvikelser!

Den bild vi gjort oss av Magnus Nilsson bleve icke fullständig, om vi ej med några ord till slut erinrade om hans rent biskopliga verksamhet, om honom som kyrkans man och stiftets herde. Under denna aspekt framträder han i eminent grad som prelaten: Vid sin stiftskyrka inrättar han ett nytt ämbete, en ny högsta kanikvärdighet, dekanatet, i överensstämmelse med

[1] Arwidsson, Handl. I, s. 178.

[2] O. S. Rydberg, Sveriges traktater med utl. makter, III, s. 420—423.

[3] Arwidsson, Handl. I, s. 195.

vad brukligt var vid utlandets domkapitel. Och de övriga domherretjänsterna utrustas med ökade löneförmåner. Domherrarna påläggas residensplikt, och efter mönster framför allt av en institution i Trondhjem[1] stiftar han 1493 ett »convictorium» eller konvikt, även kallat »commune», som innebar, att alla »kaniker och korpräster samt gamla, brödlösa präster i Åbo»[2] intogo sina måltider gemensamt i ett för ändamålet inrett hus, vilket förmodligen åtminstone delvis även beboddes av dem, ett »domus clericorum.» Hans sinne för det hierarkiska och för kyrkans tydliga avskiljande från det världsliga tilltalades förvisso livligt av dylika anordningar. I samma riktning gingo donationerna till domkyrkan med doterandet och utsmyckandet av Alla helgons altare och den bekanta, numera längesedan försvunna, ståtliga kopparhällens placering på välgöraren Magnus Tavasts grav — tillika den mans, som mer än någon annan lyft den biskopliga värdigheten till anseende och imponerande värdighet[3]. De synodalakter och nya föreskrifter för prästerskapet han utfärdade vittna ytterligare om en påfallande omsorg om tillvaratagandet av prästakallets värdighet och dess höjande till full motsvarighet mot det ideal av respektingivande oantastlighet och upphöjd oåtkomlighet han gjort sig. —

Det bör om Magnus Nilsson Stjernkors slutligen sägas, att han med allt detta företer en karaktärsutveckling, som inger aktning. Hans mål höja sig, hans vyer vidgas under livets gång, och han är på sin levnads middagshöjd, då han som biskop i Åbo träder oss klarare tillmötes, en man med huvud och hjärta och en värdig företrädare för den hierarkiskt-sekulära riktningen i medeltidens kyrka, — den mest europeiske av våra medeltidsbiskopar, ja säkerligen ock bland alla sina samtida i vårt land.

---

[1] Arwidsson, Handl. I, s. 125—133.
[2] Jfr Porthan, Skrifter i urval, I, s. 563.
[3] Jfr Juusten, Chronicon; Porthan, a. a. s. 555—556.

En London-uppgift om Finland från 1200-talet.

Av

C. M. SCHYBERGSON.

I Nordisk Tidsskrift for Filologi, Fjærde Række, 9. Bds 1 o. 2 h., Kbhvn 1920, har *Gösta Langenfelt* publicerat en uppsats »Sverige och svenskarna i äldre engelsk litteratur» (s. 51 ff.). Här beröres även en uppgift, som hänför sig till Finland och är av historiskt intresse. Konung Edvard Bekännaren i England (1042—66) lät som bekant uppteckna gamla angelsaxiska lagar. Dessa »Leges Edvardi Confessoris» ha blivit föremål för interpolation i en senare uppteckning, vilken utförts i London och som utgivaren av de angelsaxiska lagarna F. Liebermann fört till tiden omkring 1210. Det ursprungliga originalet till London-uppteckningen har gått förlorat, men genom att sammanställa olika varianter har utgivaren ansett sig kunna påvisa den ursprungliga läsarten i dessa »Leges anglorum Londoniis s. XIII.» I detta tillägg till Edvard Bekännarens lagar uppräknas en hel del länder, vilka förutsättas hava lytt under den brittiska kronan sedan den keltiske konung Arturs tid; till dessa länder hänföras även Finland och Karelen. Hos *F. Liebermann*, Gesetze der Angelsachsen (Halle 1903—1906), bd I, s. 659, lyder ifrågavarande passus på följande sätt[1]:

»*De iure et de appendiciis corone regni Britanie.* Arturus uero, qui fuit quondam inclitissimus rex Britonum, uir magnus fuit et animosus et miles illustris. Parum fuit ei regnum istud; non fuit contentus animus eius regno Britannie excessitque metas et fines regni huius, et subiugavit sibi uiriliter et strenue Scanciam

[1] Langenfelt har icke observerat, att det gäller en interpolation från senare tid, icke Edvard Bekännarens lagar i sig själva.

totam, quo modo Norweya uocatur, et omnes insulas ultra Scanciam, scilicet Islandiam et Grenelandiam, que sunt de appendiciis Norweye, et Suetheidam (= Sverige) et Hiberniam (= Irland) et Gutlandiam et Daciam (= Danmark) et Semelandiam (= Samland) et Wynelandiam (= Vendland) et Curlandiam et Roė (= Rügen[1]) et *Fenielandiam*[2] (= Finland) et Wirlandiam (= Virland, en del av Estland) et Estlandiam et *Cherrelam* (= Karelen) et *Lappam*[2] et omnes alias terras et insulas orientales occeani usque Russiam — in Lappam scilicet posuit orientalem metam regni Britannie — et multas alias insulas ultra Scanciam, usquedum sub septemtrione, que sunt de appendiciis Scanciæ, que modo Norweia uocatur[3]. Fuerunt gentes fere et indomite, et 'non habuerunt dilectionem Dei' neque proximi, quia 'ab aquilone pandetur omne malum'. Fuerunt enim ibi Christiani occulte et non pas[s]im. Arturus enim Christianus optimus fuit et fecit ipsos omnes baptizare et unum Deum per totam Norweiam uenerare et unam fidem Christi semper inuiolatam suscipere et custodire.

Ceperuntque uniuersi proceres Norwegie uxores suas de nobili genere Britonum regni huius tempore illo, unde Norwegienses dicunt, se exisse de genere et sanguine regni huius.

Impetrauit enim temporibus illis Arturus rex a domino papa[4] et a curia Romana, quod confirmata fuit Norwegia imperpetuum corone Britannie in augmentum regni huius; uocavitque illam predictus Arturus cameram Britannie. Hac uero de causa

---

[1] Langenfelt anmärker utan någon motivering »= Riga, ej Rågö»; antagligare förefaller dock att det är fråga om Rügen, Adam av Bremens *Reune*.

[2] Kurs. förf:s. — Namnet Lappland förekommer tidigast hos Saxo (c. 1208), som talar om *utraque Lappia*; på norsk-isländskt område användes detta namn icke, utan Finnmǫrk, Finnmarken; dock omtalas i sagan »Fundinn Noregr» (Flatöboken) från slutet av 1200-talet pl. *lappir* jämte s. *finnr*. Jfr K. Ahlenius, Olaus Magnus och hans framställning av nordens geografi, s. 353.

[3] Norge spelar som synes en märklig roll i uppgiften, i det att det två särskilda gånger framhålles, att Skandinavien (Scancia) var benämningen på »Norveia.»

[4] Liebermann anmärker här i not: »vielleicht angeregt durch päpstliche Bestätigung der Englischen Annexion Irlands 1172.»

dicunt Norwegienses, se debere in regno isto cohabitare et dicunt, se esse de corpore huius, scilicet de corona Britannie.»

Den medeltida Artursagan får i den ovan citerade London-uppteckningen en stark utveckling, i det att brittiska kronan i stöd av konung Arturs förmenta erövringar tillskrives hegemoni över hela Skandinavien och Östersjögebitet. Konung Artur hade från nationalhjälte redan på 800-talet förvandlats till kristlig sagohjälte. Geoffrey of Monmouth hade i sin »Historia regum Brittaniæ» (1135) framställt Artur som fosterlandets messias — han var ej död, han skulle återkomma och befria sitt folk. Liebermann antyder — och Langenfeldt understryker det ytterligare — att Galfreds framställning har varit utgångspunkten för London-meddelandet ovan. Galfred berättar nämligen, att konung Artur mottog hyllning av »rex Hyberniæ (= Irland), Islandiæ, Godlandiæ (= Gottland?), Orcadum (= Orkneyöarna), Norwegiæ, Dacorum (= danskarna), Ruthenorum[1]», etc.[2] London-upptecknaren har byggt vidare på Galfreds uppgift och i serien av länder, vilka förmenades av Artur lagts under brittiska kronan, infogat Skandinavien och kustländerna vid Östersjön. Norge och Danmark kände Galfred till, men uppräknandet just av Östersjöns kustområden Samland, Vendland, Kurland, Riga, Finland, Virland, Estland, Karelen och därjämte Lappland visar, att London-upptecknaren hade en långt djupare uppfattning om Östersjögebitet. Därjämte bör en annan omständighet understrykas. I London-meddelandet betonas uttryckligen tvenne gånger, att det brittiska väldet, sådant det grundlagts av Artur, sträckte sig till Ryssland (*usque Russiam*). Motsatsen mellan den grekisk-katolska världen och den latinsk-romerska hade alltmera skärpts. Konung Artur var den kristna världens representant, men för romersk-katolskt åskådningssätt framträdde icke Ryssland längre såsom tillhörande det kristna området. Märk att exempelvis i den svenska Erikskrönikan, författad antagl. omkring 1320, ryssarna flerstädes betecknas såsom hedningar.

Då det gäller att datera Londonmeddelandet synes denna

[1] Rutheni kallades Novgorods varjagiska invånare.

[2] Se San-Marte, Gottfried's von Monmouth Historia regum Britanie. Halle 1854, s. 132.

omständighet att gränsen för den kristna troshjälten Arturs välde särskilt framhålles såsom sträckande sig till Ryssland, dit således den kristna världen nådde, vara värd all uppmärksamhet. Liebermann har fört »Leges anglorum Londoniis» till tiden omkring 1210. A. Bugge, som diskuterar ett ställe i uppteckningen till vilket vi senare skola återkomma, anger 1200 med frågetecken. Det förefaller, som om London-uppteckningen förts till en för tidig period. Vi erinra oss, att Karelen även räknades till konung Arturs kristna välde i motsats till Ryssland. Är det tänkbart, att Karelen kunnat hänföras till den västerländsktkristna världen som yttersta utpost mot Ryssland år 1210?

Under 1100-talet omtalas i ryska källor förbindelser mellan karelarne och Novgorod. 1187 brände karelarne Sigtuna. År 1227 lät furst Jaroslov Vsevolodovitsch enligt Nestors krönika döpa en mängd karelare, så att föga fattades att alla blivit döpta. Av denna uppgift att döma skulle således karelarne icke i väsentlig mån blivit berörda av den grekisk-katolska lärans införande i Ryssland (omkr. 989). De skulle hava förblivit odöpta, d. v. s. hedningar, till 1220-talet, då den grekisk-katolska läran infördes i Karelen. Men särskilt deras angrepp på Sigtuna 1187, då ärkebiskop Johannes av Upsala dödades, tyder på att de voro fiender till den romersk-katolska världen. 1191 bekriga novgoroderna och karelarne enligt första novgorodska krönikan gemensamt tavasterna. Kan då någon omständighet påvisas, som hänför sig till tiden mellan dessa år, 1191, då de hedniska karelarne stå i förbund med novgoroderna, och 1227, då de döpas till den grekisk-katolska läran, som ger anledning att förutsätta, att Karelen kunnat uppfattas såsom hörande till den romersk-katolska intressesfären?

Intet ger stöd åt en sådan förmodan. År 1240 företog biskop Tomas sitt olyckliga tåg mot Neva. Men följande år, 1241, meddelar predikarmunken Henrik, biskop på Ösel, en med de tyska ordensbröderna ingången överenskommelse att hans jurisdiktion skulle utsträckas »ad terras inter Estoniam jam convertam et Rutiam (= Ryssland) in terris videlicet Watlande, Noue(?), Ingriæ et *Carelæ*, om vilkas omvändande till kristendomen *hopp förefanns*, enär de, med samtycke av många från dessa

områden, blivit tagna i besittning av nämnda bröder. Alltså, år 1241 göres, med påtaglig tvekan om utsikterna, anspråk på att Karelen hörde till det romersk-katolska området.

Till något reellt resultat synas dessa anspråk icke hava lett. I Håkan Håkanssons saga, författad kort efter denne konungs död år 1263 av den väl underrättade och noggranne isländningen Sturla Tordsson och bekant som en utmärk källa,[1] omtalas i kap. 301, hurusom sändebud från Gardarike vintern 1251 infunno sig i Norge för att som »konungens», d. v. s. storfurstens i Holmgård (Novgorod) ombud förhandla om de stridigheter, som förefunnos mellan norrmän och karelare, *vilka senare voro skattskyldiga under Holmgårdskonungen*[2].

Det är veterligen första gången karelarnes undersåtsförhållande till Novgorod framhålles. Att förhållandena i Karelen dock voro osäkra och Novgorods myndighet svag, synes framgå av en bekräftelse, som furst Alexander Nevski och hans son Dmitri år 1262 (?) gåvo den tyska menigheten på Gottland, Lybeck och de infödda gottlänningarna; där uttalas nämligen: »Om någon, tysk eller gottlänning, gästar i Karelen och något händer, då angår denna sak icke Novgorod.»

Att förutsätta att Karelen i en Londonskrift från tiden c. 1210 skulle hava räknats till det romersk-katolska området i motsats till Ryssland förefaller föga tänkbart. Påtagligen har London-uppteckningen förts till en alltför tidig period. Det enklare och naturligare synes vara att förlägga Londonskriftens tillkomst till den period, då vi säkert äga vittnesbörd om att den romersk-katolska kyrkan verkligen gjorde anspråk på att Karelen hörde till dess intressesfär eller innehade landet. 1241 framställdes ett dylikt anspråk; år 1293 erövrades sydvästra Karelen av Tyrgils Knutsson, och där infördes romersk-katolsk lära.

En omständighet bör i samband härmed beröras. I Erikskrönikan, där Tyrgils Knutssons korståg beskrives av en person, som med all sannolikhet varit med därom, finnes ett återljud

---

[1] Omdömet hämtat ur C. Cederschiölds Om Erikskrönikan, s. 15 f. Populärt vetenskapliga föreläsningar vid Göteborgs Högskola XI, 1899.

[2] Cit. N. Enewald, Sverige och Finmarken, ak. avh., Lund 1920, s. 28, not 2.

av Artursagan.[1] Dikten Ivan Lejonriddaren, som år 1303 översattes från det nordfranska originalet är även ett uttryck för den värme, varmed Artursägnerna omfattades i norden. Ivan Lejonriddaren kan med allt fog betraktas såsom ett uttryck för tidens idéliv i Sverige. Positivt avspeglar sig samma ideal i Erikskrönikans berättelse om tillgången vid Tyrgils Knutsons korståg till Karelen. Dess intressantare är det att se, huru i det engelska meddelande vi ovan citerat Artursagan ställts i intimaste förening med missionsverksamheten i norden. Vi få en vidgad föreställning om vad Artursagan betytt; och därmed erhålla vi även en säkrare blick för det idéliv, som besjälat Tyrgils Knutssons korsriddare.

Sedan vi trott oss kunna finna, att »Leges anglorum Londoniis» hittills förts till en alltför tidig period, löser sig en svårighet, som står i samband med denna skrift. I den passus av London-uppteckningen, som vi ovan anfört, omtalas bland länder, som sedan konung Arturs tid lydde under brittiska kronan även *Gutlandia*. Tidigare i samma skrift omtalas även *»guti»*. Det heter nämligen (Liebermann, a. a. I, s. 658):

»Guti uero similiter cum ueniunt, suscipi debent et protegi in regno isto sicut coniurati fratres nostri et sicut propinqui et proprii cives regni huius: exierunt enim quondam de nobili sanguine Anglorum».

Vad betecknar emellertid »Gutlandia» och »guti»? Det är bekant att mycken osäkerhet framkallats därav, att »Gotland» i vissa fall synes beteckna Jutland. I konung Alfreds angelsaxiska översättning av Orosius' kosmografi omtalas i Ottars resebeskrivning Jutland under formen »Gotland». A. Bugge har i Vierteljahrsschrift der Sozialwissenschfat 1906[2], antagit att med »guti» i »Leges anglorum Londoniis» åsyftats gottlänningar (icke blott tyska hanseater utan även andra Englandsfarare från Gottland). Liebermann[3] åberopar emellertid den förväxling, som ägt rum i den angelsaxiska översättningen av Orosius'

[1] Cederschiöld, a. a., s. 85, not 1.

[2] »Die nordeuropäischen Verkehrswege im frühen Mittelalter» etc. s. 227 ff.; här cit. ställe, s. 267 f.

[3] A. a. II, s. 478 (art. »Gotland»).

arbete; han förutsätter att något likartat kunnat inträffa i detta fall, att alltså »Gutlandia» avsett Jutland och »guti» jutar (=danskar)[1]. Langenfelt har även inlåtit sig på frågan. Han framhåller att i Geoffrey of Monmouths latinska krönika, varpå, såsom förut framhållits (se s. 126), uppgifterna om de väldiga erövringar, som tillskrivas den mystiske konung Artur, måhända ytterst bygga, bland dennes underlydande uppräknas »rex Hyberniæ, Islandiæ, *Godlandiœ*, Norvegiæ, *Dacorum* (= danskarna)» etc. Då danskarnas konung har en särskild plats, kan icke med Godlandia åsyftas Jutland (= Danmark), utan det bör alltså hava varit Gottland. Då åter »Leges anglorum Londoniis» bygger på Monmouth bör även här »Gutlandia» hava betecknat Gottland och »guti» gottlänningar. Beviset kan icke anses övertygande. Ty även om en konung över danskarna (rex Dacorum) omtalas kan en konung över ön Jutland vid sidan därav tänkas hava blivit upptagen. Märk exempelvis, huru i London-uppteckningen Virland uppräknas jämte Estland. Om så verkligen varit fallet, att London-upptecknaren faktiskt byggt på Galfred, har dessutom naturligtvis en förväxling eller missuppfattning här liksom i andra skrifter kunnat förekomma.

Avgörande för frågans bedömande blir den tidsbestämning vi kunna åsätta London-uppteckningen. Vi veta att gottlänningarna vid 1200-talets början hade en särskilt privilegierad ställning i London. År 1237 tillerkände konung Henrik III alla köpmän från Gottland (*omnibus mercatoribus de Gutland*[*ia*]) frihet från alla tullar och avgifter. Vi hava icke funnit skäl föreligga att hänföra »Leges anglorum Londoniis» till tiden omkring 1210, utan med utgångspunkt i Karelens förhållanden, ansett oss böra förlägga skriften till en senare tid (efter 1241). Då vi veta, vilken inflytelserik ställning de gottländska handelsmännen intogo i London år 1237, torde det icke, då »Leges anglo-

---

[1] W. Stein framhåller i Hansische Geschichtsblätter 1906, s. 350, i en kritik av Bugges uppsats: »Was die Herkunft der in England als Gotländer bezeichnete Kaufleuten betrifft, so hätte schon die Beobachtung zur Vorsicht mahnen sollen, dass die englische Staatskanzleisprache nur Gotländer kennt, der Name Wisby dagegen in älteren englischen Akten m. W. nicht genannt wird.»

rum Londoniis» förlägges till denna tidpunkt, böra betvivlas, att med de däri omtalade »guti», vilka i London borde mottagas med särskild vänskap, åsyftats just Gottlands köpmän.

Uppgifterna i »Leges anglorum Londoniis s. XIII» torde, huru man än närmare vill bestämma tiden för deras tillkomst, kunna anses som det första säkra vittnesbördet om att Finland var känt i västliga Europa såsom tillhörande den latinsk-romerska världen.

Meddelanden och Aktstycken.

Två fall av politisk förföljelse år 1808.

Känt är det faktum, att påbudet om avläggandet av trohetseden till den ryska kejsaren framkallade oro och uppståndelse i vida kretsar. Strängt bedömdes det oformliga däri, att man ville avtvinga eden före fredsslutet, och högst ovilligt gick man att uppfylla den ryska befallningen, men inför bajonetternas maktspråk böjde sig de flesta. Ofta skedde detta först efter upprepade befallningar och stränga hotelser till liv och egendom. Därom bära också de ryska påbuden vittne. De äro både många och av skiftande art.

Den 8 maj hade Buxhövdens första proklamation i saken emanerat. Enligt denna skulle eden avläggas den 22 i samma månad. Det hette bl. a., att socknepastorerna då skulle begå densamma i länshuvudstäderna varjämte allmogen genom valda deputerade ägde att vid samma tillfällen svära kejsaren trohet. Följande söndag skulle sedan allmogen i gemen i landskyrkorna avlägga eden. Kapellanernas edgång åter skulle försiggå i resp. landskyrkor. — Den 20 maj beviljades vissa lättnader ifråga om eden. Allmogen skulle nu icke i gemen behöva avlägga densamma, utan den skulle å dess vägnar avläggas av kronobetjäningen samt brofogdarna och nämndemännen. Senare utgåvos ytterligare flere andra bestämmelser i saken, och i en kungörelse av den 15 juni befalldes prästerskapet och ämbetsmännen att senast inom sju dagar efter offentliggörandet av påbudet svära trohetseden, om de ville bliva bibehållna vid sin syssla, sin frihet och sin egendom.[1]

De rättegångar, som föranleddes av motståndet mot dessa påbud, belysa i sin mån sinnesstämningen i landet under krigstiden. Följande redogörelse för ett par fall av politisk förföljelse i samband med trohetseden kan därför äga ett visst intresse.

Den 29 maj skulle enligt Buxhövdens befallning eden avläggas

---

[1] Åttioåriga minnen s. 32—39. Urtimatingsprot. i Tammela, se nedan; Handl. rör förv. I: 111, 162.

av allmogen i Merimasku kapellkyrka. Församlingens klockare, Isak Lindmarck, hade emellertid samma morgon bittida lämnat sitt hem och tagit med sig kyrkans och sakristians nycklar, så att man ej kunnat åtkomma det i sakristian förvarade formuläret för tro- och huldhetseden, varför edgången icke på den utsatta dagen kunnat verkställas. — Såsom pastor i Nådendals moderkyrkoförsamling synes professor G. Gadolin anmält om händelsen, vilken även kom till Buxhövdens kännedom. I anledning därav lät denne genast förordna om Lindmarcks efterspanande och häktande ävensom om dennes hustrus och barns anhållande, för den händelse den olycklige klockaren ej anträffades.[1] — Sedan Lindmarck blivit anhållen och förd till Åbo, riktade Buxhövden en skrivelse till Åbo domkapitel, däri det hette, att Lindmarcks »obehöriga företagande» bevisade, att denne »med föresats ej allenast sjelf uraktlåtit den af dess tillförordnade Öfverhet gifne befallning, utan ock hindradt andre vid utförandet af deras ovilkorlige skyldighet, för hvilket Lindmarck gjort sig förtjänt af, at blifva dess klockare syssla förlustig, hvarom H. Herr Biskopen och H. Domkapitlet» anmodades utfärda nödigt förordnande.[2]

Den 13 juni var Lindmarck instämd till förhör inför domkapitlet. Biskop Tengström förehöll härvid Lindmarck, att denne redan vid flere kyrkostämmor varit tilltalad för felaktigheter i sin sysslas bestridande och att han vid senaste biskopsvisitation erhållit allvarsam varning. Icke desto mindre hade han fördristat sig att begiva sig ibort ifrån Merimasku utan att lämna nycklarna till hands. Härgenom hade mässfall lätt kunnat inträffa. Lindmarck anmodades slutligen av biskopen att uppgiva orsaken till sitt »för en klockare i tjänstevägen högst obehöriga förhållande.»

Den olyckliga klockaren hade genom sin häktning och det stränga tilltalet i konsistoriet fullkomligt bragts till underdånighet och förebar nu, att han alldeles icke sökt avböja allmogens edgång. Hans uteblivande hade berott på sjukdomsplågor och ej på egen fri vilja. Han hade kl. 2—3 tiden på söndagsmorgonen stigit upp för att begiva sig till kapellansgården att där mottaga prästerskapets befallningar om dagens förrättningar. Under vägen hade han fått »ett anfall af fallandesot och mjältsjuka, i hvilket tillstånd han länge kringirrat, utan att veta hvart, tills han återkommen till sig sjelf, blifvit underrättad, att tiden för Gudstjenstens förrättande var förliden.» — Då Lindmarck på intet sätt kunde styrka sin berättelse, dömdes han för sin försumlighet att hålla kyrkan öppen för den offentliga gudstjänsten förlustig sitt klockareämbete, i vars bestridande han redan ti-

---

[1] Handl. rör förvalt. i Finland 1808 I: 135. Åbo domk. krim. prot. 1/6, 9/6 1808. Datum för händelsen angives flerstädes oriktigt såsom 28/5. Ang. Gadolins medverkan för Lindmarcks angivande se Handl. rör. förv. III: 415. Åbo domkap. krim. prot. 1/6 1808.

[2] Kejs. brev. i Åbo domkap. 6/6 1808. Handl. rör. förv. I: 152.

digare åtskilliga gånger befunnits försumlig, för vilket han också genomgått de utstakade admonitionsgraderna. Lindmarcks skuld till dröjsmålet med trohetsedens avläggande ansåg domkapitlet höra till världslig domstols avgörande.[1]

Härmed voro emellertid Lindmarcks lidanden ej slut. Han hölls fortfarande i fängsligt förvar, och det synes nästan, som om höga vederbörande på äkta ryskt sätt helt glömt hans sak. Han sökte då av landshövding von Troil utverka sin befrielse. Prof. Gadolin, som ju bidragit till Lindmarcks olycka, lovade nu taga honom till fiskare å sin sätesgård Ekestensholm, om han kunde bli befriad, och några bönder gingo i borgen för hans person. — Med anledning härav förfrågade sig landshövdingen den 2 juli hos domkapitlet, om detta hade något att invända mot Lindmarks frigivande. Domkapitlet svarade, att det icke kunde meddela något utlåtande om hans lösgivande, emedan Lindmarck icke blivit inmanad i häkte på konsistorii föranstaltande och emedan endast hans ämbetsfel och ej hans övriga brottslighet blivit av detsamma bedömda.[2]

Nu vände sig Lindmarck, »en högst bedröfvad fånge», i en »allerunderdånödmjuk» skrivelse till Buxhövden, däri denne anropades »att kasta en mild blick» på den ställning, uti vilken Lindmarck befann sig »utan skötsel och vård ibland flere sjuklingar i ett fängelserum», och däri det vädjades till Buxhövdens »gräntlsösa godhet» att skänka den olyckliga fången den efterlängtade friheten. Och landshövding von Troil anhöll den 16 juli hos Buxhövden om upplysning, huruvida Lindmarck borde ställas inför världslig domstol eller lösgivas ur häktet. Härpå synes intet svar ha ankommit, men Lindmarck torde likväl efter någon tid ha blivit frigiven.[3]

Ett annat förlopp fick rättegången mot vicepastorn Nils Berghäll i Tammela. På befallning av Buxhövden hade denne blivit häktad och under bevakning förd till Åbo för att där undergå en första rannsakning. Han beskylldes för tredska mot påbudet om trohetsedens avläggande. Den 29 maj, sades det, hade han i stället för att i spetsen för sin församling begå eden, efter gudstjänstens slut hastigt begivit sig ur kyrkan åtföljd av allmogen, varför förordningen om trohetsedens avläggande ej blivit verkställd. Senare hade han emellertid med anledning av kungörelsen av den 15 juni infunnit sig hos int. pred. i Tammela, Daniel Ekvall, och befallt denne att taga eden av sig. Denne, jag refererar ett av honom den 15 juli utfärdat intyg, »såsom i behörig ordning edsvuren under H. K. Ryska Majestät, tog

---

[1] Åbo domk. krim. prot. 13/6 1808.

[2] Åbo domk. krim. prot. 13/7 1808.

[3] Handl. rör. förv. II. II: 5/8, II. I: 415. Lindmarck finnes icke upptagen i fånglistan för oktober för kronohäktet i Åbo (Buxhövdenska saml. vol. 16.).

detta hastverk i öfvervägande och ansåg detta smygeri af ett dyrt ändamål icke behörigt utan att denna ed af vicepastor Berghäll såsom en hel sockens lärare, hade bordt i anseende till den verkan ett sådant har å menige mannen ske högtidligare å en söndag inför menigheten.» Berghäll hade emellertid trots Ekvalls erinran om nödvändigheten av kronobetjäntes eller vittnens närvaro befallt denne att taga eden och givit klockaren befallning att icke i kyrkan insläppa någon människa, icke ens en hel hop skriftebarn, som stodo på kyrkvallen i avvaktan på att bli förhörda av int. pred. Ekvall. Ekvall hade emellertid varit tvungen att lyda sin förman. — Berghäll blev nu åtalad inför Åbo hovrätt.[1]

Den 18 augusti försiggick så på hovrättens förordnande rättslig undersökning av Berghälls sak vid häradsrätten i Tammela.[2] Kronolänsmannen, expeditionsfogden C. G. Sagulin uppträdde nu såsom åklagare. Framhållande att den åtalade såsom t. f. pastor varit skyldig att avlägga eden den 22 maj, påstod han att Berghäll, som ägt tillfälle att begå densamma följande söndag den 29, genom sitt dåliga föredöme orsakat, att församlingsmedlemmarna då vägrat eller undandragit sig att välja en deputerad för att å deras vägnar svära kejsaren trohet. Mellan den 29 maj och den 27 juni hade Berghäll ägt god tid att avlägga eden å en helgdag. Slutligen sades Berghäll »tillsagt envar» att hålla hans edgång i tystnad. Jämlikt sin ämbetsplikt och den ed han svurit, hade expeditionsfogden ansett sig böra anmäla detta smygeri hos höga vederbörande. — Senare hade det kommit till expeditionsfogdens kännedom, att v. pastorn Berghäll den 7 juli för sitt husfolk i närvaro av sockenadj. Adolf Nordgren och int. pred. Ekvall uppvisat ett brev, medelst vilket han velat styrka, »det Svenska Arméen vore i rörelse med 50,000 à 60,000 man, och at Kejs. Ryska Troupperne i Finland, såsom varande af liten styrka skulle retirera», varjämte Berghäll »om ryska Nation nytjat andra mindre passande talesätt.»

Avfordrad svaromål, sade Berghäll sig ej hava avlagt eden, emedan landshövdingens kungörelse av den 11 maj[3] innehölle »det endast ordinarie Pastorer, där kapellaner skulle finnas, då borde sig till Edens avläggande infinna.» Den 29 maj hade blott kronobetjänte och deputerade för allmogen varit skyldiga att gå eden. Berghäll framhöll, att det stannade exp. fogden Sagulin till last, att större delen av församlingen begivit sig ur kyrkan, då denne infunnit sig i kyrkan långt efter gudstjänstens slut. Till följd av ett sjukbesök hade pastorn varit tvungen att avlägsna sig från kyrkan efter av-

---

[1] Handl. rör. förv. I: 192, 237, 239; II^{1}I: 406.

[2] Uppgifterna i denna sak äro, där ej annat säges, hämtade ur häradsrättsprotokoll från Sääksmäki 132 i statsarkivet.

[3] Buxhövdens kungörelse av $^{8}/_{5}$ 1808. Jfr ovan.

slutad gudstjänst. Det hade ej varit av smygeri han avlagt eden en söckendag, utan med anledning av en längre tjänsteresa, vilken hindrade honom att återkomma inom förloppet av de sju dagar, inom vilka prästeståndets medlemmar enligt en den 26 juni uppläst kungörelse ägde att avlägga trohetseden.[1] — Int. pred. Ekvall hade på tillsägelse utan några som helst invändningar förestavat eden både för Berghäll och några andra personer, som önskat svära densamma. Ej heller hade Berghäll på något sätt sökt hålla sin edgång hemlig. Slutligen sade sig Berghäll icke kunna påminna sig, att han den 7 juli talat något om ryska och svenska truppernas styrka eller uppvisat något brev därom eller haft »annat mindre kjerligit tal hvarken emot sin Öfverhet, Regering eller Nation.»

Expeditionsfogden Sagulin genmälde härtill, att han väl ankommit något fördröjd till kyrkan, men att han dock vid ingående mött första folkhopen, »de där förfogat sig ur kyrkan efter den sig derifrån smygande Vice Pastoren.» Han hade då tillsagt dem att återvända för att välja deputerad, men varken vicepastorn eller folkhopen hade lystrat till hans uppmaning. Och Sagulin påstod ytterligare, att Berghäll själv uppläst kungörelsen om edgången, varför han hade haft så mycket mindre skäl att hasta ur kyrkan. — Berghäll bestred emellertid, att han mött exp. fogden eller uppläst kungörelsen om edgången.

Härefter hördes int. pred. Ekvall. Han bestyrkte nu sitt intyg och meddelade därjämte, att v. pastorn den 7 juli i närvaro av Ekvall, Nordgren och Berghälls husfolk berättat, »at Finska Arméen vore i antog med fyrationiotusen man, och at Kejs. R. Arméen hade liten styrka att häremot stå eller sig försvara». För att styrka detta hade Berghäll uppläst ett till honom ankommet brev. Då tal. även hade uppstått om plundringarna i Vasa, hade v. pastorn »yttrat detta förhållande vara enligt med Ryska Nations karaktär». — Sockneadj. Nordgrens vittnesmål överensstämde i allt väsentligt med vad Ekvall yttrat ifråga om samtalet den 7 juli. — Pastor Berghäll bestred emellertid bägge vittnesmålen.

Kyrkväckaren Orell, som jämväl avlagt eden den 27 juni, förnekade att Ekvall gjort v. pastorn Berghäll några föreställningar vid tillfället för edgången. Av egen drift hade även klockaren Strandenius som angivit saken för exp. fogden, stängt kyrkdörrarna utan någon tillsägelse från v. pastorns sida. Orell, som den 29 maj medföljt v. pastorn på hans sjukbesök, hade icke varseblivit exp. fogden Sagulin vid utgåendet ur kyrkan. — Flere vittnen meddelade, att de ej hört v. pastorn Berghäll uppläsa någon kungörelse sagda dag.

Sedan Berghäll yrkat på befrielse från arresten och ansvar på vederparten och Sagulin nämnt, att Berghäll kunnat begå eden vid

---

[1] Buxhövdens kungörelse av den $^{15}/_{16}$ 1808. Jfr ovan.

häradsrätten den 17 juni, vid vilket tillfälle även andra prästmän avlagt densamma, »om icke hans motsträfvighet sådant hindrat», hänsköt rätten målet till hovrättens avgörande.

Int. pred. Ekvall utfärdade emellertid i slutet av augusti ett skriftligt intyg av innehåll, att hans förra intyg om edgången den 27 juni blivit honom avtvingat ev exp. fogden Sagulin »med hot och undsägelse». Pastor Berghäll hade vid edgången ingalunda tvungit int. pred. att förestava eden; ej heller hade Ekvall hört Berghäll i kyrkan befalla kyrkdörrarnas tillslutande, utan int. pred. hade av de på kyrkvallen varande skriftebarnen fått veta, att v. pastorn bett dem någon tid stanna utanför kyrkan. Med anledning av detta intyg återförvisades målet till häradsrätten för ny undersökning.

Då målet upptogs till behandling vid urtima tinget i Tammela den 10 oktober, förnekade Ekvall sanningsenligheten av sitt nyss refererade intyg. Han föregav sig hava blivit förmådd att skriva detsamma av medlidande för Berghälls döttrar, vilka påstått, att intyget skulle användas till mildring i Berghälls öde »hos någon större man i Kejserl. tjenst» och ej företes inför domstol. — Flere vittnen intygade nu, att Nordgren, vilken Berghäll velat jäva redan vid föregående rättegångstillfälle, var dennes uppenbara ovän och att han yttrat sig fientligt om denne, varjämte ett vittne meddelade, att Ekvall varit medveten om att hans intyg till Berghälls förmån skulle inlämnas till hovrätten. Berghäll påpekade nu, att Ekvall eller Nordgren måste anses såsom angivare beträffande händelsen den 7 juli.

Rättegångsförhandlingarna hade nu tagit en för Berghäll förmånlig vändning. Expeditionsfogden Sagulins huvudvittnen, Ekvall och Nordgren, kunde såsom vicelandssekreteraren Krook vid rättegångstillfället uttalade, numera lätteligen i hovrätten förklaras som återgångsvittnen, och då återstod Berghäll till last blott en viss motsträvighet mot eden. — I sitt utslag hänsköt häradsrätten högmålsbrottet till hovrättens avgörande.

Hovrättens protokoll i saken förstördes vid Åbo brand. Emellertid synes denna domstol redan den 7 november hava förklarat Berghäll oskyldig till det brott, för vilket han blivit beskyld. Däremot hette det i ett hovrättsutslag av den 1 augusti 1810, att int. pred. Ekvall genom dess i målet avgivna, så oriktiga som ogiltiga intygan, vilken varit bifogad exp. fogden Sagulins angivelse hos greve Buxhövden »i merkelig mon vållat vice Pastorns Arrestering och långvariga häkte, hvarföre Ekvall, som påtagligen låtit bruka sig till vice Pastorens sökte ofärd», dömdes att böta och att jämte angivaren Strandenius till en tredjedel ersätta Berghäll hans lidande ävensom till offentlig avbön.[1]

Domkapitlet hade till en början förhållit sig avvaktande. Det hade

---

[1] Åbo domk. krim. prot. $^{30}/_{11}$ 1808, $^{1}/_{8}$ 1810.

endast utsett prosten Z. Cygnæus att som konsistorieombud övervara rättegången i Tammela. Men då denne i memorial av den 11 oktober anmälde, »huruledes Berghäll, hvilken redan var öfver 60 år gammal icke utan största äfventyr för liv och helsa, förvarades i Corps de gardet i Tavastehus slott så till sägandes förblandad med uppenbara och lagligen förvundne missgerningsmän», så beslöt detsamma att intervenera till hans förmån. Då Berghäll ej vore sakfälld och då ändamålet med hans arrest endast vore att försäkra sig om hans person, anhöll domkapitlet hos Buxhövden om lindring i hans öde. Om han ej mot borgen kunde ställas på fri fot, så borde han få vistas under högvakt i staden, där han vore i fullt säkert förvar utan att lida till sin hälsa och existimation. — Innan denna domkapitlets anhållan hade lett till någon följd, hade emellertid Berghäll på hovrättens befallning den 15 november blivit försatt på fri fot. [1]

I både Lindmarcks och Berghälls tillvägagående hava vi vittnesbörd om den starka motvilja, med vilken edgången möttes. Såsom en representant för de lägre folkklasserna, hos vilka oviljan mot de ryska inkräktarna eller »det oförståndigt utsväfvande politiska nitet» för att tala med Tengström var starkast, hade Lindmarck på sitt naivt enkla sätt velat hindra edgången, men sedan velat undskylla sig medels undanflykter, som varit sorglustiga, om de ej utgått från en fängslad stackare. — Också hos Berghäll framträder en otvetydig motsträvighet mot avläggandet av trohetseden. Först efter Buxhövdens stränga kungörelse av den 15 juni hastar han att följa de ryska befallningarna. Och hans ord den 7juli, visserligen intygade blott av hans vedersakare, torde också kunna anses betecknande för hans sinnesstämning. De äro knappast alldeles gripna ur luften, därtill var hans eget förnekande till en början för osäkert. Och ej heller Ekvall återtog i sitt intyg påståendet i denna del. — Av intresse är även att se huru gensträvigt allmogen förhöll sig till uppmaningen att välja en deputerad för att svärja trohetseden. [2]

Lindmarcks olycka hade till en del blivit beredd genom prof. Gadolins anmälan om att edgången icke kunnat försiggå på den utsatta dagen i Merimasku, men den sistnämnde sökte senare på bästa sätt hjälpa den avsatte klockaren. — Det var tydligen exp. fogden Sagulin, som på allt sätt bedrev saken mot Berghäll. Han hade angivit Berghäll hos Buxhövden, han hade förmått int. pred. Ekvall att utfärda det ödesdigra intyget om Berghäll och han sökte under rättegången stän-

[1] Åbo domk. krim. prot. $^{28}/_{7}$, $^{31}/_{8}$, $^{30}/_{11}$ 1808; brevb. $^{14}/_{10}$ 1808.

[2] I Buxhövdens kungörelse av den $^{20}/_{5}$ heter det visserligen, att en ed, svuren av utsedda deputerade, vore likvärdig med en ed av varje enskild, men däri talas icke direkt om *val* av deputerade. Man tyckes emellertid i Tammela ha yrkat på ett sådant val, kanske med tanke på det uttryckliga stadgandet därom av den $^{8}/_{5}$. Jfr ovan.

digt komma den anklagade till livs. Detta förvånar ej, då man vet, att han även annars synnerligen nitiskt gick de maktägandes ärenden.[1] Sagulins överdrivna »tjänstenit», Ekwalls av oförstånd och rädsla orsakade vankelmod och Nordgrens personliga ovilja skaffade i förening den åldrige Berghäll ett långvarigt fängelselidande. — I domkapitlets hållning framträder en diplomatiskt försiktig undfallenhet. Man uppfyllde den ryska befälhavarens befallning beträffande klockaren Lindmarck, men gjorde det under former, som läto dennes politiska »förseelse» träda i bakgrunden, och när det gällde Berghäll, ingrep man först då hans frikännande började te sig sannolikt.

Det är ingen uppbygglig bild av det personliga modet, som dessa båda rättegångar ge oss, men man bör se allt detta mot bakgrunden av det ständiga hotet till liv, frihet och egendom, som väl illustreras också i förfarandet mot Lindmarck och Berghäll.

Eric Anthoni.

Ett säreget fall av trohet mot det förgångna.

Ett av de skickligaste dragen i Alexander I:s pacifikationspolitik var utan tvivel militärmanifestet av den 15/27 mars 1810, varigenom de finländska officerarne, ehuru icke längre i aktiv tjänst, bibehöllos vid sina löneförmåner, en storartad frikostighet, ägnad att med tacksamhetens band fästa officerskåren vid monarken och det nya fäderneslandet. Kejsaren skördade även rätt snart frukterna av sin ädelmodiga och statskloka handling. Möjligheten att i hemlandet vinna bärgning kvarhöll mången, som tvekat i valet av fosterland, och återförde från Sverige flere tiotal officerare, vilka senare funno användning i ryska trupper eller i de år 1812 upprättade värvade bataljonerna. Men den svängning i tänkesätten, som manifestet borde åstadkomma, skedde, enligt mångens tanke, icke nog hastigt. Det stämplades som den svartaste otack, att somliga dröjde i Sverige eller ännu alltjämt reste dit över. Mest harmades man över, att finländska officerare, »som äro så goda och hålla till godo med kejsarens bröd», sände sina söner att uppfostras i Sverige, och man frågade sig, icke utan skäl, om det fanns någon fäderneslandskänsla? Det kom nämligen just an på, huru denna känsla var beskaffad. För mången var den ett stort, tomt ord, i vilket ett nytt innehåll kunde och förvisso borde gjutas. Det var de, som själva kallade sig »patrioter», och med alla medel sökte befrämja tingens nya ordning. För andra åter var denna känsla en realitet, en djup verklighet även enligt vårt sätt att se,

[1] Handl. rör. förv. II. II. 395, 419, 536.

vilken icke kunde spjälkas eller omformas efter omständigheterna. Dessa valde, såsom J. Fr. Eek, ekonomiskt armod i moderlandet framför en sorgfri existens i den ryska örnens skygd. Eller valde de en obemärkt tillvaro i fosterbygden i tyst trohet mot det förgångna. Ur denna, merendels passiva »anhänglighet för Sverige», »ett f. d. förenat fädernesland», såsom man på »patriotiskt» håll uttryckte sig, frambröt någon gång med elementär styrka den gamla fädernesländskänslan, som var dömd att dö — men som icke skulle göra det förrän den satt frö till en sannare patriotism än den männen från 1809 yvdes över.

Bland de officerare, som efter den nesliga kapitulationen i Kalix råkade i rysk fångenskap, befann sig majoren vid Nylands infanteriregemente Anders Erik Boije, chef för Borgåkompaniet. Om denne officers förhållande vid kapitulationstillfället har jag mig intet bekant, men omständigheter låta oss ana, att han, liksom så många andra, motvilligt, med den största grämelse fogade sig i denna sorgliga epilog på en hedersam krigarbana. Född på Haiko invid Borgå år 1768, hade Boije som sjuttonårig yngling inträtt i militärtjänst, som fänrik deltagit i 1788—1790 års fälttåg och därvid bevistat affären vid Saxala och reträtten från Högfors i Kymmene, enligt vad en meritförteckning upplyser oss om. Efter att hava avancerat till löjtnant och kapten vid Nylands regemente fick han föra eget kompani år 1808 och utmärkte sig strax i början av kriget under arriärgardets strid vid reträtten från Forsby. Under kriget, den 21 juli 1808, utnämndes han så till major och blev kort därefter riddare av Svärdsorden. Sedan fångenskapen den 1 oktober 1809 upphört, begärde han och fick sitt avsked. Enligt en uppgift i Wasastjernas ättartavlor, som icke kunnat verificeras, blev han därefter ännu befordrad till överstelöjtnant, men löste icke fullmakten och antog aldrig denna titel. Att Boije icke mottog detta vedermäle av segerherrens nåd stämmer väl överens med den bild vi skapa oss av hans person. I likhet med andra i Finland kvarblivna officerare kunde han emellertid tillgodonjuta fördelarna av militärmanifestet, vilka han ej heller ansåg sig böra avstå ifrån. Major Boije bosatte sig på Dregsby i Borgå socken, ett gods, som han redan 1797 fått ärva, och föredrog, i likhet med exempelvis överste B. A. Grotenfelt på Frugård i Jorois, lantjunkarens tillbakadragna liv framför avancemangsmöjligheterna inom den år 1812 upprättade värvade militären, där dugande inhemska officerare voro eftersökta. Den 1 januari 1838 slöt omsider den gamle krigaren, i det närmaste 70-årig, sitt liv, efterlevd av tre söner och tre döttrar, av vilka en son kort därpå följde honom i graven. Vad som vid den gamles dödsbädd utspelat sig på Dregsby skulle i framtiden uppenbaras för yttervärlden.

Av sönerna, som mot släktens traditioner alla beträtt den akademiska banan, blev den äldste, Anders Wilhelm, f. 1804, auskultant

i Åbo hovrätt 1825 och e. o. kopist i senaten 1828, men övergav snart ämbetsmannastråten för att biträda och slutligen efterträda sin fader såsom godsägare på Dregsby. Den andre sonen, Herman August, f. 1811, blev student i Helsingfors 1829, men flyttade därpå till Sverige, ingick som fanjunkare vid gardet, avancerade slutligen till löjtnant och tog avsked 1837. Han återflyttade härefter till Finland och avled redan 1851 på Andersberg i Mäntsälä.

Den äldre brodern, som 1856 hugnades med namn och värdighet av häradshövding, är bekant såsom jaktkamrat och umgängesvän till J. L. Runeberg. Det var på Dregsby, där så många lyckade räv- och harjakter gått av stapeln, som skalden tillbragte sin 50-års dag i kretsen av veteraner från 1808—1809, vilka på denna dag velat bereda Fänrik Ståls sångare en hyllning. Och när slutligen, efter det högvederbörligt tillstånd utverkats, den planerade hedersgåvan — en stor silverkanna — överlämnades till Runeberg, var det Boije såsom ättling till en av krigets officerare, som jämte överste Jägerskiöld fick representera givarna vid det minnesvärda tillfället. Häradshövding Boije på Dregsby skildras av Petrus Nordmann (som bevarar ett personligt intryck av honom från Borgå, där han ofta syntes ända till sin år 1888 timade död) såsom högst originell: konservativt anlagd, genomhederlig, fåordig och konfys. Han kunde sålunda, såsom Söderhjelm i sin Runebergsbiografi antyder, ibland bliva föremål för ett oförargligt och godmodigt skämt från sin litterära jaktkamrats sida. Till hans egenheter hörde en ovanlig skicklighet som silhuettklippare; romantiska landskap, jaktstycken med hundar och villebråd, bevaras ännu på många ställen som prov på denna omtyckta konstfärdighet. En flärdlös, varmhjärtad och i många stycken egenartad personlighet, i vars sällskap naturmänniskan hos Runeberg trivdes gott, det kunna vi utan vidare säga om Wilhelm Boije. Att han därjämte var den andas barn, vilken Runeberg betecknat med orden »trohet, aldrig vilseförd», skall i det följande ådagaläggas.

I sitt gifte med stiftsfröken Hedvig af Klercker, en sondotter till »gamle Klercker», hade Wilhelm Boije bl. a. en son vid namn Axel Wilhelm, f. 1838. I sin farfaders spår inträdde denne år 1856 som underfänrik vid 8 Nylands indelta skarpskyttebataljon, befordrades till fänrik vid Kaluga, Prinsens av Preussen infanteriregemente d. 29 nov. 1858, men vann d. 12 febr. 1859 transport till sin gamla bataljon. I mars månad 1862 avbröts emellertid plötsligt hans militära bana, och han återgick likasom far och farfar till näringarna, senare som ägare av Eriksdal säteri i hemsocknen. Vad som föregått detta steg framgår av följande brev, skrivet av häradshövding Wilhelm Boije till ministerstatssekreteraren, greve Alexander Armfelt och daterat Dregsby, d. 15 mars 1862.

»Eders Excellence!

För Eders Excellences utmärkta godhet att hos Hans Kejserliga

Majestät i Nåder föredragit min underdåniga anhållan: om tillstånd för min son Axel att fortfarande få tjena vid Finsk troupp, vågar jag framföra min ödmjukaste och varmaste tacksägelse; Men, ehuru jag med djup undersåtlig tacksamhet erkänner Hans Majestäts mig åter bevisade stora Nåd att förkorta min sons tjenstetid i Ryssland, kan denna likväl af oss högt uppskattade Nåd icke i underdånighet antagas, då mitt samvete förbjuder mig att bryta ett löfte gifvet en hängången far vid hans dödssäng. Min redan myndige son har jag likväl i detta fall lemnat friheten, men, som han vet att det skulle störa mitt lugn, lemnar han hellre, ehuru ogerna, tjensten.

Ett oblitt öde har dragit svärdet från min ätteled, som öfver fyra Sekler, son efter far intill mig, med heder dragit svärdet för Regenter och fosterland [1]; äfven jag önskade som ung bliva Militaire, men tvungen då att tjena ett främmande land, hindrade kärleken till fosterjorden mig derifrån, men min yngre, nu mera aflidne Broder tjenade fem år i Sverige.

Än en gång vågar jag bedja Eders Excellence hafva godheten att emottaga min ödmjuka och hjertliga tacksamhet.

Med djupaste vördnad och högaktning har jag äran framhärda

Eders Excellences

ödmjukaste tjenare

Wilh. Boije».

I 1862 års mönsterrulla för Nylands bataljon läsa vi: »Axel Boije jemlikt allernådigst dagbefäl af den 8/20 mars 1862 på egen begäran ur tjensten entledigad.» Fänrik Boije överlämnade ett par dagar senare i Borgå de bataljonens vapen och skjutförnödenheter, som han haft uppsikt över, och avgav sin sista rapport. Ungefär vid samma tid avfördes ur rullorna löjtnanten vid Borgåkompaniet Frans Mörtengren, som den 4 mars avlidit i lungsot i Helsingfors. Detta tillfälliga sammanträffande pekar på ett förhållande, som för dem, vilka känna Frans Mörtengrens lyrik [2] är slående: fänrik Boije stod icke bland sina officerskamrater ensam i känslan av ansvar mot det förgångnas

[1] Detta påstående innehåller ingen poetisk överdrift. Även om traditionen att ättens stamfader inflyttat från Böhmen c. 1440 visat sig vara ohistorisk, har den gamla krigarsläkten sedan förra hälften av 1400-talet varit bofast i östra Nyland. Bland Wilhelm Boijes ättefäder märkas främst Erik XIV:s fältöverste, ståthållaren över hela Finland Nils Boije samt kaptenen Claës Anders, från vilken Dregsby-ätteleden utgått, och som i trettioåriga kriget fick högra handen avskjuten. — I detta sammanhang kan nämnas, att redan då brevet skrevs, medlemmar av andra grenar av ätten stodo i rysk militärtjänst.

[2] Se härom Hugo E. Pipping: »Finlands ställning till skandinavismen». Sv. Litt. sällsk. Förh. o. Upps. 34 sid. 158 ff.

minnen. Även bland de indelta truppernas officerare levde den ryssfientlighet och det käcka patriotiska sinnelag, som så vitt skilde sig från den förhärskande opportunistiska lojaliteten och dess topelianska skaldeflöden. Flere yngre officerare kände sig som arvtagare till 1808 års krigare, som »veteranernas sonsöner», och det är kanske just med tanke på ett faktiskt förhållande som Boijes, som officerendiktaren skrev dikten »Veteranen och hans sonson». Den längtan och förhoppning dessa ättlingar till FänriksStåls män buro på, får ett karakteristiskt uttryck i Frans Mörtengrens först i vår tid publicerade dikt »Soldatvisa för Finska Indelta Militären»:

— — — — — — — —
»Ja kommer blott den dag engång
Vi skola ut i striden,
För Finlands frihet höjs vår sång
Så glatt som förr i tiden.
På sången kännas vi igen
Af den som då är Finlands vän
Och fienden skall känna oss
Uppå vårt sätt att slåss.»

Vad Wilhelm Boije betytt i den miljö, i vilken Runeberg levde, då han utformade Sägnerna, skall naturligtvis aldrig kunna preciseras, knappast heller den växelverkan som rått mellan Axel Boije och hans närmaste överordnade, Frans Mörtengren. Men ett bidrag till kännedomen om dessa miljöer tror jag ovananförda skrivelse kunde kallas. I denna sällsamma, tre generationer omspännande familjehistoria, i detta konsekventa ställningstagande till arvfienden, tycker man sig varsna några av de dolda etapperna på Finlands väg till självständigt, nationellt liv.

Kurt Antell.

Underrättelser.

Fritz Heinrich Arnheim †. Professor Fritz Arnheim, som avled i Berlin den 19 juni 1922, är minnesvärd för det intresse, varmed han omfattade Sverges och Finlands historia och för det varma deltagande, varmed han följde Finlands långvariga kamp för självständighet. Han föddes i Berlin 29 mars 1866, ägnade sig i Berlin och Halle åt historiska studier, blev fil. d:r i Halle 1887, slog sig på inrådan av sin lärare, prof. R. Koser, på specialstudium av relationerna mellan Sverge och Tyskland samt vistades flera år i Stockholm för forskningar inom detta område, varunder han även fullt lärde sig svenska. Bland hans arbeten må nämnas »König Erich XIV von Schweden als Politiker» (i Hist. Zeitschr. 1890), »Gustav Adolfs Gemahlin Maria Eleonora von Brandenburg» (I, i Hohenzollernjahrbuch 1903) och det vidlyftiga verket »Luise Ulrike, die schwedische Schwester Friedrichs des grossen» (I, II 1909—1910), grundat på arkivmaterial från Sverge och från K. Hausarchiv i Berlin. En mängd av Lovisa Ulrikas brev till hennes närmaste äro infogade i detta arbete, som skildrar hennes öden och personlighet som svensk kronprinsessa och drottning till 1758. Han lämnade under sysselsättningen härmed en del av sina excerpt till genomseende åt en svensk diplomat, generalkonul O. G. v. Heidenstam, som på franska publicerade en skrift om Lovisa Ulrika utan att ens citera långivaren, mot vilket förfarande Arnheim inlade en skarp protest. Polemiken därom väckte en ej ringa uppmärksamhte.

Då jag i början av 1890-talet sökte en översättare till tyska och bearbetare av min Finlands historia, vände jag mig i brev till Arnheim med begäran om råd och emottog med glädje hans svar, däri han angav ett livligt intresse för saken och erbjöd sig att själv övertaga arbetet. Han ägnade sig med omsorg och iver åt detta företag, som tilltalade honom så mycket mera, som arbetet skulle ingå i den stora av Heeren, Ukert och Giesebrecht grundlagda serien Geschichte der europäischen Staaten. Arbetet utkom 1896. De principer han följde vid redigeringen avsågo, såsom han i företalet angivit, att göra arbetet lämpligt för serien, där framställningar av Sverges historia förut ingingo.

Härvid väcktes Arnheims intresse för Finland, vars öden han där-

efter med spänd uppmärksamhet följde. Han medverkade energiskt till den internationella adressens tillkomst 1899 och meddelade under ofärdsåren outtröttligt artiklar och notiser om Finland i den tyska pressen. Under min vistelse i Berlin våren 1900, då han med utmärkt vänlighet förde mig in i Berlins historiska föreningar och gjorde mig bekant med tyska historiker, såg jag honom sysselsatt med att utarbeta en omfattande publikation av den då pågående urtima lantdagens diskussioner och aktstycken, som s. å. utkom under titeln »Der ausserordentliche Finnländische Landtag 1899». Det var med anledning av detta arbete, som en artikel om honom med porträtt ingick i Nya Pressens veckoupplaga $^{23}/_{4}$ 1900, en uppmärksamhet som mycket gladde honom. Såsom medarbetare i Meyers konversationslexikon utarbetade han flera artiklar om Finland. Även Ålandskonflikten behandlade han i tidningarna från prononcerat finländsk ståndpunkt. Finländare plägade söka upp honom i Berlin och rönte av honom stor vänlighet och ett outtröttligt tillmötesgående.

Arnheim rörde sig som skriftställare sällan utom den nordiska historien. Att märka är att han till tyska översatte H. Pirennes Histoire de Belgique, vilket arbete även det ingick i Geschichte der europäischen Staaten. Han fick 1892 officiellt uppdrag att utarbeta den avdelning av Urkunden und Aktenstücke till den stora kurfurstens (Fredrik Wilhelms) historia, som handlade om de svensk-brandenburgska relationerna. Han var sysselsatt med detta arbete, men det blev till följd av mellankommande hinder ej slutfört och utkom icke. Någon statstjänst sökte han icke, men var mot slutet av världskriget från 1918 anställd som t. f. biträdande vid utrikesministeriet och gjorde därvid Finland stora tjänster. Det var måhända med avseende å denna verksamhet, som han 1919 fick professorstitel.

Arnheim var under slutet av sitt liv sekreterare i Historische Gesellschaft i Berlin och utgivare av dess tidskrift »Historische Mitteilungen». Han var vice-ordförande i tysk-finländska föreningen i Berlin, i vars verksamhet han livligt deltog. Han kallades till medlem av flera svenska lärda sällskap. 1904 valde Svenska litteratursällskapet i Finland honom till korresponderande medlem.

Arnheim anslöt sig såsom varm fosterlandsvän till det nationalliberala partiet. Tysklands olyckor i slutet av världskriget grepo honom djupt. De umbäranden kriget förorsakade, i förening med sorg över Tysklands öde grundlade det lidande, som förde den idoga och kunskapsrika forskaren i graven.

M. G. Schybergson.

Arthur Stille †. Senaste vår i april månad avled plötsligt den kände forskaren i Karl XII:s historia, professorn vid Lunds universitet Arthur Gustav Henrik Stille. Född d. 16 juli 1863 var Stille sålunda vid sin bortgång ännu icke sextio år

gammal. Filosofiedoktor blev han 1889, docent i Lund 1892, kallades till e. o. professor 1908 och blev professor i Lund 1909. Hans intressen togo från början avgjort en riktning åt det krigsvetenskapliga hållet. De senast publicerade undersökningarna gällde sålunda fälttågen i Skåne 1644 och 1657 samt 1676—79, medan han redan tidigare hade ägnat sig åt grundliga undersökningar av Karl XII:s krigskonst och fälttåg: *Kriget i Skåne 1709—1710* (1903) samt *Karl XII:s fälttågsplaner 1707—1709* (1908). Det sista arbetet väckte ett betydande uppseende och indrog honom bl. a. i polemik med E. Carlson, vilken som känt på ämnet anlagt från hans avvikande synpunkter. Efter vetenskapligt-strategiska förstudier hade han gått till sin uppgift och i tidevarvets diplomatiska historia inträngt djupare än tidigare forskare. Han ägnade uppmärksamhet även åt Karl XII:s turkiska politik. Jämte Hjärne är han den nyare Karl XII-forskningens skapare och den egentlige upphovsmannen till Karolinska förbundet, vars sekreterare och redaktör för årsboken han var sedan 1910. Det sista vi fingo av hans hand var den sammanfattande studien *De ledande idéerna i krigföringen i Norden 1563—1570* (1918). Hans krigsvetenskapliga insikter torde på militärt håll ha ansetts snart sagt för en civil man ensamstående. För sitt godmodiga och vänliga väsende och sin uppfriskande humor var Stille högt skattad av alla yrkesbröder, som i livet haft tillfälle att komma i beröring med honom.

Svenska filolog- och historikermötet i Helsingfors 1922. Meningarna torde icke varit delade om att det svenska filolog- och historikermöte, som på kallelse av Svenska Litteratursällskapet i Finland ägde rum i Helsingfors den 17—19 augusti varit vad man kallar lyckat. Den bästa stämning präglade från början samvaron, och de vidtagna arrangemangen tillfredsställde även högre ställda fordringar. Att vädret genomgående var ogynsamt rådde ju ingen för, och att den noggranna tidsindelning, som icke förutsåg några diskussioner, föredragarna hade att hålla sig till ju längre det led desto mindre strängt kunde följas, var ju fullt mänskligt och på förhand att vänta. Även de utländska mötesdeltagarna föreföllo belåtna, och i synnerhet torde utfärden till Borgå, som företogs på söndagen den 20 efter den officiella delens av mötet slut, hos dem kvarlämnat ett starkt intryck. Beklagas måste, att den utomordentligt talrika och duktiga kohorten av historiker i Sverige till mötet sänt endast ett fåtal representanter. Som ordförande för första mötesdagen hade man emellertid nöjet att se en så både i vårt land och Sverige känd personlighet som arkivarien d:r Th. Westrin. Bland övriga gäster märktes riksheraldikern, f. förste arkivarien greve Adam Lewenhaupt, krigsarkivarien B. Steckzén, docenten G. Wittrock m. fl. Riksarkivet var företrätt genom tre tjänstemän, av vilka förste arkivarien

d:r E. Naumann höll ett föredrag om *Riksdagsbesvären och formerna för deras behandling*, byggt på mångåriga studier och en ingående kännedom av det omfattande arkivmaterialet. Föredr. underströk, att de gamla »besvären», som ännu länge förblevo dels enskilda, dels ståndens eller rättare valmännens, undergingo en förvandling: På sextonhundratalet avgjorde som känt regeringen i sina resolutioner efter riksdagens slut de ärenden som andragits, medan under följande århundrade besvären kommo under riksdagens behandling, genomgingo dennas utskott och upptogos till avgörande behandling inom stånden, innan dessa åtskiljdes. — Göteborgs högskola företräddes på den filologiska sidan synnerligen starkt och ägde i den kände litteraturhistorikern prof. O. Sylwan en representant, mera åt det historiska hållet. Även en känd dansk historiker närvar, prof. Knud Fabricius från Köpenhamn. De icke så alldeles talrika historiska föredragen sköttes i övrigt från inhemskt håll: Prof. C. v. Bonsdorff (Helsingfors) föreläste under första mötesdagen om *Finlands inträde i ryska riket*, sammanfattande sina kända undersökningar på detta område och understrykande speciellt de rådande opinionerna bland allmänheten i Finland efter skilsmässan från Sverige, sådana dessa genom hans forskningar framträtt i klarare ljus. Prof. Hj. Crohns (Helsingfors) höll under andra mötesdagen ett intresseväckande föredrag med titeln *Europas kulturgärning och världskriget* (rubriken oriktigt återgiven i programmet), rikt på statistiska siffror och data och framför allt ägnat att belysa »jordens europeisering» under de senaste årtiondena samt det avbrott i denna process världskriget och dess avslutning syntes komma att beteckna. Under tredje mötesdagen föredrog d:r A. G. Fontell om ett av honom sedan länge bearbetat ämne, *Om by i fornskrift och »hamri»*, medan prof. P. O. v. Törne (Åbo) behandlade ett mera sociologiskt-historiskt ämne, kallat *Förtroendeuppdrag och maktusurpering i de historiska samhällena*, framhållande såsom sin uppfattning, att frånsett de orientaliska samhällena »makt» alltid skapats på revolutionär väg alltsedan de grekiska tyrannerna såsom de förste i västerlandet företagit sig att förvandla ett samhälleligt förtroendeuppdrag till en personlig maktställning. Tiden utfylldes i övrigt av ett första samkväm på Nyländska nationshuset, en ståtlig middag på Societetshuset, ett besök på Nationalmuseum, ett synnerligen lyckat besök på Sveaborg och en sista hjärtlig samvaro under den sista dagens kväll på restaurant »Klippan». Det kvinnliga elementet var påfallande och glädjande talrikt företrätt. De finska historikerna hade däremot mangrant uteblivit, vilket väl icke varit nödvändigt.

Åländska kongressen. Dr. K. J. Hartman har icke tövat att redan senaste sommar utsända en andra volym[1] av sina förtjänstfulla studier belysande *Åländska kongressen och dess förhistoria*

[1] Jfr denna tidskrift årg. 1922, sid. 50—53.

(151 sid., Åbo 1922; volymen ingår som den föregående i Acta Academiae Aboensis, ser. Humaniora III). Framställningen, ledig och livlig som i föregående del, föres fram ett stycke in i juni 1718, då underhandlingarna på Lövö en första gång avbrötos.

De ryska källor som stått förf. till buds äro anmärkningsvärt rikliga och tillmätas av honom den största betydelse. Det förtjänar nämnas, att hans synpunkter väsentligt avvika från dem som tidigare anlagts av F. F. Carlson.

Den modernaste historien. Den i föregående häfte (s. 63) omnämnda publikationen av H. Friedjung *Das Zeitalter des Imperialismus 1884—1914* har efter författarens död fått en fortsättning av en yrkesbroder, den bekante specialisten på den allra nyaste historien A. F. Pribram, som utgivit av trycket arbetets bebådade andra del (410 sid., Berlin 1922). Icke heller denna del är dock fullt avslutad, i det framställningen med några kapitel, som framträda mer som brottstycken, icke når fram längre än till år 1910. Denna del äger samma förtjänster som den tidigare, medan dess sista avsnitt med ett antal korta — och rätt bittra — tids- och personkarakteristiker (exempelvis »Deutschland ohne führende Geister») verkar säreget fängslande.

Biografiskt. I en serie »De största märkesmännen» (H. Gebers förlag) har lektor Gustaf Jakobsson publicerat en monografi i litet omfång över *Harald Hjärne* (89 sid., Stockholm 1922), vilken förtjänar att oförbehållsamt rekommenderas såsom både läsvärd och ur materialsamlingens synpunkt värdefull.

Nådendals kyrka. F. statsarkivarien Reinh. Hausen har utgivit frukten av forskningar, vilkas begynnelse ligger femtio år tillbaka i tiden: *Nådendals kyrka och klosterruiner* (59 sid., Helsingfors 1922, Amos Andersons förlagsaffär). Redan 1872 vidtogo under förf:s eget deltagande de grävningar, vilka, fortsatta det följande året, till en väsentlig del ligga till grund för hans framställning. Själva klostrets grundläggning klargöres slutgiltigt enligt urkundernas vittnesbörd, varpå följer en redogörelse för klosterkyrkan och konventsbyggnaderna enligt de företagna utgrävningarna och med stöd av den ovan jord stående kyrkans både jordfasta och lösa vittnesbörd, förutom med anlitande av ett rikligt arkivmaterial. Den prydliga lilla boken är rikt illustrerad och fyller en lucka i hithörande litteratur, som länge varit kännbar.

Kyrkohistoriska Skrifter. »Finska Kyrkohistoriska Samfundet» har påbegynt utgivandet av en serie benämnd *Den lutherska reformationen och Finlands kyrka* (I, 242 sid., Helsingfors 1922; Handlingar XVI 1921). I ett företal yttras, att under de intryck

400-årsjubileet av Luthers uppträdande kvarlämnat och alltjämt så göra, tanken givit sig att resa ett minnesmärke över den lutherska reformationens återverkningar i Finland, ett minnesmärke upprest av den finländska kyrkohistoriska forskningen och vetenskapen. Denna första volym innehåller förutom inledande uppsatser av J. G u m m e-r u s och W. R u i n ett bidrag av H. K l e m e t t i om *Kyrkomusiken i Finland under början av den protestantiska tiden* (40 sidor), ett längre sådant av K. R. M e l a n d e r benämnt *Drag ur den kyrkliga organisationens utveckling på 1500- och 1600-talen* (sid. 65—141), vidare en uppsats av M. R u u t h om *Återspeglingen av Luthers personlighet och verksamhet i pietismen i Finland* (sid. 142—218) samt slutligen en uppsats av J. R i n n e ägnad *reformationstidens kyrkobyggnadskonst* (23 sidor). Samtliga uppsatser, förutom prof. Ruins, äro på finska. — Kyrkohistoriska Samfundet har yttermera utsänt en volym (Handlingar XV), innehållande på 173 sidor en dokumenterad historik över Libelits socken i Karelen: *Libelits församlings historia under svenska tiden* (Helsingfors 1917) av I. M a n n i n e n. Ämnet erbjuder intresse, då ju Libelits hör till de områden, som under krigen på 1600-talet genom ut- och inflyttning från en grekisk-katolsk församling blev en luthersk. Framställningens språk är finska.

Till Redaktionen insända skrifter:

Reinh. Hausen, *Nådendals kyrka och klosterruiner.* Amos Andersons förlagsaffär, Helsingfors 1922.

Ilmari Manninen, *Liperin seurakunnan historia ruotsin vallan aikana.* F. Kyrkohistoriska samfundets Handlingar XV. Helsingfors 1917.

Den lutherska reformationen och Finlands kyrka, I. F. Kyrkohist. samf:s Handl. XVI, Helsingfors 1921.

M. Birkeland, *Historiske skrifter,* II. Historisk Tidsskrift 3 og 4. Levering 1921.

Aurora, h. 1 o. 2, 1922.

Svenskbygden, h. 5, 1922.

Kontoristen, h. 7, 8, 9, 1922.

Finsk Tidskrift, t. 92, h. 5—6; t. 93, h. 1—2.

Eli F. Heckscher, *Ekonomi och historia.* Stockholm, Alb. Bonniers förlag 1922.

Finnländischer Merkur, h. 18, 1922.

Date Due

3 0000 108 575 808

